



DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 13 stycznia 2025 r.

Poz. 193

UCHWAŁA NR 94/IX/2024 RADY GMINY KŁODZKO

z dnia 30 grudnia 2024 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodzko na lata 2024-2027”

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1465 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) Rada Gminy Kłodzko uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodzko na lata 2024-2027”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Kłodzko.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od daty publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodniczący Rady Gminy Kłodzko:
Ryszard Jastrzębski

Załącznik do uchwały Nr 94/IX/2024
Rady Gminy Kłodzko
z dnia 30 grudnia 2024 r.

Program opieki nad zabytkami Gminy Kłodzko na lata 2024-2027



Spis treści

Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	5
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	9
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	10
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	11
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego	18
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ..	18
5.1.1. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030	18
5.1.2. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	18
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa	19
5.2.1. Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego.....	19
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego	21
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego	23
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	24
6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w gminnej ewidencji zabytków	24
6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	57
6.3. Zabytki archeologiczne	57
6.3.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	58
6.3.2. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych.....	61
6.3.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	65
7. Dziedzictwo niematerialne	66
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego	69
8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Strategii rozwoju gminy”	69
8.2. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”	72
8.3. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	74
9. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego gminy	75
9.1. Architektura sakralna	75
9.2. Zespoły rezydencjonalno-parkowe i folwarczne.....	83
9.3. Obiekty użyteczności publicznej.....	91
9.4. Architektura przemysłowa i zabytki techniki.....	92
9.5. Tradycyjne budownictwo wiejskie – domy i zagrody	93

9.6.	Mała architektura sakralna – kapliczki, krzyże przydrożne, figury.....	94
9.7.	Miejsca pamięci, pomniki	98
10.	Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	98
10.1.	Gminna ewidencja zabytków	98
10.2.	Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków	99
10.3.	Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego	100
10.4.	Określenie zasobów zabytkowych.....	102
10.5.	Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	106
11.	Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami	106
12.	Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	107
13.	Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	108

Wstęp

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych Gminy Kłodzko, zaś celem – określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodzko jest dokumentem strategicznym Gminy, który nie stanowi prawa miejscowego, ale służy kształtowaniu polityki w danym sektorze odpowiedzialności samorządu, a także ma za zadanie zapewniać spójność działań w wymiarze gminy, regionu i kraju. Jego podstawowym założeniem jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na optymalizację przedsięwzięć w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, w szczególności zabytków nieruchomych, ruchomych, stanowisk archeologicznych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu oraz dla zachowania lokalnej tożsamości kulturowej.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kłodzko opracowano wg metodologii przyjętej w *Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*, Kurier Konserwatorski, Poradnik Prawny Konserwatora Zabytków, Nr 3, 2009, Narodowy Instytut Dziedzictwa.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina wiejska Kłodzko jest położona w południowo-zachodniej części Polski, w południowej części województwa dolnośląskiego, w odległości ok. 94 km od Wrocławia. Jest jedną z czternastu gmin tworzących powiat kłodzki, zajmując jego środkowo-wschodnią część i okalając pierścieniowo miasto Kłodzko, rozlokowane nad rzeką Nysa Kłodzka, będące ośrodkiem administracyjnym zarówno gminy wiejskiej, jak i odrębnej gminy miejskiej oraz siedzibą władz powiatowych. W latach 1975 - 1998 Gmina Kłodzko położona była w ówczesnym województwie wałbrzyskim.

Powierzchnia gminy wynosi 252,25 km² (dane GUS z 2017 r.), co stanowi 15,35 % powierzchni powiatu. Użytki rolne zajmują 66,4 % powierzchni gminy, stąd funkcją wiodącą jest rolnictwo, tereny leśne 24,8 %, grunty zabudowane i zurbanizowane – 5 %, a grunty pod wodami to 0,8 % terytorium gminy. Znaczna część terenów gminy o najwyższych walorach przyrodniczo-krajobrazowych została objęta ochroną przyrodniczą. Występuje tutaj, m.in., pięć Obszarów NATURA 2000 (Góry Bardzkie - PLH020062, Ostoja Nietoperzy Gór Sowich - PLH020071, Pasma Krowiarki - PLH020019, Przełom Nysy Kłodzkiej koło Morzyszowa - PLH020043, Góry Żłote - PLH020096), Obszar Chronionego Krajobrazu Góry Bardzkie i Sowie oraz Śnieżnicki Park Krajobrazowy.

Gmina zamieszkiwana jest przez 16 493 mieszkańców (stan wg GUS z 2022 r.), co stanowi ok. 10,7 % ludności powiatu. Gęstość zaludnienia wynosi 68 os/km². Strukturę osadniczą tworzy 35 wsi sołeckich: Bierkowice, Boguszyn, Droszków, Gołogłowy, Gorzuchów, Jaskkowa Dolna, Jaskkowa Górna, Jaskkówka, Kamieniec, Korytów, Krosnowice, Ławica, Łączna, Marcinów, Mikowice, Młynów, Morzyszów, Ołdrzychowice Kłodzkie, Piszkowice, Podtynie, Podzamek, Rogówek, Romanowo, Roszyce, Ruszowice, Starków, Stary Wielisław, Szalejów Dolny, Szalejów Górny, Ścinawica, Świecka, Wilcza, Wojbórz, Wojciechowice, Żelazno. Gmina sąsiaduje z dziesięcioma jednostkami samorządowymi, które administracyjnie należą do dwóch powiatów:

- od zachodu z gminami w powiecie kłodzkim: Polanica-Zdrój, Radków, Szczytna,
- od północnego-zachodu z gminą Nowa Ruda, w powiecie kłodzkim,
- od północy z gminą Stoszowice, w powiecie ząbkowickim,
- od wschodu z gminami w powiecie ząbkowickim: Bardo i Złoty Stok,
- od południa - z gminami w powiecie kłodzkim: Bystrzyca Kłodzka i Łądek-Zdrój,
- pierścieniowo okala gminę miejską Kłodzko.

Jednostki osadnicze łączy sieć dróg gminnych o długości ok. 950 km i powiatowych o długości ok. 140 km, przez terytorium gminy przebiegają również trzy odcinki dróg krajowych: DK nr 8,

która jednocześnie stanowi fragment europejskiej trasy E67 relacji Praga - Helsinki; DK nr 33 z Kłodzka do Boboszowa i DK nr 46 z Kłodzka do Szczekocin. Gminę przecinają dwie drogi wojewódzkie: DW 381 Wałbrzych – Kłodzko, DW nr 392: Żelazno – Łądek-Zdrój – Stronie Śląskie – Bystrzyca Kłodzka. Przez gminę przechodzą cztery linie kolejowe: nr 286 relacji Wałbrzych Główny – Kłodzko Główny; nr 276 relacji Wrocław – Międzylesie; nr 309 relacji Kłodzko – Kudowa-Zdrój i nr 322 z Kłodzka do Stronia Śląskiego, obecnie nieużywana dla ruchu pasażerskiego.

Gmina Kłodzko położona jest w centrum krainy historycznej Ziemia Kłodzka, na wysokości od 280 - 290 (np. Ławica, Boguszyn, Jaskowa Dolna) do ponad 550 m n. p. m. (okolice Droszkowa i najwyższe wzniesienie gminy – Samica 552 m), w mikroregionie Wzgórza Rogówki, w północno-wschodniej części śródgórskiego obniżenia mezoregionu Kotlina Kłodzka, która jest rowem tektonicznym, dzielącym Sudety na makroregiony Sudety Środkowe i Sudety Wschodnie. Gminę otaczają pasma górskie: Krowiarki, Masyw Śnieżnika, Góry Złote, Góry Bardzkie i Góry Bystrzyckie, a centralnie przecina ją malownicza dolina Nysy Kłodzkiej wraz z dopływami: m.in. Białej Łądeckiej, Łomnicy, Bystrzycy Dusznickiej, Ścinawki. Rzeźba terenu jest zróżnicowana, o charakterze podgórskim i górskim, wykształcona w okresie zlodowacenia plejstocénskiego.

Gmina jest obszarem dość zasobnym w surowce mineralne. Na jej terenie występują udokumentowane zasoby pospolitych kruszyw naturalnych – piasek i żwir oraz wapienie. Eksploatowane są także marmury i szarogłazy oraz wody lecznicze.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny gminy były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych, dotyczą też najstarszych na Ziemi Kłodzkiej śladów człowieka. W okresie państwa plemiennego przez tereny te wiodły ważne szlaki handlowe z Czech do Polski, m.in. tzw. Szlak Bursztynowy, Solna Droga, wzdłuż których następowała intensyfikacja osadnictwa i rozwój tych okolic. Miejscowości w gminie posiadają w przeważającej mierze średniowieczną metrykę i także historyczne rozplanowanie. Rozwój przestrzenny gminy nierozdzielnie związany był ze środowiskiem naturalnym i ukształtowaniem terenu. Dominuje typ wsi o łańcuchowym układzie przestrzennym, np. Jaskowa Górna i Jaskowa Dolna, Kamieniec, Ławica, Łączna, Ołdrzychowice Kłodzkie, Stary Wielisław, Wojbórz, Wojciechowice. Występuje też układ zabudowy w formie ulicówki, np. Bierkowice, Ruszowice, a typ owalnicy, obecnie przekształcanej w wielodrożnicę prezentują Roszyce, w Gorzuchowie zachowany został układ wielodrożnicy, spotkać też można luźną, rozproszoną zabudowę np. w miejscowości Boguszyn czy Morzyszów. Dokumenty źródłowe wskazują, iż Jaskowa Dolna, Żelazno, Romanowo i Podzamek powstały przed połową XIII w., a Stary Wielisław i Szalejów Dolny w II poł. XIII w., Krosnowice i Młynów powstały na przełomie XIII/XIV w., zaś Bierkowice,

Kamieniec, Wojbórz, Ołdrzychowice Kłodzkie, Marcinów, Łączna oraz Piszkowice w XIV w. Natomiast pierwszą wzmiankę już w 981 r. o istnieniu grodu obronnego o nazwie Kłodzko zawiera *Kosmasa Kronika Czechów*, zaś prawa miejskie tej najstarszej na tych terenach osadzie i obecnej stolicy gminy nadał w 1324 roku król czeski Jan Luksemburski – niektóre źródła podają, że nadał je w II poł. XIII w. Przemysław Ottokar II. Tereny te zmieniały często swych właścicieli. W X i XI wieku o Ziemię Kłodzką rywalizowali czescy Przemyślidzi i polscy Piastowie: Bolesław Chrobry, Kazimierz Odnowiciel, Władysław Herman i Bolesław Krzywousty. Kres tej rywalizacji położył trwały Pokój Zielonoświątkowy, podpisany w 1137 roku przez króla polskiego Bolesława Krzywoustego i księcia czeskiego Sobiesława I. Pokój zdecydował o przynależności tych terenów do Czech, a władali nimi, jako czescy lennicy, książęta śląscy. W czasie piętnastowiecznych wojen religijnych (1419-1436), pod Starym Wielisławiem doszło 27 grudnia 1428 roku do bitwy pomiędzy wojskami husyckimi, a oddziałami śląskimi i starosty kłodzkiego. Poległ w niej dowodzący oddziałami polskimi książę Jan Ziębicki, miejsce jego śmierci upamiętnia istniejąca w Starym Wielisławiu kaplica-mauzoleum. W 1459 roku król Czech Jerzy I z Podiebradów ustanowił suwerenne Hrabstwo Kłodzkie w ramach Królestwa Czech, które pozostawało w latach 1471 – 1526 pod panowaniem Jagiellonów, natomiast po śmierci króla Ludwika II Jagiellończyka znalazło się pod panowaniem Habsburgów austriackich. W wyniku wojny trzydziestoletniej w latach 1618 – 1648 i jej następstw, głównie obciążeń dla chłopów, założyli oni w 1621 roku związek obronny mieszkańców, obejmujący kilka wiosek, przeciwko przymusowej rekatolizacji i nadmiernym podatkom. Wznieśli powstanie antykatolickie i przeprowadzili wiele bitew oraz potyczek, ponosząc w starciach i w wyniku represji duże straty. Podczas bitwy pod Jazkową Górą zginęło ponad 100 chłopów, co w konsekwencji doprowadziło do upadku buntu. W wyniku wojen śląskich i wybuchu zarazy w połowie XVIII wieku, zmalała na tym terenie liczba ludności i powstały znaczne straty materialne. W 1742 r., w wyniku traktatu pokojowego z Austrią, król Fryderyk II Hohenzollern odebrał Śląsk Austrii, a Hrabstwo Kłodzkie włączył w granice administracyjne Dolnego Śląska, pod panowaniem pruskim – później Hrabstwo stało się częścią Rzeszy Niemieckiej. Na początku XIX wieku, swój negatywny ślad odcisnęły tutaj wojny napoleońskie. Miejscowości były plądrowane i niszczone. W 1807 r. Jazkowa Dolna i Jazkowa Górna znalazły się w centrum działań kampanii napoleońskiej, gdy wojska francuskie próbowały opanować twierdzę w Kłodzku i całe terytorium hrabstwa, zaś Prusacy zbudowali tutaj fortyfikacje ziemne, jako przedłużenie funkcji obronnej twierdzy kłodzkiej. Zostali jednak pokonani przez wojska napoleońskie i po kilku potyczkach wyparci do twierdzy. Pod koniec XIX wieku tereny gminy znane były z rozwoju m.in. przemysłu włókienniczego – zapoczątkowanego w 1822 r. w Ołdrzychowicach Kłodzkich, papierniczego (papiernia Młynów)

oraz wydobywczego minerałów. W II poł. XIX w. nowe akcenty w krajobraz kulturowy gminy wniosły linie kolejowe i związane z nimi obiekty. Budowa przebiegających przez tereny gminy linii kolejowych, łączących Kłodzko z wieloma miastami, umożliwiła w oparciu o walory krajobrazowe, rozwój wchodzącej w modę turystyki i obsługi turystów oraz letników, a także rozwój handlu i wzrost zaludnienia.

Dopiero w XX wieku, po zakończeniu II wojny światowej, Ziemia Kłodzka znalazła się w granicach państwa polskiego. Nastąpiła całkowita wymiana ludności i zmienił się gruntownie obraz etniczny tego regionu. Do 1947 roku trwały przesiedlenia ludności niemieckiej i zasiedlanie tych terenów osadnikami polskimi, głównie z Kresów Wschodnich. Rozpoczął się nowy, polski etap przemian społeczno-gospodarczych, również na obszarze nowo powstałej Gminy Kłodzko, która współcześnie zmienia swój charakter funkcjonalny, gdyż dotychczasowa główna funkcja rolnicza została wyraźnie wzbogacona o funkcje przemysłowe i rekreacyjne. Gmina stanowi zarazem strefę podmiejską dla miasta powiatowego. Warto dodać, iż tereny gminy związane są z biografiami znanych osób, np. urodzeni w Jaskowej Górnej: w XIX w. nauczyciel Georg Amft – z zamiłowania kompozytor i badacz pieśni ludowych, ur. w 1869 r. Hermann Schmidt – poeta ludowy i muzyk, autor dramatów pisanych gwarą. W Ołdrzychowicach Kłodzkich zmarli: Joseph Kögler – długoletni proboszcz miejscowej parafii, pierwszy historyk Ziemi Kłodzkiej, August Marx – nauczyciel i pisarz, wykorzystujący w swej twórczości motywy regionalne; urodzili się tutaj: Alfred von Lindheim – finansista i działacz gospodarczy, który był pierwszym dyrektorem w 1868 r. Wiedeńskiego Banku Handlowego, Franz Schmidt – skrzypek o światowej sławie. Urodził się, żył i zmarł w Ołdrzychowicach Kłodzkich Anton Alexander von Magnis – właściciel wielu dóbr ziemskich w Hrabstwie Kłodzkim, a także zakładów przemysłowych na Śląsku.

Znanym gościem był John Quincy Adams, prezydent Stanów Zjednoczonych w latach 1825-1829. W Krosnowicach żył, a także został pochowany kompozytor i muzyk Ignaz Reimann, którego pamięci poświęcone są coroczne koncerty międzynarodowe w miejscowym kościele, a także był związany z tą miejscowością Robert Stein, badacz polarny. Pod Starym Wielisławiem, 27 grudnia 1428 r. w czasie bitwy z husytami, zginął dowodzący wojskami śląskimi książę Jan Ziębicki, na którym zakończyła się linia Piastów ziębickich.

Wspomnieć należy również o heraldyce samorządowej, gdyż jednym z symboli gminy i cennym elementem nawiązującym do dziedzictwa kulturowego jest jej herb, ustanowiony uchwałą Rady Gminy Kłodzko w 1997 r., jako „czynnik integrujący jej społeczeństwo i wzmacniający poczucie jego tożsamości”. Herb przedstawia srebrnego lwa czeskiego z dwoma ogonami, w złotej koronie, umieszczonego na czerwonym tle, w pozycji pionowej, skierowanego w prawo, z wyciągniętymi przednimi łapami, który „stąpa” po zielonych wzgórzach przeciętych niebieską wstęgą rzeki.

Wizerunek herbu ma odwzorowywać charakter gminy i łączyć w sobie tradycje tych ziem ze współczesnością, bowiem lew to nawiązanie do historycznej tradycji królewskiej – ziemie te należały przez dużą część swojej historii do Królestwa Czeskiego, podkreśla też spójność i nierozzerwalność gminy Kłodzko z miastem Kłodzko, stanowiącym siedzibę władz gminy i stolicę całego historycznego regionu. Natomiast do współczesności nawiązują zielone wzgórza, symbolizujące rolniczy i turystyczny charakter gminy, zaś niebieska rzeka to Nysa Kłodzka, główna rzeka w gminie.

Przygraniczny charakter tych ziem, przeszłość historyczna i przenikanie się różnorodnych kultur miały wpływ na wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, muzyka ludowa, postaci i zdarzenia historyczne, są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem Programu opieki nad zabytkami gminy Kłodzko na lata 2024-2027 jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków, podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

- 1) Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym:
Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
- 2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:
 - a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowa terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16),
 - b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
 - c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20), d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22, ust. 4),
 - d) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32, ust. 1, pkt 3 i ust. 2),
 - e) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33, ust. 1 i 2),
 - f) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71, ust. 1 i 2)
 - g) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),

- h) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87, ust. 1).
- i) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87, ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, działami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

Zgodnie z art. 83 a, ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku, gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków. Art. 86 ust. 1a) stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

Ustawa określa (w art. 13 ust 4.), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa.

Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Art. 96 ust. 1a stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

Art. 5 ust. 1, pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyтым stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1, 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie przepisami ustawy o ochronie zabytków, z

wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r.

Głównym celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, gdyż decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szansę rozwojowe. Dokument uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony dziedzictwa kulturowego wymieniono:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary o znaczeniu przyrodniczym i kulturowym poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenów o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich, wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów poprzemysłowych, pokolejowych, opuszczonej zabudowy.

5.1.2. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 przyjęty został Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r.

W Krajowym Programie 2023–2026 dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

- 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,

- 2) stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Celem głównym Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienia narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Do realizacji celów i zadań wymienionych w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 opracowano szczegółowy harmonogram wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka.

Istotnym rozwiązaniem, porządkującym zagadnienia przedstawione w Krajowym Programie i uwzględnionym na każdym etapie prac nad dokumentem, są kierunki działań wskazujące na konkretne zadania priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2026 r. Są to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja - podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa dolnośląskiego

Przyjęta przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego Uchwałą nr L/1790/18 z dnia 20 września 2018 r. Strategia Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030 określa główne cele rozwoju

województwa i działania samorządu wojewódzkiego, wśród których uwzględniono zachowanie wartości środowiska kulturowego, kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

W dniu 31 października 2018 r. Zarząd Województwa Dolnośląskiego, Uchwałą nr 6146A//18, przyjął Plan Wykonawczy Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030, zmieniony Uchwałą nr 2978A/1/2020 z dnia 12 listopada 2020 r. Głównym celem Planu Wykonawczego SRWD 2030 jest uporządkowanie działań prowadzących do skutecznej realizacji celów Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego 2030, efektywnego wydatkowania środków krajowych i europejskich oraz ułatwienia monitoringu osiągniętych postępów.

W przeprowadzonej analizie SWOT wskazano mocne strony regionu związane z ochroną dziedzictwa kulturowego:

- zróżnicowany i bogaty pod względem wartości kulturowych i przyrodniczych krajobraz regionu,
- różnorodność zachowanego dziedzictwa kulturowego, w tym duża liczba zabytków o wysokiej klasie artystycznej i znaczeniu historycznym (obiekty na liście UNESCO, pomniki historii, parki kulturowe),
- gęsta sieć miast o zachowanym historycznym układzie urbanistycznym i dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi,
- największa w skali kraju liczba zabytków nieruchomych i archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.

Wskazano również słabe strony regionu, wśród których wymienia się m.in. znaczną dewastację nieużytkowanych zabytkowych obiektów przemysłowych i kolejowych, negatywne przekształcenia historycznych układów przestrzennych miejscowości, wprowadzanie nowej zabudowy oderwanej od miejscowej tradycji budowlanej oraz modernizację zabytkowych obiektów bez poszanowania znaczenia wartości zabytków.

Założony w Strategii cel nadrzędny, określony jako „Harmonijny rozwój regionu i wysoka jakość życia dolnośląskiej społeczności” realizowany będzie poprzez cele strategiczne, wśród których wymieniono „Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego”. Cel operacyjny „Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego” ma być realizowany poprzez:

- wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie,
- wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji,
- wsparcie zagospodarowywania i udostępniania na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego Uchwałą Nr XIX/482/2020 z dnia 16 czerwca 2020 r.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego jest dokumentem kreślącym politykę zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa. Punktem wyjścia do sformułowania tej polityki jest wizja zagospodarowania przestrzennego, stanowiąca jednocześnie cel główny, czyli stan, do którego Samorząd Województwa Dolnośląskiego będzie dążył traktując przestrzeń, jako wspólne dobro. Wizja zagospodarowania przestrzennego brzmi:

DOLNY ŚLĄSK 2030: RÓŻNE OBSZARY – JEDEN REGION, RÓŻNE POTENCJAŁY – SPÓJNY ROZWÓJ.

Osiągnięciu wizji zagospodarowania przestrzennego województwa, określającej Dolny Śląsk 2030 jako jeden region rozwijający się w sposób spójny, ale złożony z różnych obszarów o odmiennych potencjałach, podporządkowana jest realizacja czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa, którym podporządkowano określone kierunki działań.

Do ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego odnosi się Cel 2.: „Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu”.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. Zapewnienie ochrony i opieki nad zabytkami należy do kompetencji organów administracji publicznej.

Samorząd województwa wykonuje zadania w tym zakresie, jako jednostka samorządu terytorialnego odpowiedzialna za ochronę zabytków na terenie województwa oraz jako właściciel zabytków stanowiących mienie województwa.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Działania służące realizacji kierunku 2.2. „Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu”:

Ustalenia w zakresie polityki Samorządu Województwa Dolnośląskiego

1. Działania służące zapewnieniu ochrony i poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego oraz utrzymaniu wielokulturowej tożsamości regionu, w tym:
 - 1) poprawa stanu założeń przestrzennych o zachowanej strukturze urbanistycznej oraz zespołów zabytkowych przez wsparcie finansowe samorządu województwa,
 - 2) zachowanie miejsc pamięci utrwalających wielokulturową tożsamość regionu przez wsparcie finansowe samorządu województwa.
2. Wskazanie w Planie obszarów i zespołów zabytkowych wnioskowanych do objęcia ochroną formie parku kulturowego i pomnika historii dla zachowania wartości krajobrazu kulturowego o wysokim znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego.
3. Wspieranie rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych poprzez:
 - 1) opracowanie koncepcji rozwoju systemu regionalnych szlaków turystycznych uwzględnieniem obszarów o niewykorzystanym potencjale turystycznym,
 - 2) włączenie regionalnych szlaków turystycznych w udostępnianie zasobów przyrodniczych i kulturowych będących w gestii samorządu województwa,
 - 3) poprawę dostępności turystycznej województwa przez integrację regionalnych szlaków z systemem węzłów przesiadkowych komunikacji zbiorowej.
4. Opracowanie zintegrowanej strategii rozwoju regionalnych klastrow turystycznych.

Postulaty kierowane do gmin:

- 1) Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.
- 2) Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
- 3) Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.
- 4) Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą Nr XXIII/687/16 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 28 czerwca 2016 r. (Dz. Urz. Województwa Dolnośląskiego z dnia 22.07.2016 r., poz. 3706).

Myślą przewodnią opracowania Programu było uznanie potrzeby zachowania zasobów regionalnego dziedzictwa kulturowego jako ważnego czynnika wpływającego na kształtowanie się tożsamości regionalnej i promocji turystycznej. Program określił stan, do którego należy dążyć w zakresie opieki nad zabytkami, wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, edukacyjnych i promocyjnych.

Przyjęta w dokumencie wizja rozwoju „Wielokulturowe dziedzictwo Dolnego Śląska stanowi fundament nowoczesnego i otwartego regionu europejskiego” ma być realizowana poprzez cel strategiczny „Zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmacniania tożsamości Dolnego Śląska”, któremu przyporządkowano cele operacyjne i priorytety:

- 1) Poprawa skuteczności ochrony i stanu zachowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa:
 - rozpoznanie stanu zachowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa,
 - wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem zabytków.
- 2) Wzmocnienie tożsamości Dolnoślązaków, a tym samym ich zaangażowania i akceptacji dla działań podejmowanych w celu ochrony dziedzictwa kulturowego; kształtowanie tożsamości regionalnej poprzez działania edukacyjne i promocyjne, wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.
- 3) Efektywne i zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska w oparciu o pełną wiedzę i kompetencje wielu podmiotów:
 - budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego,
 - budowa zintegrowanego systemu informacji i monitoringu jako narzędzia wspomagania procesu decyzyjnego w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami.
- 4) Wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia siły ekonomicznej województwa, instytucji i osób:
 - wzmocnienie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego,
 - wzmocnienie znaczenia ekonomicznego sektorów związanych z opieką nad zabytkami.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz ujęte w gminnej ewidencji zabytków

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
BIERKOWICE				
1.	BIERKOWICE	DWORZEC KOLEJOWY, ok. 1920 r.	nr 5	
2.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac, ob. przedszkole, nr 3, ok. 1870 r., b. dom czeladny nr 3a, poł. XIX w. c. spichlerz, ob. dom nr 3c, d, e, pocz. XIX w., d. obora, II poł. XIX w., e. magazyn, ob. dom nr 3b, II poł. XIX w., f. mur, II poł. XIX w., g. park, II poł. XIX w.	nr 3 – 3 a	
3.		DOM, ok. 1870 r.	nr 13	
4.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, poł. XIX w.	nr 17	
5.		DOM MIESZKALNO-GOSPODARCZY W ZESPOLE	nr 17	
6.		BRAMA WJAZDOWA W ZESPOLE	nr 17	
7.		DOM, ok. 1870 r.	nr 20	
8.		DOM, k. XIX w.	nr 21	
9.		DOM, k. XIX w.	nr 21 a	
10.		DOM, ok. 1880 r.	nr 22	
11.		DOM,	nr 25	
12.		DOM, ok. 1850 r.	nr 41	
13.		DOM, ok. 1880 r.	nr 44	
14.		DOM, poł. XIX w.	nr 49	
15.		DOM, ok. 1880 r.	nr 51	
16.		DOM, II poł. XIX w.	nr 54	
BOGUSZYN				
17.	BOGUSZYN	KAPLICA P.W. SW. KRZYŻA NA GRODZISKU, poł. XVIII w.		
18.		DOM, ok. 1880 r.	nr 17	
19.		ŚWIETLICA	nr 21	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
20.		DOM, ok. 1870 r.	nr 24	
21.		DOM, ok. 1880 r.	nr 28	
22.		DOM, pocz. XX w.	nr 35	
DROSZKÓW				
23.	DROSZKÓW	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA FIL. P.W. ŚW. BARBARY: a. kościół, 1405 r, XVII w., k. XIX w., b. cmentarz przykościelny, XVII w.		a.Rejestr zabytków nr A/1692/918 z dnia 18.08.1961 r.
24.		ZAGRODA: a. dom, poł. XIX w., b. dom, II poł. XIX w., c. budynek gospodarczy, II poł. XIX w., d. budynek gospodarczy, II poł. XIX w., e. stodoła, pocz. XX w.	nr 4	
25.		DOM, k. XIX w.	nr 6	
26.		DOM	nr 22	
27.		DOM, ok. 1850 r.	nr 35	
GOŁOGŁOWY				
28.	GOŁOGŁOWY	KAPLICA MSZALNA, ok. 1750 r.		Rejestr zabytków nr A/4174/1465 z dnia 29.11.1965 r.
29.		DOM, 1834 r.	nr 3	
30.		STODOŁA	nr 3a	
31.		ZAGRODA: a. dom, k. XIX w., b. dom, II poł. XIX w., c. budynek gospodarczy, II poł. XIX w., d. budynek gospodarczy, II poł. XIX w. e. 2 stodoły w zespole	nr 6	
32.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. stodoła, pocz. XX w.	nr 10	
33.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, II poł. XIX w.	nr 10a	
34.		BUDYNEK GOSPODARCZY, ok. 1870 r.	w zagrodzie nr 11	
35.		DOM, ok. 1850 r.	nr 13	
36.		DOM, II poł. XIX w.	nr 23a	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
37.		BRAMA, ok.1850 r.	w zagrodzie nr 23	
GORZUCHÓW				
38.	GORZUCHÓW	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 50 a, XVIII w., XIX w., b. dom mieszkalny z wozownią nr 50, k. XIX w., c. budynek mieszkalno-gospodarczy nr 50 c, k. XIX w., d. obora, k. XIX w., e. spichlerz, ob. dom nr 50 b, ok. 1800 r., k. XIX w., f. obora, k. XIX w., g. stodoła, k. XIX w.	nr 50	
39.		DOM, k. XIX w.	nr 3	
40.		DOM, ok. 1840 r.	nr 34a	
41.		DOM, ok. 1850 r.	nr 47	
42.		DOM, k. XIX w.	nr 63	
43.		ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO: a. dworzec kolejowy nr 41, ok. 1880 r., b. magazyn, ok. 1880 r., c. dom d. agregatornia w zespole dworca kolejowego	nr 41-42	
44.		GORZELNIA, XIX/XX w.	nr 44	
45.		MOST, k. XIX w.		
JASZKOWA DOLNA				
46.	JASZKOWA DOLNA	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1903-1904 r., b. prezbiterium d. kościoła, ob. kaplica cmentarna, II poł. XIV w., 1619 r., 1750 r., c. cmentarz przykościelny, XV-XVIII w., d. ogrodzenie z bramą cmentarza przykościelnego, XVIII w., e. plebania nr 120, ok. 1850 r.	nr 120	a. Rejestr zabytków nr A/1058 z dnia 15.05.2008 r. b. Rejestr zabytków nr A/1720/741 z dnia 19.09.1960 r.
47.		KAPLICA ŚW. JANA NEPOMUCENA, ok. 1730 r.	obok nr 25	
48.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 64, poł. XVIII w., II poł. XIX w., b. dom mieszkalny nr 64, XIX w., c. dom mieszkalny nr 64, XIX w.,	nr 64	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		d. budynek mieszkalno-gospodarczy nr 64, k. XIX w., e. spichlerz, k. XIX w., f. stodoła, k. XIX w., g. gołębnik, I poł. XIX w., h. park, XVIII-XIX w.		
49.		DOM LUDOWY, ok. 1860 r.	nr 59	
50.		SZKOŁA, II poł. XIX w.	ob. dom nr 122	
51.		DOM, poł. XIX w.	nr 4	
52.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, II poł. XIX w.	nr 14	
53.		DOM, pocz. XIX w.	nr 18	
54.		DOM, ok. 1870 r.	nr 19	
55.		ZAGRODA: a. dom, 1851 r., b. budynek gospodarczy, poł. XIX w. c. budynek gospodarczy, k. XIX w. d. brama wjazdowa, poł. XIX w.	nr 21	
56.		DOM, ok. 1870 r.	nr 22	
57.		DOM, ok. 1900 r.	nr 23	
58.		ZAGRODA: a. dom, 1857 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1870 r., c. stodoła, XIX/XX w.	nr 25	
59.		DOM, ok. 1850 r.	nr 29	
60.		DOM,	nr 31	
61.		DOM	nr 38	
62.		DOM, ok. 1920 r.	nr 39	
63.		DOM, ok. 1840 r.	nr 42	
64.		ZAGRODA: a. dom, poł. XIX w. b. budynek mieszkalno-gospodarczy, poł. XIX w., c. budynek gospodarczy, k. XIX w., d. stodoła. XIX/XX w.	nr 43	
65.		DOM, ok. 1850 r.	nr 47	
66.		DOM, ok. 1850 r.	nr 50	
67.		DOM, ok. 1850 r.	nr 55	
68.		DOM, ok. 1870 r.	nr 63	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
69.		DOM, ok. 1850 r.	nr 65	
70.		DOM, pocz. XX w.	nr 69	
71.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1880 r., b. budynek gospodarczy z bramą wjazdową, ok. 1880 r., c. budynek gospodarczy, II poł. XIX w.	nr 75	
72.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1850 r., b. stodoła, ok. poł. XIX w.	nr 83	
73.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. budynek gospodarczy, pocz. XX w., c. gołębnik, k. XIX w.	nr 84	
74.		DOM, ok. 1900 r.	nr 86	
75.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. budynek mieszkalno-gospodarczy, 1872 r., c. budynek gospodarczy, ok. 1870 r., d. stodoła, ok. 1890 r., e. stodoła, ok. 1880 r., f. gołębnik, ok. 1870 r.	nr 95	
76.		DOM	nr 98	
77.		ZAGRODA: a. dom, pocz. XX w., b. stodoła, pocz. XX w.	nr 99	
78.		DOM, ok. poł. XIX w.	nr 104	
79.		DOM, pocz. XX w.	nr 108	
80.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1860 r.	nr 132	
81.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1860 r.	nr 150	
82.		DOM, ok. 1860 r.	nr 152	
83.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. dom, ok. 1860 r., c. budynek gospodarczy, II poł. XIX w.,	nr 156	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		d. budynek gospodarczy, II poł. XIX w.		
84.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1850 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1860 r.	nr 162	
85.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1870 r.	nr 168	
86.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 180	
87.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1850 r., b. budynek gospodarczy, II poł. XIX w.	nr 186	
JASZKOWA GÓRNA				
88.		ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Mikołaja, 1558 r., 1777 r., b. cmentarz przykościelny, XVI w., c. ogrodzenie z bramą cmentarza przykościelnego, XVIII w.		a. Rejestr zabytków nr A/171 7/733 z dnia 09.09. 1960 r.
89.		KAPLICZKA (przy bramie kościoła), k. XVIII w.	nr 82	
90.		KAPLICZKA, k. XIX w.	w budynku gospodarczym nr 84	
91.		KAPLICZKA, II poł. XVIII w.	obok nr 69	
92.		KAPLICZKA przy drodze do Droszkowa, 1679 r.	obok nr 176	
93.		KAPLICA przy dworze I poł. XVIII w.		
94.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 57, I poł. XVI w, 1550-1580 r, 1750 r, b. stajnia z częścią mieszkalną, ob. oficyna mieszkalna nr 59, I poł. XVIII w., k. XVIII, c. kuźnia z oborą I poł. XIX w., XIX/XX w., d. spichlerz, ob. dom, 1843 r., e. owczarnia, 1849 r., f. owczarnia, 1843 r., k. XIX w., g. relikty kamiennego muru z bramą, XVI w. (?), pocz. XVIII w., ok. poł. XIX w.	nr 59	a. Rejestr zabytków nr A/4191/656 z dnia 14.03.1960 r. b. Rejestr zabytków nr 17/A/00/1-6 z dnia 05.05.2000 r. c. Rejestr zabytków nr 17/A/00/1-6 z dnia 05.05.2000 r. d. Rejestr zabytków nr 17/A/00/1-6 z dnia 05.05.2000 r. e. Rejestr zabytków nr 17/A/00/1-6 z dnia 05.05.2000 r. f. Rejestr zabytków nr 17/A/00/1-6 z dnia 05.05.2000 r. g. Rejestr zabytków nr 17/A/00/1-6 z dnia 05.05.2000 r.
95.		DOM, k. XIX w.	nr 3	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
96.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1850 r., b. budynek gospodarczy, II poł. XIX w.	nr 8	
97.		ZAGRODA: a. budynek mieszkalno-gospodarczy, 1857 r., b. budynek gospodarczy, pocz. XX w., c. budynek gospodarczy, pocz. XX w.	nr 23	
98.		DOM, ok. 1850 r.	nr 24	
99.		DOM, 1875 r.	nr 25	
100.		DOM, pocz. XIX w.	nr 29	
101.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1870 r., b. budynek gospodarczy, k. XIX w.	nr 40	
102.		DOM, k. XIX w.	nr 43	
103.		DOM, ok. 1880 r.	nr 51	
104.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 55	
105.		ZAGRODA: a. dom, 1847 r., b. budynek gospodarczy, poł. XIX w., c. gołębnik, k. XIX w.	nr 56	
106.		ZAGRODA: a. dom, poł. XIX w., b. stodoła, k. XIX w., c. budynek gospodarczy, poł. XIX w., d. budynek gospodarczy, II poł. XIX w. e. brama, k. XIX w.	nr 69	
107.		DOM, ok. 1870 r.	nr 72	
108.		DOM, ob. świetlica, ok. 1850 r.	nr 76	
109.		ZAGRODA: a. dom, 1821 r., b. budynek mieszkalno-gospodarczy, I poł. XIX w., c. stodoła, k. XIX w., d. budynek gospodarczy, ok. poł. XIX w., e. budynek gospodarczy, ok. poł. XIX w.	nr 78	
110.		DOM, II poł. XIX w.	nr 82	
111.		DOM, ok. 1860 r.	nr 86	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
112.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 87	
113.		DOM, II poł. XIX w.	nr 88	
114.		DOM, ok. 1850 r.	nr 89	
115.		DOM, XIX/XX w.	nr 92	
116.		ZAGRODA nr 94: a. budynek mieszkalno-gospodarczy, ok. poł. XIX w., b. łam, k. XIX w.	nr 94	
117.		DOM, 1862 r.	nr 102	
118.		DOM	nr 103	
119.		ZAGRODA: a. dom, II poł. XIX w., b. budynek gospodarczy, k. XIX w., c. budynek gospodarczy, k. XIX w.	nr 104	
120.		DOM, k. XIX w.	nr 110	
121.		DOM, pocz. XX w.	nr 112	
122.		DOM, k. XIX w.	nr 118	
123.		DOM, ok. 1890 r.	nr 121	
124.		DOM, I poł. XIX w.	nr 123	
125.		DOM, ok. 1870 r.	nr 129	
126.		DOM, I poł. XIX w.	nr 130	
127.		DOM, ok. poł. XIX w.	nr 131	
128.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1870 r.	nr 135	
129.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, pocz. XX w.	nr 143	
130.		DOM, ok. 1870 r.	nr 144	
131.		DOM, 1852 r.	nr 149	
132.		DOM, 1930 r.	nr 151	
133.		ZAGRODA: a. dom, pocz. XIX w., b. budynek gospodarczy, II poł. XIX w., c. stodoła, II poł. XIX w.	nr 155	
134.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1850 r., b. budynek mieszkalno-gospodarczy z bramą przejazdową, ok. 1870 r., c. stodoła, 1886 r.	nr 158	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
135.		DOM, poł. XIX w.	nr 160	
136.		MOST OBOK DOMU	nr 160	
137.		DOM, poł. XIX w.	nr 168	
138.		DOM, pocz. XX w.	nr 172	
139.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1880 r., b. budynek gospodarczy, k. XIX w., c. stodoła, pocz. XX w.	nr 176	
KAMIENIEC				
140.	KAMIENIEC	KAPLICZKA, ok. 1870 r.	nr 30	
141.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 47, XVIII/XIX w., 1883 r., b. dom nr 48, ok. 1880 r., c. budynek gospodarczy, XIX/XX w.	nr 47-48	a. Rejestr zabytków nr A/4328/1417/Wł z dnia 30.11.1994 r.
142.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. poł. XIX w.	nr 2	
143.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1870 r., b. budynek gospodarczy, ob. dom, ok. 1870 r.	nr 4	
144.		DOM, poł. XIX w.	nr 30	
KORYTÓW				
145.	KORYTÓW	ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 25, 1711 r., b. oficyna mieszkalna nr 25 b, XVIII w., c. oficyna mieszkalno-gospodarcza nr 25 a, XVIII w., d. ogrodzenie z bramą, pocz. XVIII w., e. park, II poł. XIX w.	nr 25-25b	a. Rejestr zabytków nr A/4335/838/Wł z dnia 18.09.1981 r. e. Rejestr zabytków nr A/4334/837/Wł z dnia 14.09.1981 r.
146.		DOM, pocz. XIX w.	nr 1	
147.		DOM, poł. XIX w. (zespół, 2 bud. gospodarcze)	nr 3	
148.		STODOŁA	przy nr 8	
KROSNOWICE				
149.	KROSNOWICE	ZESPÓŁ KOŚCIELNY:	nr 205	a. Rejestr zabytków nr A/1665/657 z dnia 14.03.1960 r.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		a. kościół par. p.w. św. Jakuba, XIV w., II poł. XVII w., XVIII w., b. cmentarz przykościelny, XIV/XV w, XVII-XVIII w, XIX w., c. mur cmentarny z obejściem, XVIII w., d. budynek bramny, XVIII w., e. kostnica, II poł. XIX w., f. dom przedpogrzebowy z pomieszczeniem pomocniczym, II poł. XIX w., g. plebania nr 205, ok. 1870 r.		b. Rejestr zabytków nr A/1938/910/Wł z dnia 31.12.1982r. c. Rejestr zabytków nr A/1938/910/Wł z dnia 31.12.1982 r. d. Rejestr zabytków nr A/1938/910/Wł z dnia 31.12.1982 r. e. Rejestr zabytków nr A/1938/910/Wł z dnia 31.12.1982 r. f. Rejestr zabytków nr A/1938/910/Wł z dnia 31.12.1982 r.
150.		KAPLICA, 1745 r.	obok nr 207	Rejestr zabytków nr A/4333/920 z dnia 11.08.1961 r.
151.		CMENTARZ PARAFIALNY, 1897 r.		
152.		CMENTARZ KOMUNALNY, 1963 r.		
153.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 22, 1729-1730r. b. oficyna mieszkalno-gospodarcza nr 22, pocz. XIX w, c. magazyn, k. XIX w., d. brama z ogrodzeniem, 1829 r., e. park, XVIII-XIX w. f. dom zarządcy folwarku nr 26, ok. 1890 r.	nr 22 nr 26	a. Rejestr zabytków nr A/4332/783 z dnia 11.10.1960r. e. Rejestr zabytków nr A/4329/852/Wł z dnia 18.09.1981 r.
154.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 203, XVII w., XVIII/XIX w., b. oficyna mieszkalno-gospodarcza nr 203, XVIII/XIX w., c. magazyn z wozownią, k. XIX w., d. dom zarządcy folwarku nr 141, ok. 1920 r.	nr 203 nr 141	
155.		ZESPÓŁ FOLWARCZNY: a. dom zarządcy folwarku nr 136, ok. 1915 r., b. obora, ok. 1915 r., c. spichlerz, ok. 1915 r., d. budynek gospodarczy, ok. 1915 r., e. brama, ok. 1915 r.	nr 136	
156.		DOM	nr 4	
157.		DOM	nr 6 (d. 226)	
158.		DOM	nr 7 (d. 271)	
159.		DOM	nr 11 (d. 272)	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
160.		DOM, II poł. XIX w.	nr 11	
161.		DOM, pocz. XIX w., pocz. XX w.	nr 19	
162.		DOM	nr 34	
163.		Dom i STODOŁA	nr 36	
164.		DOM, k. XIX w.	nr 40	
165.		DOM	nr 46	
166.		DOM	nr 48	
167.		STODOŁA (BUD. GOSP.) w zagrodzie, k. XIX w.	nr 52	
168.		DOM, ok. 1890 r.	nr 61	
169.		DOM	nr 72	
170.		DOM	nr 76	
171.		DOM, ok. 1850 r.	nr 99	
172.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1880 r., b. stodoła, pocz. XX w., c. budynek gospodarczy, ok. 1880 r.	nr 101	
173.		DOM	nr 105	
174.		DOM	nr 110	
175.		DOM	nr 119	
176.		DOM	nr 126	
177.		DOM	nr 149	
178.		DOM, ok. 1860 r.	nr 150	
179.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. stodoła, ok. 1880 r.	nr 151	
180.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, pocz. XIX w.	nr 152	
181.		DOM I STODOŁA	nr 157	
182.		DOM, k. XVIII w.	nr 165	
183.		DOM, ok. 1915 r.	nr 177	
184.		DOM	nr 184	
185.		DOM LUDOWY, ob. dom mieszkalny, biblioteka, II poł. XIX w.	nr 186	
186.		DOM, ok. 1860 r.	nr 188	
187.		DOM MIESZKALNO-GOSPODARCZY	nr 191	
188.		DOM, ok. 1850 r.	nr 193	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
189.		STACJA KOLEJOWA, ok. 1880 r.	nr 196	
190.		ROZJAZD TRAS KOLEJOWYCH		
191.		SZKOŁA, II poł. XIX w.	nr 208	
192.		DOM, II poł. XIX w.	nr 207	
193.		DOM, pocz. XX w.	nr 209	
194.		DOM, pocz. XX w.	nr 210	
195.		DOM MIESZKALNY	nr 229	
196.		DOM MIESZKALNY	nr 237	
197.		DOM MIESZKALNY	nr 238	
198.		DOM MIESZKALNY	nr 240	
199.		DOM MIESZKALNY	nr 241	
200.		DOM MIESZKALNY	nr 242	
201.		DOM MIESZKALNY	nr 243	
202.		DOM MIESZKALNY	nr 256	
203.		DOM MIESZKALNY	nr 258	
204.		DOM MIESZKALNY	nr 259	
205.		DOM MIESZKALNY	nr 260	
206.		DOM MIESZKALNY	nr 261	
207.		DOM MIESZKALNY	nr 265	
208.		DOM MIESZKALNY	nr 268	
209.		DOM MIESZKALNY	nr 269	
210.		DOM, ok. 1860 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 6	
211.		DOM, ok. 1890 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 7	
212.		DOM, ok. 1870 r., rozbudowany (oficyna) 1905 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 10	
213.		DOM, ok. 1920 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 15/17	
214.		DOM, ok. 1870 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 18	
215.		DOM, ok. 1920 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 19	
216.		DOM, ok. 1930 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 21	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
217.		DOM, ok. 1900 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 22	
218.		DOM, ok. 1900 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 26	
219.		DOM, ok. 1905 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Fabryczna nr 28	
220.		DOM, ok. 1920 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Osiedlowa nr 5a/5b	
221.		DOM, ok. 1920 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Osiedlowa nr 7a/7b	
222.		DOM, ok. 1920 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Osiedlowa nr 9	
223.		DOM, ok. 1900 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Tkacka nr 2	
224.		DOM, ok. 1900 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Tkacka nr 4	
225.		DOM, ok. 1920 r.	ul. Włókiennicza nr 7 (d. 271)	
226.		DOM, ok. 1915 r.	Włókiennicza nr 11 (d. 272)	
227.		DOM, ok. 1930 r.	Osiedle Fabryczne, ul. Wodna nr 4	
228.		ZESPÓŁ PRZEMYSŁOWY (d. ZPO BOBO): a. budynek siłowni ciepłej, 1906 r., b. budynek siłowni wodnej z kanałem dopływowym, 1843 r., c. komin maszyny parowej, XIX w., d. most na wylocie kanału dopływowego, ok. 1860 r., e. warsztat, II poł. XIX w.	ul. Fabryczna nr 20	a. Rejestr zabytków nr A/4330/825/Wł z dnia 25.07.1981 r. b. Rejestr zabytków nr A/4331/826/Wł z dnia 25.07.1981 r.
ŁAWICA				
229.	ŁAWICA	KAPLICA ŚW. ANNY, II poł. XIX w.	PKS	
230.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 23, XVII w., ok. 1880 r., b. oficyna mieszkalna nr 23 A, ok. 1880 r., c. dom nr 23 B, ok. 1920 r., d. dom nr 23 C, ok. 1900 r., e. obora, k. XIX w., f. obora, ok. 1900 r.,	nr 23-23C	a. Rejestr zabytków nr A/4410/1418/Wł z dnia 30.11.1994 r.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		g. stodoła, XIX/XX w, h. warsztaty, pocz. XX w., i. gołębnik, k. XIX w., j. park, XIX w.		
231.		SZKOŁA, ok.1860 r.	ob. dom nr 10	
232.		DOM, ok. 1860 r.	nr 2	
233.		ZAGRODA: a. dom, 1864 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1860 r., c. stodoła, k. XIX w.	nr 6	
234.		ZAGRODA: a. dom, 1836 r., b. budynek gospodarczy, poł. XIX w.	nr 18	
235.		DOM, poł. XIX w.	nr 21	
236.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1850 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1850 r., c. stodoła, ok. 1850 r.	nr 24	
237.		DOM, ok. 1870 r.	nr 28	
238.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 34	
239.		DOM, ok. 1870 r.	nr 37	
240.		ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO: a. dworzec kolejowy nr 40, ok. 1890 r., b. poczekalnia peronowa, ok. 1890 r., c. dom nr 41, ok. 1890 r., d. budynek gospodarczy, ok. 1890 r.	nr 40-41	
241.		BUDYNEK ELEKTROWNI WODNEJ, ok. 1920 r.	nr 23f	
ŁĄCZNA				
242.	ŁĄCZNA	KAPLICA P.W. ŚW. ANNY, 1755 r.		
243.		DWÓR, 1 poł. XVIII w, 1 poł. XIX w.	nr 67 A	Rejestr zabytków nr A/4413/1475/Wł z dnia 31.01.1996r.
244.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, XIX w.	nr 67 F, G, K	
245.		SZKOŁA, 1936 r.	ob. dom nr 18	
246.		DOM, poł. XIX w.	nr 2	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
MARCINÓW				
247.	MARCINÓW	KAPLICA, ok. 1850 r		
248.		ZESPÓŁ FOLWARCZNY: a. dom czeladny, pocz. XIX w., b. obora, k. XIX w., c. stajnia, pocz. XX w., d. stodoła, pocz. XX w.	nr 4	
249.		ZESPÓŁ FOLWARCZNY: a. dom zarządcy z wozownią, II poł. XIX w., b. obora z wozownią, II poł. XIX w., c. stodoła, II poł. XIX w.	nr 8	
250.		REMIZA STRAŻACKA, ok. 1910 r.		
251.		DOM, ok. 1860 r.	nr 14	
252.		DOM, ok. 1920 r.	nr 15	
253.		DOM	nr 22	
254.		DOM, ok. 1860 r.	nr 27	
MIKOWICE				
255.	MIKOWICE	DOM, k. XIX w.	nr 1-3	
256.		DOM, ok. 1860 r.	nr 4	
257.		DOM, ok. 1850 r.	nr 9	
258.		DOM, ok. 1850 r.	nr 20b	
MŁYNÓW				
259.	MŁYNÓW	DOM, I poł. XIX w.	nr 8	
260.		DOM, pocz. XX w.	nr 13	
261.		DOM, ok. 1850 r.	nr 14	
262.		DOM, XIX/XX w.	nr 17	
263.		DOM, XIX/XX w. świetlica d. Zakładów Papierniczych	nr 18	
264.		DOM, XIX/XX w. budynek biurowy d. Zakładów Papierniczych	nr 19	
265.		DOM	nr 43	
266.		LABORATORIUM D. ZAKŁADÓW PAPIERNICZYCH		
267.		HALA MASZYN PAPIERNICZYCH D. ZAKŁADÓW PAPIERNICZYCH		

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
268.		ZESPÓŁ STOŻKÓW OCZYSZCZALNI D. ZAKŁADÓW PAPIERNICZYCH		
MORZYSZÓW				
269.	MORZYSZÓW	DOM, ok. 1870 r.	nr 1	
270.		DOM MIESZKALNO-GOSPODARCZY, STODOŁA W ZESPOLE	nr 3	
ÓLDRZYCHOWICE KŁODZKIE				
271.	ÓLDRZYCHOWICE KŁODZKIE	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: ul. Kłodzka: a. kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1867 r., b. cmentarz przykościelny, XV w, powiększony XIX w., c. ogrodzenie cmentarza przykościelnego, XIX w., d. kostnica, k. XIX w., e. cmentarz rodowy Magnisów i Oppersdorfów, II poł. XIX w., f. mauzoleum Oppersdorfów, 1889 r., g. ogrodzenie z bramą cmentarza rodowego, 1889 r., h. plebania nr 63, ok. 1880 r., i. budynek gospodarczy, XIX w.	nr 63	a. Rejestr zabytków nr A/1924/693/Wł z dnia 30.03.1978 r. f. Rejestr zabytków nr A/4459/913/Wł z dnia 31.12.1982r.
272.		CMENTARZ KOMUNALNY, ul. Polna, l. 60 XX w.		
273.		KAPLICA EWANGELICKA, k. XIX w.	ob. dom, ul. Zielona 1	
274.		KAPLICA przydrożna, II poł. XVIII w.	przy drodze do Romanowa	
275.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór, 1557 r., ok. 1709 r, k. XVIII w, b. oficyna mieszkalna, ok. 1730-1744 r., c. dom ogrodnika z oranżerią, 1820-1821 r., pocz. XX w., d. dom mieszkalno-gospodarczy dzierżawcy, I poł. XIX w., e. dom czeladny, ob. gospodarczy, 1730-1744 r., 1799 r., f. obora, k. XVI II w., k. XIX w, g. stodoła, k. XIX w., h. stodoła, k. XIX w., i. remiza strażacka, ul. Kłodzka 69 b, pocz. XX w., j. brama, 1730-1744 r., k. założenie ogrodowo-parkowe, I poł. XVIII w., ok. 1800 r.	ul. Polna 4 ul. Kłodzka 69b	a. Rejestr zabytków nr A/4463/287 z dnia 11.05.1951 r. b. Rejestr zabytków nr A/4464/1478/Wł z dnia 27.02.1996 r. c. Rejestr zabytków nr A/4467/1481/Wł z dnia 27.02.1996 r. e. Rejestr zabytków nr A/4465/1479/Wł z dnia 27.02.1996 r. f. Rejestr zabytków nr A/4466/1480/Wł z dnia 27.02.1996 r. j. Rejestr zabytków nr A/4468/1482Mł z dnia 27.02.1996 r. k. Rejestr zabytków nr A/4469/904/Wł z dnia 25.06.1982 r.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
276.		ZESPÓŁ PAŁACOWY, a. pałac, ob. klasztor, II poł. XIX w., b. pawilon parkowy, II poł. XIX w., c. pawilon parkowy, II poł. XIX w., d. budynek gospodarczy, II poł. XIX w., e. ogrodzenie z bramami, pocz. XX w., f. cmentarz przyklasztorny Sióstr Franciszkanek, l. 30 XX w., g. park, l. 70 XIX w.	ul. Kłodzka 25	a. Rejestr zabytków nr A/4461/692/Wł z dnia 30.03.1978 r. b. Rejestr zabytków nr A/4461/692M/t z dnia 30.03.1978 r. c. Rejestr zabytków nr A/4461/692/Wł z dnia 30.03.1978 r. g. Rejestr zabytków nr A/4462/844/Wł z dnia 14.09.1981 r.
277.		DOM, pocz. XX w.	ul. Bystrzycka nr 6	
278.		ZESPÓŁ PRZEMYSŁOWY (dawny zespół zakładów przemysłu lniarskiego): a. elektrownia wodna, 1907 r., b. budynek produkcji, magazyn i biura, 1907 r., c. budynek przędzalni, 1907 r., d. magazyn i remiza, k. XIX w., e. łaźnia, k. XIX w., f. budynek biurowy, pocz. XX w., g. zaporę i śluzy kanału, pocz. XX w.	ul. Fabryczna 1	a. Rejestr zabytków nr A/4460/1239/Wł z dnia 19.07.1988 r. b. Rejestr zabytków nr A/4460/1239/Wł z dnia 19.07.1988 r. c. Rejestr zabytków nr A/4460/1239/Wł z dnia 19.07.1988 r.
279.		DOM	ul. Fabryczna 4	
280.		DOM	ul. Fabryczna 4 (d. 226)	
281.		DOM	ul. Kłodzka nr 2	
282.		DOM, ok. 1860 r.	ul. Kłodzka nr 7	
283.		DOM, k. XIX w.	ul. Kłodzka nr 8	
284.		DOM	ul. Kłodzka nr 16	
285.		DOM	ul. Kłodzka nr 18	
286.		DOM, k. XIX w.	ul. Kłodzka nr 19	
287.		DOM KULTURY, 1892 r.	ul. Kłodzka nr 20	
288.		DOM, XIX/XX w.	ul. Kłodzka nr 23	
289.		DOM, ok. 1850 r.	ul. Kłodzka nr 28	
290.		DOM, ok. 1860 r.	ul. Kłodzka nr 29	
291.		DOM, ok. 1860 r.	ul. Kłodzka nr 30	
292.		DOM, poł. XIX w. (2 bud.)	ul. Kłodzka nr 43	
293.		POCZTA, ok. 1895 r.	ul. Kłodzka nr 38	
294.		DOM, ok. 1915 r.	ul. Kłodzka nr 53	
295.		DOM, k. XIX w.	ul. Kłodzka nr 54	
296.		DOM, poł. XIX w.	ul. Kłodzka nr 54b	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
297.		DOM, k. XIX w.	ul. Kłodzka nr 55	
298.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1840 r., b. budynek gospodarczy, k. XIX w., c. brama przejazdowa, poł. XIX w.	ul. Kłodzka nr 57	
299.		DOM, ok. 1880 r.	ul. Kłodzka nr 59	
300.		DOM, pocz. XX w.	ul. Kłodzka nr 61	
301.		DOM, ok. 1850 r.	ul. Kłodzka nr 62	
302.		DOM FUNDACJI KOŚCIELNEJ, ok. 1890 r.	ul. Kłodzka, ob. ośrodek zdrowia, nr 65	
303.		DOM, pocz. XX w.	ul. Kłodzka nr 67	
304.		DOM, XIX/XX w.	ul. Kłodzka nr 69	
305.		DOM, II poł. XIX w.	ul. Kłodzka nr 71	
306.		DOM	ul. Kłodzka nr 76	
307.		ZAGRODA: a. dom, 1850 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1850 r., c. budynek gospodarczy, ok. 1850 r., d. stodoła, k. XIX w., e. brama, 1850 r.	ul. Kłodzka nr 82	
308.		DOM	ul. Kłodzka nr 86	
309.		DOM	ul. Kłodzka nr 90	
310.		DOM	ul. Kolejowa nr 2	
311. 312.		ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO: a. dworzec kolejowy nr 7, 1897 r., rozbud. l. 20 XX w., b. szalet, k. XIX w., c. budynek gospodarczy, k. XIX w., d. dom nr 5, k. XIX w.	ul. Kolejowa nr 7 ul. Kolejowa nr 5	a. Rejestr zabytków nr A/6175 z dnia 01.06.2020 r.
313.		DOM, ok. 1860 r.	ul. Krótka nr 2	
314.		DOM, pocz. XX w.	ul. Krzywa nr 5	
315.		DOM	ul. Leśna 2	
316.		ZAGRODA: a. dom, 1830 r., pocz. XX w., b. budynek gospodarczy, pocz. XX w.	ul. Młyńska nr 2	
317.		DOM, ok. 1890 r	ul. Młyńska nr 3	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
318.		MŁYN WODNY WRAZ Z URZĄDZENIAMI, 1567 r., poł. XIX w.	ul. Młyńska nr 7	Rejestr zabytków nr A/4470/1540/Wł z dnia 18.12.1996 r.
319.		DOM, ok. 1870 r.	ul. Młyńska nr 8	
320.		DOM, 1863 r.	ul. Młyńska nr 10	
321.		DOM, k. XIX w.	ul. Młyńska nr 13	
322.		DOM, ok. 1880 r.	ul. Młyńska nr 18	
323.		DOM, pocz. XX w.	ul. Młyńska nr 23	
324.		DOM, II poł. XIX w.	ul. Młyńska nr 24	
325.		DOM	ul. Młyńska nr 26	
326.		DOM	ul. Młyńska nr 29	
327.		MŁYN WODNY I GORZELNIA, XIX w.	ul. Młyńska nr 35	
328.		DOM, k. XIX w.	ul. Osiedlowa nr 1	
329.		DOM, k. XIX w.	ul. Osiedlowa nr 9	
330.		BUDYNEK ZARZĄDU FABRYKI, ok. 1920 r.	ul. Osiedlowa, ob. przedszkole, nr 7	
331.		DOM, pocz. XX w.	ul. Osiedlowa nr 9	
332.		DOM, k. XIX w.	ul. Polna nr 1	
333.		DOM, 1905 r.	ul. Sportowa nr 6	
334.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1910 r. b. budynek gospodarczy, ok. 1910 r.	ul. Sportowa nr 7	
335.		DOM, ok. 1910 r.	ul. Sportowa nr 8	
336.		DOM	ul. Zielona nr 1	
337.		DOM, 1901 r.	ul. Zielona nr 13	
PISZKOWICE				
338.	PISZKOWICE	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1819 r. b. cmentarz przykościelny, pocz. XIX w., c. budynek bramny, I poł. XIX w., d. ogrodzenie, II poł. XIX w.		a. Rejestr zabytków nr A/1946/950AVł z dnia 20.09.1983 r.
339.		CMENTARZ PARAFIALNY, XIX w.		
340.		ZESPÓŁ PLEBANII: a. plebania, ok. 1870 r., b. budynek gospodarczy, k. XIX w., c. stodoła, pocz. XX w.,	nr 58	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		d. stodoła, pocz. XX w.		
341.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 56, 1722 r., 1893 r., b. taras ze schodami, ok. 1720 r., c. pawilon widokowy, ok. 1760 r., d. brama z ogrodzeniem ogrodu, ok. 1750 r., e. schody do ogrodu, ok. 1750 r., f. park, XVIII-XIX w., g. dom czeladny z bramą nr 59g, k. XVIII w., ok. 1850 r., h. obora z częścią mieszkalną nr 59 h, 1840 r., i. obora, ok. 1840 r., j. stodoła, ok. 1840 r.	nr 56 nr 59g nr 59h	a. Rejestr zabytków nr A/4503/839/Wł z dnia 18.09.1981 r. b. Rejestr zabytków nr A/4504/250/Wł z dnia 05.09.1950 r.
342.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 59 f, XVI/XVII w., ok. 1720 r., b. dom zarządcy nr 59, ok. 1890 r., c. oficyna, XVII w., II poł. XIX w., XX w., d. spichlerz, 1839 r., e. młyn, 1838 r. f. obora, II poł. XIX w.	nr 59f nr 59	a. Rejestr zabytków nr A/4505/1429/Wł z dnia 09.03.1995 r. d. Rejestr zabytków nr A/4507/1430/Wł z dnia 09.03.1995 r. e. Rejestr zabytków nr A/4506/1431A/Wł z dnia 09.03.1995 r.
343.		BUDYNEK ZAKŁADU LECZNICZO-OPIEKUŃCZEGO DLA DZIECI, ok. 1915 r.	nr 53	
344.		DOM, poł. XIX w.	nr 57	
PODTYNIE				
345.	PODTYNIE	ZESPÓŁ FOLWARCZNY: a. dom zarządcy nr 4 c, ok. 1870 r., I. 20 XX w., b. brama przy domu zarządcy, 1706 r., c. dom czeladny nr 4 a, I poł. XIX w., d. dom nr 4 b, ok. 1930 r., e. obora, XIX w., f. stajnia, XIX w., g. magazyn, XIX w., h. brama na folwark, ok. 1930 r., i. stodoła, XIX w., j. park, I. 70 XIX w.	nr 4a – 4c	a. Rejestr zabytków nr A/4508/1472/Wł z dnia 31.01.1996 r. b. Rejestr zabytków nr A/4510/1474/Wł z dnia 31.01.1996 r. c. Rejestr zabytków nr A/4509/1473/Wł z dnia 31.01.1996 r. j. Rejestr zabytków nr A/4511/903/Wł z dnia 25.06.1982 r.
PODZAMEK				

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
346.	PODZAMEK	ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY: a. pałac, ob. Dom Pomocy Społecznej, 1560 r., XVI/XVII w., 1895-1896 r., b. założenie ogrodowo-parkowe, 1 poł. XVIII - pocz. XIX w.,	nr 28	a. Rejestr zabytków nr A/4512/1111/Wł z dnia 25.05.1964 r. b. Rejestr zabytków nr A/4513/796/Wł z dnia 14.09.1981 r.
347.		DOM, ok. 1850 r.	nr 31	
348.		DOM, k. XIX w.	nr 42	
ROGÓWEK				
349.	ROGÓWEK	DOM, ok. 1850 r.	nr 5	
350.		DOM, ok. 1870 r.	nr 6	
ROSZYCE				
351.	ROSZYCE	SZKOŁA, k. XIX w.	ob. dom nr 1	
352.		DOM, 1861 r.	nr 2	
353.		DOM, 1861 r.	nr 3	
354.		DOM, 1856 r.	nr 10	
355.		DOM MIESZKALNY, BUDYNEK GOSPODARCZY I W ZESPOLE, BUDYNEK GOSPODARCZY II W ZESPOLE, STODOŁA W ZESPOLE	nr 16	
356.		DOM	nr 43	
357.		MOST nad potokiem, 1913 r.		
358.		MOST na drodze do Ruszowic, 1913 r.		
RUSZOWICE				
359.	RUSZOWICE	DOM LUDOWY, k. XIX w.	ob. mieszkalny nr 18	
360.		DOM, ok. 1870 r.	nr 1	
361.		DOM, ok. 1870 r.	nr 3	
362.		DOM, ok. 1860 r.	nr 8	
363.		ZAGRODA: a. dom, pocz. XX w., b. budynek gospodarczy, ok. 1860 r., c. brama, ok. 1860 r.	nr 13	
364.		DOM	nr 16	
365.		DOM, 1864 r.	nr 22	
366.		DOM	nr 28	
367.		DOM, ok. 1850 r.	nr 34	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
368.		MOST, 1913 r.		
STARKÓW				
369.	STARKÓW	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół fil. p.w. św. Mikołaja, ok. 1400 r., 1692 r. b. cmentarz przykościelny, XV w., c. ogrodzenie z bramą, XVIII w., poł. XIX w.,		a. Rejestr zabytków nr A/1693/921 z dnia 18.08.1961 r.
370.		KAPLICA, pocz. XX w.	obok nr 38	
371.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 20, I poł. XIX w., b. stajnia, XVIII/XIX w., c. wozownia, XVIII/XIX w., d. dom mieszkalno-gospodarczy nr 18/19, XVIII/XIX w., e. park, XIX w. f. podwórze gospodarcze, XVIII/XIX w.	nr 20 nr 18-19	a. Rejestr zabytków nr A/4502/784 z dnia 11.10.1960r. b. Rejestr zabytków nr 20/A/00/1-5 z dnia 24.05.2000 r. c. Rejestr zabytków nr 20/A/00/1-5 z dnia 24.05.2000 r. d. Rejestr zabytków nr 20/A/00/1-5 z dnia 24.05.2000 r. e. Rejestr zabytków nr 20/A/00/1-5 z dnia 24.05.2000 r. f. Rejestr zabytków nr 20/A/00/1-5 z dnia 24.05.2000 r.
372.		DOM, k. XIX w.	nr 1	
373.		DOM, pocz. XX w.	nr 4	
374.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1880 r., b. dom, k. XIX w., c. stodoła, II poł. XIX w., d. stodoła, II poł. XIX w.	nr 9	
375.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 17	
376.		DOM, XIX/XX w.	nr 23	
377.		DOM, XIX/XX w.	nr 25	
378.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, I poł. XIX w.	nr 30	
379.		DOM, pocz. XX w.	nr 31	
380.		DOM	nr 32	
381.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, XIX/XX w.	nr 33	
382.		DOM, k. XIX w.	nr 34	
383.		DOM, 1896 r.	nr 35	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
384.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, poł. XIX w.	nr 36	
385.		ZAGRODA: a. dom, pocz. XX w., b. dom, ok. 1890 r., c. budynek gospodarczy, pocz. XX w.	nr 38	
STARY WIELISŁAW				
386.	STARY WIELISŁAW	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Katarzyny, XV w., I poł. XVIII w., b. cmentarz przykościelny, XIV/XV w, XV11-XVIII w, c. kaplica p.w. św. Barbary, ok. 1830 r., d. mur z obejściem podcieniowym, XVI w., XVIII w., e. budynki bramne, XVI w., XVII/XVIII w, f. plebania, XVIII w., k. XIX w, g. budynek gospodarczy przy plebanii, XIX/XX w.	nr 86 b	a. Rejestr zabytków nr A/1666/658 z dnia 14.03.1960 r. d. Rejestr zabytków nr A/4717/911/Wł z dnia 31.12.1982 r.,
387.		KAPLICA KSIĘCIA JANA Z ZIĘBIC, 1904 r.		Rejestr zabytków nr A/4718/820 z dnia 17.12.1960 r.
388.		CMENTARZ PARAFIALNY, ok. 1872 r.		
389.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 10/2, pocz. XIX w, 1858 r, XIX/XX w, b. oficyna mieszkalna nr 10/3, pocz. XIX w., XX w., c. obora wschodnia z częścią mieszkalną nr 10/1, ok. poł. XIX w., k. XIX w., d. stajnia z wozownią, ok. poł. XIX w., k. XIX w., e. obora zachodnia z częścią mieszkalną nr 10/4, 10/5, k. XIX w., 1904 r., f. spichlerz wschodni, k. XIX w., g. spichlerz zachodni, k. XIX w., h. taras widokowy z balustradą, k. XIX w., i. aleja kasztanowa na podwórzu gospodarczym, XIX w., j. ogrodzenie, ok. 1905 r.	nr 10/2 nr 10/3 nr 10/1 nr 10/4 i 10/5	Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. a. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. b. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. c. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. d. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. e. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. f. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. g. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. h. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
				i. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r. j. Rejestr zabytków nr A/4719/1477/Wł z dnia 31.01.1996 r.
390.		ZESPÓŁ DWORSKI: a. dwór, XIX w., ok. 1920 r., b. budynek mieszkalno-gospodarczy, XIX w.	nr 63	
391.		ZESPÓŁ FOLWARCZNY: a. willa właściciela, ok. 1930 r., b. stajnia, II poł. XIX w., c. spichlerz, II poł. XIX w.	nr 126	
392.		ZAJAZD, ok. 1880 r.	ob. dom nr 72	
393.		DOM i GOSPODA, ok. 1850 r.	nr 1	
394.		DOM	nr 6	
395.		DOM, ok. 1840 r.	nr 11	
396.		ZAGRODA: a. budynek mieszkalno-gospodarczy, ok. 1860 r., b. budynek mieszkalno-gospodarczy, 1858 r.	nr 24	
397.		DOM, 1851 r.	nr 33	
398.		DOM MIESZKALNY	nr 37	
399.		DOM MIESZKALNY, obecnie GOSPODARCZY	nr 38	
400.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. budynek gospodarczy, k. XIX w.	nr 43	
401.		DOM MIESZKALNY	nr 46	
402.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, I poł. XIX w.	nr 53	
403.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, 4 ćw. XIX w.	nr 54	
404.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1880 r.	nr 55	
405.		DOM MIESZKALNY	nr 57	
406.		DOM MIESZKALNY	nr 62	
407.		DOM, ok. 1880 r.	nr 70	
408.		DOM, ok. 1880 r.	nr 71	
409.		DOM, II poł. XIX w.	nr 77	
410.		DOM, ok. 1850 r.	nr 80	
411.		ZAGRODA:	nr 83	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		a. dom, ok. poł. XIX w., b. dom, 1881 r.		
412.		DOM, ok. 1850 r. (SZKOŁA)	nr 83a	
413.		DOM, 1837 r. (ZESPÓŁ. BUD GOSPORARCZY)	nr 86	
414.		ZAGRODA: a. dom, 1871 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1890 r.	nr 127	
415.		DOM, 1859 r.	nr 132	
416.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 172	
417.		DOM, ok. 1850 r.	nr 183	
SZALEJÓW DOLNY				
418.	SZALEJÓW DOLNY	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół fil. p.w. św. Szymona i Tadeusza, 1489-1491 r., 1 poł. XVIII w., b. cmentarz przykościelny, XV-XVI w., c. mur cmentarny, 1564 r., 1758 r., XIX w., d. plebania w obwodzie muru cmentarnego nr 100 A, k. XVIII w.	nr 100 A	a. Rejestr zabytków nr A/1719/736 z dnia 13.09.1960 r. c. Rejestr zabytków nr A/1953/1346/Wł z dnia 23.07.1991 r. d. Rejestr zabytków nr A/1953/1346/Wł z dnia 23.07.1991 r.
419.		CMENTARZ PARAFIALNY, XIX w.		
420.		KAPLICA P.W. ŚW. ANNY, 1732 r.		Rejestr zabytków nr A/1694/923 z dnia 24.08.1961 r.
421.		KAPLICA P.W. ŚW. MARII MAGDALENY, 1734 r.		Rejestr zabytków nr A/1695/922 z dnia 24.08.1961 r.
422.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 103, 1844 r., b. park, ok. poł. XIX w., c. cmentarz rodowy z grobowcem rodziny Münchhausenów, ok. 1870 r., d. brama/furta obok pałacu, 1844 r., e. tarasy ogrodowe, k. XIX w., f. kotłownia szklarni, k. XIX w., g. oficyna mieszkalna nr 104, k. XIX w., h. dom czeladny nr 101, k. XVII w., poł. XIX w., i. oficyna mieszkalna nr 101, k. XVII w., poł. XIX w.,	nr 103 nr 104 nr 101	a. Rejestr zabytków nr A/4745/645/Wł z dnia 20.12.1976 r. b. Rejestr zabytków nr A/4745/645/Wł z dnia 20.12.1976 r. c. Rejestr zabytków nr A/4745/645/Wf z dnia 20.12.1976 r.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		j. oficyna mieszkalno-gospodarcza nr 101, poł. XIX w., k. obora, k. XIX w., l. obora, poł. XIX w.		
423.		SZKOŁA, XIX/XX w.	nr 100	
424.		GOSPODA, XIX/XX w.	ob. Dom Ludowy nr 1	Rejestr zabytków nr A/603 7 z dnia 13.01.2017r.
425.		DOM, ok. 1850 r.	nr 3	
426.		DOM, I poł. XIX w.	nr 15	
427.		DOM, I poł. XIX w.	nr 17	
428.		DOM, I poł. XIX w.	nr 19	
429.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1860 r., c. budynek gospodarczy, k. XIX w., d. budynek gospodarczy, poł. XIX w., e. stodoła, pocz. XX w.	nr 28	
430.		DOM, ok. 1870 r.	nr 36	
431.		DOM, 1885 r.	nr 39	
432.		DOM	nr 39a	
433.		DOM	nr 48	
434.		DOM, 1861 r.	nr 57	
435.		DOM	nr 60	
436.		DOM	nr 60 a	
437.		DOM, ok. 1880	nr 60 b	
438.		DOM	nr 62	
439.		DOM, 1865 r.	nr 64	
440.		DOM	nr 73	
441.		DOM	nr 77	
442.		DOM, ok. 1870 r.	nr 84	
443.		DOM, XIX/XX w.	nr 91	
444.		DOM	nr 93	
445.		DOM, XIX/XX w.	nr 96	
446.		DOM	nr 98	
447.		DOM, ok. 1915 r.	nr 99	
448.		MOST NAD BYSTRZYCĄ DUSZNICKĄ		

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
449.		MŁYN, OB. BUDYNEK GOSPODARCZY		
SZALEJÓW GÓRNY				
450.	SZALEJÓW GÓRNY	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Jerzego, II poł. XIV w., XVII w., 1765 r., b. mur wokół kościoła, XV w., c. kaplica, XVIII/XIX w., d. dzwonnica, 1682 r., e. budynek bramny, XV w., f. cmentarz przykościelny, XIV-XV w., g. plebania nr 120, ok. 1850 r.	nr 120	a. Rejestr zabytków nr A/1726/659 z dnia 14.03.1960 r. b. Rejestr zabytków nr A/1954/1345/Wł z dnia 23.07.1991 r. c. Rejestr zabytków nr A/1954/1345/Wł z dnia 23.07.1991 r. d. Rejestr zabytków nr A/1954/1345/Wł z dnia 23.07.1991 r. e. Rejestr zabytków nr A/1954/1345/Wł z dnia 23.07.1991 r.
451.		CMENTARZ PARAFIALNY, pocz. XIX w.		
452.		KAPLICA na cmentarzu parafialnym, k. XIX w.		
453.		PAŁAC (ruina), 1916 r.		Rejestr zabytków nr A/4746/1356/Wł z dnia 26.09.1991 r.
454.		ZESPÓŁ FOLWARCZNY: a. dom zarządcy folwarku, k. XVIII w., k. XIX w., b. spichlerz nr 47 A, k. XVIII w., k. XIX w.	nr 47 nr 47 A	a. Rejestr zabytków nr A/4747/1643/Wł z dnia 31.12.1998 r.
455.		SPICHLERZ Z DOMEM MIESZKALNYM, k. XVII w., rozbud. XVIII w, pocz. XX w.,	nr 64	Rejestr zabytków nr A/4748/1644/Wł z dnia 31.12.1998r.
456.		STODOŁA W ZESPOLE FOLWARKU	nr 145 (d. 64)	
457.		WOZOWNIA W ZESPOLE FOLWARKU	nr 64	
458.		OBORA W ZESPOLE FOLWARKU	nr 64	
459.		KAMIENNE OGRODZENIE OGRODÓW GOSPODARCZYCH W ZESPOLE FOLWARKU		
460.		OGRODY GOSPODARCZE W CZĘŚCI WSCHODNIEJ W ZESPOLE FOLWARKU		
461.		MUR W ZESPOLE FOLWARKU	nr 64	
462.		DOM, ok. 1870 r.	nr 1	
463.		DOM, XVIII w., 1819 r.	nr 2	
464.		DOM, ok. 1850 r.	nr 4	
465.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1840 r.,	nr 8	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		b. budynek gospodarczy, XVIII/XIX w., k. XIX w., c. budynek gospodarczy, 1871 r.		
466.		DOM	nr 12	
467.		DOM, pocz. XX w;	nr 16	
468.		DOM, ok. 1880 r.	nr 17	
469.		DOM, ok. 1890 r.	nr 18	
470.		DOM, ok. 1850 r. (STODOŁA W ZESPOLE)	nr 24	
471.		DOM	nr 31	
472.		DOM, ok. 1860 r.	nr 36	
473.		DOM, ok. 1880 r. (W ZESPOLE BUD., STODOŁA W ZESPOLE)	nr 38	
474.		DOM	nr 39	
475.		DOM	nr 42	
476.		DOM	nr 52	
477.		DOM, ok. 1850 r.	nr 66	
478.		DOM, ok. 1850 r.	nr 74	
479.		DOM	nr 78	
480.		DOM	nr 85	
481.		ZAGRODA: a. dom, II poł. XIX w., b. dom z przejazdem, pocz. XX w., c. stodoła, ok. 1870 r., d. stodoła, k. XIX w.	nr 100	
482.		DOM I	nr 101	
483.		DOM II	nr 101	
484.		DOM	nr 107	
485.		DOM, ok. 1870 r.	nr 108	
486.		DOM, 1873 r.	nr 115	
487.		DOM, ok. 1860 r.	nr 117	
488.		DOM, ok. 1870 r.	nr 121	
489.		MOST NAD RZ. BYSTRZYCA DUSZNICKA	obok nr 36	
490.		MOST	obok nr 137	
ŚCINAWICA				
491.	ŚCINAWICA	SZKOŁA, ok.1925 r.	ob. dom nr 10	
492.		ZAGRODA:	nr 4	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		a. budynek mieszkalno-gospodarczy, ok. poł. XIX w., b. budynek gospodarczy, ok. poł. XIX w.		
493.		ZAGRODA: a. dom, 1859 r., b. budynek gospodarczy, ok. 1860 r., c. budynek gospodarczy, ok. 1860 r.	nr 6	
494.		DOM, ok. 1880 r.	nr 8	
495.		DOM, ok. 1870 r.	nr 13	
496.		DOM, ok. 1850 r.	nr 22a	
497.		DOM, 1835 r.	nr 23	
ŚWIĘCKO				
498.	ŚWIĘCKO	KAPLICA P. W. ŚW. FLORIANA, ob. kościół fil. 1794 r, rozbud. k. XIX w.	nr 19	Rejestr zabytków nr A/6179 z dnia 11.08.2020 r.
499.		SZKOŁA, pocz. XX w.	ob. świetlica nr 18	
500.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, ok. 1850 r.	nr 1	
501.		DOM, ok. 1860 r.	nr 4	
502.		STODOŁA W ZESPOLE	nr 16	
WILCZA				
503.	WILCZA	SZKOŁA, 1877 r.	ob. dom nr 36	
504.		DOM MIESZKALNY OK. 1860 R., BUDYNEK GOSPODARCZY W ZESPOLE, STODOŁA W ZESPOLE	nr 3	
WOJBÓRZ				
505.	WOJBÓRZ	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Jerzego, XV w., XVIII w., pocz. XX w., b. budynek bramny, 1733 r., pocz. XX w., c. mur wokół cmentarza przykościelnego, XVIII w., XIX w., d. cmentarz przykościelny, XVIII-XIX w., e. kaplica, k. XVIII w.		a. Rejestr zabytków nr A/1797/1572 z dnia 16.03.1966 r.
506.		PLEBANIA, 1733 r, pocz. XX w.	nr 123	
507.		KAPLICA	nr 128	
508.		ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: a. dwór nr 210, 1688 r., XIX w,	nr 210 nr 210f	a. Rejestr zabytków nr A/4595/1212/Wł z dnia 31.10.1986 r.

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		b. budynek mieszkalno-gospodarczy, k. XIX w., c. budynek gospodarczy, k. XIX w., d. obora, k. XIX w., e. magazyn zbożowy, k. XIX w. f. dom zarządcy z cz. gospodarczą, ob. dom mieszkalny		
509.		DOM	nr 11	
510.		DOM, ok. 1870 r.	nr 22	
511.		DOM	nr 23	
512.		DOM, 1879 r.	nr 24	
513.		DOM	nr 26	
514.		DOM, ok. 1870 r.	nr 33	
515.		DOM, ok. 1850 r., DOM MIESZKALNO-GOSPODARCZY, BUD. GOSPODARCZY W ZESPOLE	nr 53	
516.		DOM	nr 56	
517.		DOM	nr 78	
518.		DOM	nr 85	
519.		DOM	nr 103	
520.		DOM, ok. 1860 r.	nr 112	
521.		DOM, XIX/XX w.	nr 118	
522.		DOM, ok. 1870 r.	nr 122	
523.		DOM, k. XIX w., BUD. GOSP. W ZESPOLE	nr 124	
524.		DOM, pocz. XIX w, k. XIX w.	nr 125	
525.		DOM, ok. 1870 r.	nr 135	
526.		DOM, ok. 1870 r.	nr 138	
527.		DOM, STODOŁA W ZESPOLE	nr 139	
528.		DOM, 1862 r., STODOŁA W ZESPOLE	nr 182	
WOJCIECHOWICE				
529.	WOJCIECHOWICE	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Michała Archaniola, XV w., 1 poł. XVIII w., k. XIX w., b. cmentarz przykościelny, XV-XVII w., c. mur cmentarza przykościelnego, XIX w.	nr 108	a. Rejestr zabytków nr A/1709/831 z dnia 27.12.1960 r.
530.		PLEBANIA, ok. 1905 r.	nr 108	
531.		DWÓR, XVIII/XIX w, pocz. XX w.	nr 104	
532.		OFICyna FOLWARCZNA, pocz. XIX w, k. XIX w.	nr 74	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
533.		DOM LUDOWY, pocz. XIX w., XIX/XX w.	nr 106	
534.		DOM, XIX/XX w.	nr 6	
535.		WILLA, ok. 1905 r.	nr 10	
536.		DOM, XIX/XX w.	nr 36	
537.		DOM, 1908 r.	nr 40	
538.		DOM, ok. 1860 r.	nr 45	
539.		DOM, pocz. XIX w.	nr 61	
540.		DOM, XIX/XX w.	nr 80	
541.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1870 r., b. budynek gospodarczy, II poł. XIX w.	nr 91	
542.		DOM	nr 115	
543.		DOM, ok. 1840 r, k. XIX w., BUD. GOSP. i STODOŁA Z PRZEJAZDEM W ZESPOLE	nr 117	
544.		DOM, ok. 1850 r., BUD. GOSP W ZESPOLE	nr 122	
545.		DOM, ok. 1850 r.	nr 122a	
546.		DOM, ok. 1850 r.	nr 147	
ŻELAZNO				
547.	ŻELAZNO	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: a. kościół par. p.w. św. Marcina, ok. poł. XIV w., XVII w., poł. XVIII w., b. kaplica w murze cmentarza przykościelnego, XVII w., c. mur z obejściem podcieniowym, XVII w., d. budynek bramny cmentarza przykościelnego, XVII w., e. cmentarz przykościelny, k. XIV-XVII w., f. budynek gospodarczy na cmentarzu przykościelnym, k. XIX w.		a. Rejestr zabytków nr A/1702/832 z dnia 27.12.1960 r. b. Rejestr zabytków nr A/5234/909 z dnia 31.12.1982 r. c. Rejestr zabytków nr A/5234/909 z dnia 31.12.1982r. d. Rejestr zabytków nr A/5234/909 z dnia 31.12.1982 r.
548.		CMENTARZ PARAFIALNY, 4 ćw. XIX w.		
549.		ZESPÓŁ PLEBANII: a. plebania nr 121, ok. 1700 r., pocz. XX w., b. budynek gospodarczy, pocz. XX w.	nr 121	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
550.		SZKOŁA PARAFIALNA, ob. dom, ok. 1840 r.	nr 122	
551.		ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: a. pałac nr 54, 1797-1798 r, 1869 r, 1908 r, b. park, II poł. XVIII w., XIX w., c. ogrodzenie zespołu pałacowego, pocz. XX w., d. brama wjazdowa do parku, pocz. XX w., e. kordegarda przy bramie wjazdowej, pocz. XX w., f. brama dziedzińca pałacu, XVIII w., g. mostek w parku, 1843 r., h. dom ogrodnika nr 56, ok. 1905 r., i. oficyna mieszkalna nr 62, poł. XVIII w., j. oficyna mieszkalno-gospodarcza nr 63, 1880 r., k. stajnia i stodoła, XVIII w., l. gołębnik, k. XIX w., ł. budynek gospodarczy, ob. mieszkalny nr 62 A, k. XIX w., m. wozownia, II poł. XIX w., n. kuźnia, k. XIX w.	nr 54 nr 56 nr 61 nr 62 nr 62 A nr 63	a. Rejestr zabytków nr A/5236/656/Wł z dnia 25.05.1977 r. b. Rejestr zabytków nr A/5236/656/Wł z dnia 25.05.1977 r. i. Rejestr zabytków nr A/5239/657/Wł z dnia 25.05.1977 r. j. Rejestr zabytków nr A/5239/657/Wł z dnia 25.05.1977 r. k. Rejestr zabytków nr A/5239/657/Wł z dnia 25.05.1977 r. l. Rejestr zabytków nr A/5239/657/Wł z dnia 25.05.1977 r. n. Rejestr zabytków nr A/5240/1627/Wł z dnia 10.06. 1998 r.
552.		ZESPÓŁ PAŁACOWY: a. pałac nr 109, l. 60. XIX w., b. park, II poł. XIX w., c. oficyna mieszkalna nr 108, II poł. XIX w.	nr 109 nr 108	a. Rejestr zabytków nr A/5237/1391/Wł z dnia 10.12.1993 r. b. Rejestr zabytków nr A/5238/851/Wł z dnia 18.09.1981 r.
553.		WIEŻA MIESZKALNA, XV/XVI w., XVIII w.	nr 126	Rejestr zabytków nr A/5233/1468 z dnia 29.11.1965 r.
554.		GOSPODA, II poł. XIX w.	nr 25	
555.		DOM, ok. 1870 r.	nr 15	
556.		DOM	nr 22	
557.		DOM, ok. 1890 r.	nr 28	
558.		DOM, ok. 1890 r.	nr 29	
559.		DOM, ok. 1880 r. (2 DOMY W ZESPOLE)	nr 31	
560.		DOM	nr 38	
561.		DOM, 1872 r.	nr 44	
562.		DOM	nr 50	
563.		DOM, pocz. XX w.	nr 51	
564.		DOM, pocz. XX w.	nr 65	
565.		ZAGRODA: a. dom, ok. 1860 r.,	nr 74	

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		b. budynek gospodarczy z bramą przejazdową, k. XIX w.		
566.		DOM, ok. 1860 r.	nr 78	
567.		DOM, ok. 1840 r. i BUD. GOSPORARCZY z BRAMĄ PRZEJAZDOWĄ	nr 79	
568.		DOM, k. XIX w.	nr 80	
569.		DOM	nr 83	
570.		DOM	nr 88	
571.		DOM MIESZKALNO-GOSPODARCZY	nr 89	
572.		DOM, ok. 1850 r., DOM MIESZK.-GOSP. W ZESPOLE	nr 92	
573.		DOM	nr 100	
574.		DOM, ok. 1880 r.	nr 119	
575.		DOM	nr 123	
576.		DOM	nr 124	
577.		DOM, ok. 1870 r.	nr 128	
578.		BUDYNEK GOSPODARCZY z bramą przejazdową, 1870 r.	w zagrodzie nr 130	
579.		ZAGRODA: a. dom, 1889 r., b. mur z bramą, k. XIX w. c. bud. gospodarczy w zespole d. stodoła w zespole	nr 133	
580.		DOM, pocz. XIX w., BUDYNEK GOSPODARCZY i CHLEW	nr 134	
581.		BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY, pocz. XIX w, k. XIX w.	nr 141	
582.		DOM, ok. 1860 r.	nr 145	
583.		DOM, ok. 1850 r., k. XIX w.	nr 149	
584.		ZESPÓŁ DWORCA KOLEJOWEGO: a. dworzec kolejowy nr 111, 1907 r., b. dom nr 110, pocz. XX w., c. szalety, pocz. XX w.	nr 110-111	a. Rejestr zabytków nr A/5235/1485/Wł z dnia 25.03.1996 r.
585.		MOST nad Nysą Kłodzką, ok. 1920 r.		
586.		WAPIENNIK NA PD.-ZACH. OD DWORCA, k. XIX w.		

6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome na terenie Gminy Kłodzko wpisane do rejestru zabytków stanowią głównie wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych, m.in.: kościołów i kaplic w Droszkowie, Jaszkowej Dolnej, Jaszkowej Górnej, Krosnowicach, Ołdrzychowicach Kłodzkich, Piskowicach, Starkowie, Starym Wielisławiu, Szalejowie Dolnym, Szalejowie Górnym, Wojborzu, Żelaźnie. Ze względu na posiadane wartości artystyczne, historyczne i naukowe ochroną objęto pojedyncze rzeźby, krzyże, kapliczki oraz grupy rzeźbiarskie.

Zabytkowe rzeźby przydrożne zlokalizowane na terenie gminy Kłodzko są cennymi przykładami dzieł sztuki rzeźbiarskiej powstałymi w okresie od XVIII w. do poł. XIX w. prezentującymi poziom i możliwości twórcze warsztatu śląskiego tego czasu. Są to, m.in.: rzeźby św. Jana Nepomucena w Jaszkowej Dolnej, Krosnowicach, Szalejowie Dolnym, Żelaźnie, kapliczki i krzyże przydrożne w Krosnowicach, Starym Wielisławiu, Żelaźnie. Grupy rzeźbiarskie Ukrzyżowania znajdują się w: Droszkowie, Piskowicach, Starkowie, Wojborzu, grupa rzeźbiarska Trójca Święta ze św. Janem Nepomucenem w Krosnowicach.

Do rejestru zabytków ruchomych wpisano również elementy wystroju wyposażenia zespołów dworskich i pałacowych: renesansowy portal wmurowany we frontową elewację dworu w Jaszkowej Górnej, herb hrabiów von Magnis umieszczony w polu naczółka fasady pałacu, balustradę schodów wewnętrznych pałacu, kamienny basen fontanny przed fasadą oraz fontannę na terenie parku w Ołdrzychowicach Kłodzkich.

W rejestrze zabytków figurują również zabytki techniki:

- wyposażenie siłowni cieplnej, m.in. turbozespoły z 1906 r. i 1910 r., aparatura kontrolno-pomiarowa i urządzenia sterujące w budynku kompleksu elektrowni wodnej w Krosnowicach,
- wyposażenie siłowni wodnej, m.in. turbozespoły z 1904 r. i 1911 r., aparatura kontrolno-pomiarowa, tablice nastawcze i rozdzielcze w budynku elektrowni wodnej w Krosnowicach,
- wyposażenie techniczne młyna w Ołdrzychowicach Kłodzkich,
- wyposażenie elektrowni wodnej w Ołdrzychowicach Kłodzkich, m.in. turbozespoły z 1916 r. i 1932 r.

6.3. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz.U. 1996.120.564 z dnia 9.10.1996 r.) uznaje je za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej

i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 Ustawy). Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym przez przeszłe pokolenia ludzkości. Przedmiotem dziedzictwa archeologicznego są wszelkie pozostałości, obiekty i jakiegokolwiek inne ślady ludzkości z minionych epok, których zachowanie i analiza pomogą prześledzić historię ludzkości i jej stosunek do środowiska naturalnego, dla których wykopaliska i odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i jej środowiskiem są podstawowym źródłem informacji. Dziedzictwo archeologiczne obejmuje struktury, konstrukcje, zespoły budowlane, eksploatowane tereny, przedmioty, zabytki innego rodzaju, jak też ich otoczenie znajdujące się na ziemi, pod ziemią lub pod wodą. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany przez przeszłe pokolenia, podlegający ochronie, mądrze i oszczędnie wykorzystywany dla dobra ogółu i przekazywany przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne, dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne, dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.3.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Kłodzko znajdują się następujące stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków:

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
1.	Boguszyn Górny	osada wielokulturowa położona w odległości około 300 m na północ od wsi Boguszyn Górny. Zajmuje obszar około 1 ha. Jest to przede wszystkim osada ludności kultury łużyckiej sprzed 2600 lat oraz ludności z XII wieku		168/Arch/18 z dnia 06.12.1965 r.
2.	Boguszyn	grodzisko wczesnośredniowieczne wraz z otoczeniem położone w południowo-zachodniej części wsi na naturalnym wzniesieniu. Jego maksymalne wymiary wynoszą: 60 m długości i 40 m szerokości. W południowo- zachodniej części obiektu zachowały się fundamenty nowożytnego budynku, a w części północno-wschodniej znajduje się kościół barokowy. Grodzisko jest datowane na XII wiek		166/Arch z dnia 20.11.1965 r. oraz 166/Arch/13 z dnia 25.09.1989 r AZP 93-25/2/1
3.	Jaszkowa Górna	wały kamienne ludności kultury łużyckiej w odległości około 1550 m na północny-wschód od wschodniego krańca wsi Jaszkowa Górna na porośniętej lasem Górze Ptasznik. Są oddalone o około 150 m na południowy wschód od jej wierzchołka. Wał biegnie łukiem o długości 88 m i szerokości u podstawy 8 m. Wysokość wewnętrzna wału wynosi 1,5 m, a zewnętrzna 2,5 m. Natomiast szerokość wierzchołka mieści się w przedziale 1-1,5 m. Przed czołem wału znajduje się 8 stożkowatych usypisk rumoszu skalnego		306/Arch/53 z dnia 09.11.1967 r. AZP 95-26/6/2
4.	Morzyszów	obozowisko zlokalizowane na prawym brzegu w zachodniej części zakola rzeki Nysa Kłodzka, na południe od miejscowości Morzyszów. Zostało odkryte w 1997 r. i było badane w 1999 r. Pozyskane wówczas materiały zabytkowe, w postaci artefaktów krzemiennych, wskazują, że najdawniejsze ślady osadnictwa sięgają tu paleolitu górnego lub schyłkowego. Główna sekwencja zasiedlenia związane jest ze środkowym okresem epoki kamienia - mezolitem, datowanym wstępnie na okres borealny, ewentualnie preborealny. Około połowy wszystkich znalezisk wykonano ze skały krzemionkowej nazwanej roboczo „surowiec typu Morzyszów”. Cechy odkryć pozwalają stwierdzić, że stanowisko miało charakter obozowiska wielokrotnie,		253/Arch/2004 z dnia 01.09.2004 r. AZP 93-25/34/3

L.p.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Informacja o wpisie do rejestru zabytków
		cyklicznie zasiedlanego, głównie w celu pozyskania i przetworzenia wspomnianego surowca, którego wychodnia znajduje się w rejonie pobliskiego stanowiska Morzyszów 4. Mezolityczne materiały krzemienne należy wiązać z osadnictwem kultury Beuron-Coincy. Ponadto na terenie stanowiska zostały odkryte silnie zniszczone groby ciałopalne datowane na okres halsztacki		
5.	Morzyszów	wychodnia surowca i stanowisko osadnicze o charakterze kopalnianym, datowane na epokę kamienia, zlokalizowane na prawym brzegu w zachodniej części zakola rzeki Nysa Kłodzka, na południe od miejscowości Morzyszów. Zostało odkryte w 1997 r. Badania powierzchniowe ujawniły obecność materiałów zabytkowych, zabytkowych postaci artefaktów krzemiennych pochodzących z paleolitu (schyłkowego, schyłkowego mezolitu oraz z neolitu (kultura pucharów lejkowatych). Główna sekwencja zasiedlenia związana jest ze środkowym okresem epoki kamienia - mezolitem. Stanowisko to jest unikatowe, ponieważ na jego obszarze znajduje się wychodnia surowca krzemiennego nazwanego roboczo „surowiec typu Morzyszów”, którego użytkowanie poświadczone jest jedynie w inwentarzach mezolitycznych wchodzących w skład mikroregionu osadniczego ulokowanego w Przełomie Bardzkim (w tym na pobliskim stanowisku Morzyszów). Na terenie stanowiska, obok naturalnych odruchów surowca, a także kongrecji krzemiennych załapanych, odłupków i tym podobnych odpadów pracownianych zarejestrowano także zaawansowane obłupnie i narzędzia mikrolityczne, występujące jedynie na stanowiskach przykopalnianych i pracownianych. Pozwala to stwierdzić, że na stanowisku znajdują się relikty działalności o charakterze kopalnianym;		254/Arch/2004 z dnia 01.09.2004 r. AZP 93-25/35/4

6.3.2. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych

Obszar gminy Kłodzko został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje następujące etapy badawcze:

- 1) kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach,
- 2) badania powierzchniowe.

Baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej nowe informacje pochodzące z nowych badań oraz z weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Kotlina Kłodzka, w obrębie której znajduje się Gmina Kłodzko, jest mezoregionem makroregionu Sudetów Środkowych. Na budowę geologiczną obszaru składają się następujące jednostki geologiczne:

- 1) jednostka bardzka – obejmuje północno-wschodnią część gminy (okolice Łącznej, Młynowa, Boguszyna, Wojciechowic, Jaskówki i Podzamka); charakteryzuje się mocnym pofałdowaniem oraz występowaniem uskoków; jej obszar tworzą łupki ilaste, mułowce, marsie, kwarcyty, łupki krzemionkowe, łupki grafitowe oraz lidyty; obejmuje obszar Gór Bardzkich;
- 2) masyw kłodzko-żłotostocki – obejmuje wschodnią część gminy (od Żelazna i Ołdrzychowic Kłodzkich po Jaskową Dolną i Podzamek), zbudowany jest z granitoidów (granodioryty, lonality, mezodioryty kwarcowe, menzonity kwarcowe, dioryty itp.); obejmuje Wzgórza Rogówki, fragment Gór Bardzkich oraz fragment Gór Żłotych;
- 3) metamorfik kłodzki – występuje w okolicy Gołogłów, Piszkowic, Gorzuchowa, Łącznej, Korytowa i Starego Wielisławia, zbudowany jest z proterozoickich skał metamorficznych;
- 4) metamorfik Łądka i Śnieżnika – obejmuje południowo-wschodnią część gminy (okolice Żelazna i Ołdrzychowic Kłodzkich); zawiera skały zbudowane z łupków łyszczykowych i paragnejsów z soczewkami marmurów dolomitowych i kalcytowych, amfibolitów i kwarcytów;
- 5) depresja śródsudecka – rozległe zapadlisko tektoniczne z okresu górnej kredy i permu; obejmuje zachodnią część gminy po Ruszowice, Roszyce, Szalejów Dolny i Krosnowice; tworzą ją piaskowce i zlepieńce oraz łupki i melafiry, brekcje wulkaniczne i tufy, a także piaskowce, margle oraz ilowce pochodzące z okresu górnej kredy.

Widoczna na terenie Gminy Kłodzko rzeźba terenu jest bardzo urozmaicona, co związane jest z występowaniem licznych twardzielowych garbów znajdujących się na wysokościach od 350 m do 450 m oraz doliny Nysy Kłodzkiej, a także Ścinawki, Łomnicy, Duny, Bystrzycy Dusznickiej i ich dopływów o głębokościach zawierających się w przedziale od 40 do 60 m. Interesujące ukształtowanie terenu podkreślają najwyższe wzniesienia zlokalizowane na obszarze gminy. We wschodniej części są to szczyty pasma górskiego Wzgórza Rogówki: Samica (551 m n.p.m.), Brzanka (530 m n.p.m.), Bukówka (472 m n.p.m.), Sośnia (459 i 456 m n.p.m.), Szubieniczna (443 m n.p.m.) i Wygon (425 m n.p.m.), które cechują się nieregularną linią grzbietową oraz niezbyt stromymi zboczami. W południowej części gminy, pomiędzy Starym Wielisławiem a Krosnowicami znajduje się wydłużony masyw Czerwoniaka (397 m n.p.m.), stromo podcięty przez Nysę Kłodzką. Wschodnie krańce gminy położone są w obrębie Gór Złotych z następującymi szczytami: Ptasznik (719 m n.p.m.), Bodak (620 m n.p.m.), Góra Zamczysko (509 m n.p.m.) i Góra Kaczyniec (601 m n.p.m.). Charakterystyczne dla północno-wschodniej części gminy jest występowanie stoków Zachodniego Grzbietu Gór Bardzkich z Wilczkiem (637 m n.p.m.), Słupem (667 m n.p.m.) i Włóczkiem (632 m n.p.m.). Rzeźbę terenu podkreślają Garb Golińca oraz Obniżenie Łącznej, natomiast przez południowy fragment gminy przebiega Pasma Krowiarek z następującymi szczytami: Sędzisz (498 m n.p.m.), Słupiec (531 m n.p.m.) oraz Góra Wapniarka (532 m n.p.m.).

Walory przyrodnicze gminy współtworzą również wody powierzchniowe znajdujące się na jej obszarze, tj. zbiorniki wodne oraz ciek. Gmina położona jest w dorzeczu Nysy Kłodzkiej, posiadającej swe źródło w południowej części Masywu Śnieżnika, będącej jednym z kluczowych lewobrzeżnych dopływów Odry. Nysa Kłodzka przebiega przez centralną część gminy z południa w kierunku północnym – w okolicy Młynowa zaczyna meandrować, jednocześnie zmieniając swój kierunek biegu na północno-wschodni. Głównymi jej dopływami przebiegającymi przez teren gminy są: Biała Łądecka (ze Skrzynczaną i Brodkiem oraz Piotrówką i Źródłami Romanowskimi), Jaśnica, Ścinawka (z Roszyckim Spławem), Jodłownik (z Kamiennikiem), Jaszkówka (z Potokiem z Podzamka, Potokiem z Gajek oraz Marcinówką), Bystrzyca Dusznicka oraz Duna Górna (z Duną Dolną). Źródła Romanowskie są ważnym elementem sieci hydrograficznej gminy – stanowią one największe wywierzysko krasowe w Sudetach. Ponadto na terenie gminy funkcjonuje dużo sztucznych zbiorników wodnych, których geneza często związana jest z zakończeniem eksploatacji kruszywa naturalnego (np. zbiornik w Bierkowicach) lub prowadzoną działalnością gospodarczą w postaci łowisk (np. zbiorniki w Roszycach i Boguszynie).

Początki kształtowania się osadnictwa grup ludzkich na terenie dzisiejszej Gminy Kłodzko sięgają starszej epoki kamienia – paleolitu. Grupy ludzkie, które wówczas tu dotarły, to gromady łowców

podążających za przemieszczającymi się sezonowo na osi północ-południe reniferami. Ślady ich pobytu przetrwały w postaci pojedynczych wyrobów krzemiennych (rylce, drapacze, liściaki, rdzenie).

Szereg zmian kulturowych i klimatycznych związanych jest z początkiem holocenu. Na ten okres datuje się środkową epokę kamienia – mezolit. W tym czasie obserwuje się generalne ocieplenie klimatu. Dominującą formą stało się myślistwo typu traperskiego. Polowano na zwierzynę i łowiono ryby w obrębie określonego terytorium, uzupełniając jadłospis zbieractwem roślin dziko rosnących. Ogólnie rzecz biorąc, wszystkie te społeczności prowadziły podobny, półkoczowniczy tryb życia. Tereny rzeczne wraz z rozległymi rozlewiskami i zróżnicowanymi typami lasów stwarzała dogodne warunki dla tego typu gospodarki. Lasy nie stanowiły zwartej pokrywy. Wolne lub prawie wolne od nich były piaszczyste wydmy, które ze względu na suche podłoże i bliskość wody były najdogodniejszym miejscem dla czasowych obozowisk, zakładanych przez ówczesną ludność. Nic więc dziwnego, że okolice dzisiejszej gminy Kłodzko przyciągały grupy łowców – zbieraczy.

Istotne są odkrycia związane z paleolitem i mezolitem z okolic miejscowości Morzyszków, związane z wychodnią surowca krzemienego nazwanego roboczo „surowiec typu Morzyszków”. Bardziej ustabilizowane osadnictwo widoczne jest jednak dopiero w młodszej epoce kamienia – neolicie. Neolit przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp.

Pierwszą kulturą w pełni neolityczną była kultura ceramiki wstęgowej. Ludność tej kultury zakładała swoje osiedla na żyznych terasach rzecznych, na czarnych i brunatnych ziemiach. Lokowali na nich stałe osady składające się z długich, prostokątnych domów. Zajmowali się głównie uprawą roli oraz hodowlą. Większe skupiska ludzkie z okresu neolitu na terenie dzisiejszej gminy wiążą się z kulturą pucharów lejkowatych. Ówczesna ludność zamieszkiwała niewielkie osady, położone na łagodnych stokach wydmywnych wzniesień. Zajęcia gospodarskie ogniskowały się głównie wokół uprawy zbóż oraz hodowli zwierząt.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny w epoce brązu. Docierał on na te tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. W środkowym i późnym okresie epoki brązu zaczęła się rozwijać kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur

popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy.

W VII w p.n.e. rozpoczyna się epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. Osadnictwo kultury łużyckiej na terenie dzisiejszej gminy jest reprezentowane między innymi przez wały kamienne ludności kultury łużyckiej na Górze Ptasznik oraz dużą osadę w okolicach miejscowości Boguszyn Górny. Pod koniec okresu halsztackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytym wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów. Osłabiona ludność kultury łużyckiej była stopniowo podbijana lub kolonizowana przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską. Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Na terenie obecnych ziem polskich wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich.

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów obecnych ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego. Od VI w. n. e. datuje się okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Znaczny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku VIII. W ciągu IX i X wieku kształtowały się podstawy terytorialne przyszłego państwa polskiego. Powstały wówczas grody – siedziby przedstawicieli władzy, ośrodki gospodarcze i być może załóżki przyszłych miast. Z terenu dzisiejszej gminy grodzisko wczesnośredniowieczne powstało w koło miejscowości Boguszyn.

Obraz dynamiki rozwoju osadniczego z okresu wczesnego średniowiecza, nie zmienia się także w późnym średniowieczu. W tym czasie kształtuje się obecny układ miejscowości, stanowiska średniowieczne i nowożytnie występujące w pobliżu obecnych miejscowości wyznaczają tym samym ich metrykę. Szczególnie bujny rozwój osadnictwa i powstawania wsi nastąpił od XV - XVI w.

6.3.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stan zachowania stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Kłodzko wynika w dużej mierze z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa. Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są przede wszystkim:

- inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg na terenie gminy oraz dróg dojazdowych do pól,
- rozbudowa sieci wodociągowych i kanalizacyjnych,
- wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych.

Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Natomiast najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki, zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania

przestrzennego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na ich terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi.

Niemal całkowita wymiana ludności obecnego Dolnego Śląska po II wojnie światowej pozbawiła region ciągłości kulturowej. Na pozostawione dziedzictwo niemieckie nałożyły się tradycje i zwyczaje powojennych migrantów.

Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego, przyciągający ruch turystyczny.

Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Kolejną ważną grupą imprez

folklorystycznych stanowią te, których podstawą są różne pozostałe elementy dziedzictwa wiejskiego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki. Dobrą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są podejmowane działania i imprezy organizowane na terenie gminy przez Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji Gminy Kłodzko z siedzibą w Ołdrzychowicach Kłodzkich, którego zadaniem jest wielokierunkowa działalność w zakresie krzewienia kultury, upowszechniania aktywności sportowej, organizowanie zajęć artystycznych, działalność edukacyjno-artystyczna, tworzenie warunków do kultywowania tradycji i folkloru lokalnego, również działania podejmowane przez Bibliotekę Publiczną Gminy Kłodzko z siedzibą w Ołdrzychowicach Kłodzkich i jej liczne filie (np. Centrum Biblioteczno-Kulturalne w Żelaźnie), która zgodnie ze statutem służy rozwijaniu i zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych ogółu społeczeństwa gminy oraz uczestniczy w upowszechnianiu wiedzy i kultury oraz prowadzi działalność edukacyjną z zakresu dziedzictwa kulturowego.

Depozytariuszami tradycji są także działające na terenie gminy Koła Gospodyń Wiejskich, które czerpiąc z tutejszego dziedzictwa sprzed 1945 r. i kultury swych przodków głównie z Kresów, promują i propagują lokalne tradycje, głównie rękodzieło i kulinaria wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych, w oparciu o regionalne produkty żywnościowe - miody, kasze, owoce jagodowe, kiszonki, soki naturalne, ryby, dziczyzna – które prezentują podczas lokalnych imprez, jarmarków regionalnych, targów kulinarnych oraz podczas konkursów np. lokalnego „Festiwal Dobrego Smaku” czy wojewódzkiego „Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów”. Konkurs ten ma na celu identyfikację i gromadzenie wiedzy o oryginalnych, regionalnych produktach żywnościowych, wytwarzanych tradycyjnymi metodami w gospodarstwach i przez lokalnych rzemieślników. Imprezy takie nie tylko dostarczają rozrywki, ale również edukują, promują i propagują tradycje.

Tradycje i zwyczaje przedstawiane są również podczas organizowanych i współorganizowanych przez różne stowarzyszenia i organizacje pozarządowe imprez okolicznościowych, podczas których część artystyczną zapewniają liczne zespoły śpiewacze: Zespół „Marzenie Gminy Kłodzko”, Zespół Jaskier z Ołdrzychowic Kłodzkich, Zespół Szalejowianki z Szalejowa Dolnego, Zespół Kумы z Krosnowic, Zespół Górnianki z Jaskkowej Górnej, Zespół Słowianki z Bierkowic, Zespół Folkowe babki z Roszyc, Zespół Róża Kłodzka z Żelazna, Zespół Śpiewanki ze Starego Wielisławia, Chór Sołtysów im. Piotra Ćwichuły Gminy Kłodzko.

W wielu domach nadal są pielęgnowane tradycje świąteczne, religijne i eksponowane z tym pamiątki, kultywowane stare zwyczaje nawiązujące do miejsca pochodzenia tutejszych

mieszkańców, szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych, praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, używa się tradycyjnych sprzętów, wyrabia się domowe nalewki, praktykuje ziołolecznictwo, używa się tradycyjnych sprzętów, starsi rozmawiają zanikającą już gwara, przekazują miejscowe legendy, a lokalni wytwórcy produkują artystyczne wyroby – ceramiczne, z bibuły - kwiaty i ozdoby świąteczne, obrazy malowane na szkle i jedwabiu, rzeźby, hafty szydełkowe i inne.

Widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego są uroczyste msze z okazji Święta Plonów, Misteria Wielkanocne i procesje Bożego Ciała oraz towarzyszące tym świętom: adoracja Grobu Pańskiego, palmy wielkanocne, szopki bożonarodzeniowe, Jasełka, biesiady ostatkowe, stoły bożonarodzeniowe i wielkanocne, chodzenie przez dzieci po kolędzie, spotkania opłatkowe, spotkania kolędowe Kół Gospodyń Wiejskich. Do ciekawych, cyklicznych wydarzeń kulturalnych i rekreacyjnych w gminie należą m.in.: Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kościelnej im. Ignazego Reimanna, Gminne Spotkania Kresowian, Noc Kupały-Cudawianki, Festiwal Pieśni Patriotycznej, Festiwal Legend, Festiwal Folklorystyczny „Lato na ludowo”, Festiwal literatury grozy, Konkurs Recytatorski Poezji Patriotycznej o Listopadowy Liść Adamajtisa, Bieg Boguszyński, Dzień Kobiet, Dzień Dziecka, Dzień Babci i Dziadka, Andrzejki, różne uroczystości rocznicowe jak np. Święto Niepodległości, Święto Konstytucji 3 Maja i imprezy o charakterze sportowym, które także odnoszą się do tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, które jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Promocji dziedzictwa kulturowego służą publikacje w prasie lokalnej, a także na stronach internetowej i facebookowej Gminy Kłodzko oraz poszczególnych sołectw, foldery promocyjne i gadżety z logo gminy.

Zmiany kulturowe, jakie zaszły i zachodzą na tym obszarze, czyli repatriacja, adaptacja, inkulturacja, integracja, a także ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględnić ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka

z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcie się na inne społeczności i kultury.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Strategii rozwoju gminy”

W Strategii rozwoju Gminy Kłodzko na lata 2022–2030, która stanowi fundament do prowadzenia polityki rozwoju lokalnego, ustalono priorytetowe cele: podniesienie jakości życia mieszkańców oraz wzmocnienie kapitału społecznego, przyspieszenie lokalnego rozwoju gospodarczego i wzmocnienie atrakcyjności gminy, jako miejsca do życia. Ich realizacja wraz z wyznaczonymi wielokierunkowymi działaniami sprawi, że Gmina Kłodzko wzmocni swoją konkurencyjną pozycję i stanie się miejscem atrakcyjnym do życia i prowadzenia działalności gospodarczej. Cele zawarte w Strategii są spójne z celami dokumentów strategicznych na szczeblu lokalnym, regionalnym, centralnym oraz Unii Europejskiej. A to oznacza, że urzeczywistnienie **wizji: Gmina Kłodzko – innowacyjny rozwój zakorzeniony w tradycji na każdym etapie** będzie powiązane z polityką krajową i europejską. Zakreśloną wizję Gmina Kłodzko będzie realizowała poprzez cele strategiczne i przypisane do celów kierunki działań:

Cel 1. Podniesienie jakości życia mieszkańców oraz wzmocnienie kapitału społecznego	Cel 2. Przyspieszenie lokalnego rozwoju gospodarczego	Cel 3. Wzmocnienie atrakcyjności gminy jako miejsca do życia
Kierunek działania 1.1. Poprawa dostępności do wysokiej jakości infrastruktury i usług wychowawczo-edukacyjnych	Kierunek działania 2.1. Rozwój infrastruktury gospodarczej i towarzyszącej oraz wzrost atrakcyjności inwestycyjnej gminy	Kierunek działania 3.1. Rozwój planowania przestrzennego i budownictwa mieszkaniowego
Kierunek działania 1.2. Aktywizacja i integracja mieszkańców	Kierunek działania 2.2. Poprawa dostępności do usług świadczonych przez IOB i wzmocnienie przedsiębiorczości mieszkańców	Kierunek działania 3.2. Wzmocnienie zewnętrznej dostępności i wewnętrznej spójności komunikacyjnej gminy
Kierunek działania 1.3. Rozwój infrastruktury i usług świadczonych przez instytucje kultury	Kierunek działania 2.3. Wielokierunkowy rozwój turystyki	Kierunek działania 3.3. Rewitalizacja przestrzeni publicznej

Cel 1. Podniesienie jakości życia mieszkańców oraz wzmocnienie kapitału społecznego	Cel 2. Przyspieszenie lokalnego rozwoju gospodarczego	Cel 3. Wzmocnienie atrakcyjności gminy jako miejsca do życia
Kierunek działania 1.4. Poprawa dostępności do usług medycznych i prozdrowotnych oraz wsparcie osób ze szczególnymi potrzebami	Kierunek działania 2.4. Wzmocnienie działań promocyjnych oraz utworzenie spójnego systemu promocji gospodarczej gminy	Kierunek działania 3.4. Wzmacnianie procesów transformacji energetycznej
Kierunek działania 1.5. Poprawa dostępności do szerokopasmowego Internetu oraz e-usług publicznych	Kierunek działania 2.5. Wsparcie zrównoważonego rozwoju rolnictwa oraz produktów lokalnych	Kierunek działania 3.5. Usprawnienie gospodarki odpadami oraz rozwój infrastruktury ochrony środowiska
Kierunek działania 1.6. Wzmocnienie polityki społecznej w zakresie przeciwdziałania negatywnym zjawiskom społecznym		Kierunek działania 3.6. Poprawa stanu bezpieczeństwa
		Kierunek działania 3.7. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury sportowej i rekreacyjnej

Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego będzie realizowana w szczególności poprzez:

Kierunek działania 1.3. Rozwój infrastruktury i usług świadczonych przez instytucje kultury. Sfera kulturalna stanowi niezaprzeczalny potencjał gminy Kłodzko. Na terenie gminy pielęgnowana jest tradycja ludowa i dziedzictwo kulturowe, a także organizowane są liczne imprezy kulturalne. Prężnie działają świetlice wiejskie oraz największa na Dolnym Śląsku sieć biblioteczna. Rodzaje przedsięwzięć realizujące kierunek działania to, np.:

- wzmacnianie tożsamości lokalnej, ze szczególnym uwzględnieniem walorów krajobrazowych historycznych i kulturowych,
- renowacja zdegradowanych obiektów dziedzictwa kulturowego,
- organizowanie imprez kulturalnych i sportowych.

Kierunek działania 2.3. Wielokierunkowy rozwój turystyki. Z diagnozy wynika, że gmina Kłodzko posiada potencjał do rozwoju turystyki. Wykorzystanie niniejszego potencjału wymaga jednak podjęcia szeregu inwestycji i to zarówno przez władze lokalne, jak i przez przedsiębiorców. Pamiętać przy tym należy, że sprawne funkcjonowanie powyższej branży wymaga również rozwoju przedsiębiorstw oferujących komplementarne produkty i usługi, w tym produkty lokalne. Poprawa konkurencyjności branży turystycznej wymaga działań zmierzających do poszerzenia zakresu funkcjonalnego oraz dostępności i jakości już istniejącej infrastruktury oraz skoordynowanej budowy nowych urządzeń. M. in. muszą powstać trasy łączące zabytki kultury

materialnej i miejsca o szczególnych walorach przyrodniczych, a istniejące trasy winny być w miarę istniejących potrzeb modernizowane. Wzdłuż szlaków należy stawiać obiekty małej architektury dające możliwość wypoczynku i schronienia. Realizacja niniejszego celu wymaga także restauracji zabytków, będących zarówno własnością publiczną jak i prywatną. Przykładowo kierunek działania może być realizowany poprzez:

- utworzenie tras łączących zabytki kultury materialnej i miejsca o szczególnych walorach przyrodniczych,
- budowa i modernizacja obiektów małej architektury dających możliwość wypoczynku i schronienia,
- budowa i modernizacja infrastruktury turystycznej, w szczególności umożliwiającej uprawianie turystyk: pieszej, rowerowej, konnej, wodnej i powietrznej.

Kierunek działania 2.4. Wzmocnienie działań promocyjnych oraz utworzenie spójnego systemu promocji gospodarczej gminy. Istotne znaczenie dla rozwoju gminy Kłodzko ma promocja gospodarcza jako ważny element marketingu terytorialnego. Działania w tej sferze mają wpływ na kształtowanie pozytywnego wizerunku gminy oraz wzmacniają szanse na jej rozwój poprzez m.in. pozyskanie zewnętrznych zasobów. Działania promocyjne powinny być realizowane na wielu płaszczyznach, w tym z wykorzystaniem technologii i narzędzi informacyjno-komunikacyjnych. Podkreślić przy tym należy, że promocja oferty gospodarczej powinna mieć charakter kompleksowy. Największy nacisk w działaniach promocyjnych winien zostać położony na podkreślenie potencjału obszaru w zakresie rozwoju turystyki i zrównoważonego rolnictwa. W pierwszej kolejności promować należy produkty ekologiczne, tradycyjne i lokalne, a także wskazywać na potencjał inwestycyjny obszaru, jako miejsca atrakcyjnego do prowadzenia działalności gospodarczej.

Celem promocji gminy powinna stać się właściwa prezentacja jej walorów. Przede wszystkim w ramach działań promocyjnych należy wzmocnić udział gminy w targach, wystawach i konferencjach. Należy także opracować kampanię reklamową, która zaprezentowana będzie w mediach, w tym także społecznościowych.

Kierunek działania 2.5. Wsparcie zrównoważonego rozwoju rolnictwa oraz produktów lokalnych. Gmina Kłodzko posiada potencjał do rozwoju rolnictwa oraz produkcji żywności wysokiej jakości. Warto przy tym podkreślić, że produkcja taka wpisывałaby się w rozwój funkcji turystycznej gminy. Osiągnięcie niniejszego celu wymaga jednak podjęcia działań wspierających rozwój rolnictwa oraz małego przetwórstwa oferującego produkty lokalne, np. poprzez:

- wsparcie dla inwestycji w rozwój małego przetwórstwa rolnego,

- promowanie inicjatyw wspierających rozwój sektora usług rolno-spożywczych oraz ekologicznych, spółdzielni produkcyjnych,
- promocja działalności rzemieślniczej, w szczególności związanej z tradycjami regionu.

Kierunek działania 3.3. Rewitalizacja przestrzeni publicznej. Osiągnięcie powyższego celu wymaga podjęcia szeregu skoordynowanych działań, tak aby docelowo przestrzeni publicznej nadać funkcję rekreacyjno-integracyjną. Realizowane będą inwestycje zmierzające do uporządkowania, odnowy i uatrakcyjnienia estetycznego przestrzeni publicznej. Kluczowe znaczenie w ramach niniejszego działania przypisano modernizacji budynków i budowli (w tym o walorach historycznych) znajdujących się zarówno w zasobach gminy, jak i będących własnością prywatną. Modernizacji istniejących obiektów towarzyszyć powinna kompleksowa rewitalizacja otoczenia. Rewitalizacji poddane zostaną także zdewastowane obiekty przemysłowe, w tym zabytkowe, co korzystnie wpłynie na estetykę gminy i poprawi bezpieczeństwo mieszkańców. Równie ważna będzie rewitalizacja parków i inwestycje w tereny zieleni. Poza odnową parków i skwerów promowane będą też inne projekty, poprawiające dostęp mieszkańcom do terenów zieleni.

Przykładowe przedsięwzięcia:

- modernizacja istniejących obiektów o walorach historycznych,
- budowa i modernizacja parków i skwerów,
- przystosowanie obiektów dziedzictwa kulturowego do pełnienia nowych funkcji,
- renowacja, ochrona i promocja obiektów zabytkowych w szczególności: sakralnych – kościołów, przydrożnych krzyży, kapliczek, figur oraz pałaców i obiektów użyteczności publicznej,
- podjęcie działań rewitalizacyjnych na obszarach zdegradowanych,
- działania rewitalizacyjne w tym również uwzględniające adaptację obiektów do pełnienia nowych funkcji,
- rekultywacja i zagospodarowanie terenów wydobywczych i przemysłowych,
- działania na rzecz poprawy estetyki miejscowości.

8.2. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy zostało uchwalone uchwałą Rady Gminy Kłodzko nr 277/VIII/2021 z dnia 27 maja 2021 r. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (*Studium*) jest dokumentem planistycznym gminy, określającym politykę przestrzenną i lokalne zasady zagospodarowania

przestrzennego. Składa się z części tekstowej i załączników graficznych – określających uwarunkowania i kierunki polityki przestrzennej. Jest to obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy, w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego.

W *Studium* określono uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury:

- wymienione zostały obiekty zabytkowe wpisane do Rejestru Zabytków Województwa Dolnośląskiego z podziałem na poszczególne miejscowości;
- wymienione zostały stanowiska archeologiczne z terenu Gminy Kłodzko, odkryte na podstawie badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, które były realizowane w latach 70-tych i 80-tych XX w.

Wskazano zasady ochrony krajobrazu kulturowego, jakie należy stosować w procesie sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także te jakimi należy się kierować w działaniach związanych z kreowaniem rozwoju gminy.

Określono niżej wymienione strefy ochrony konserwatorskie zapewniające ochronę dóbr kultury:

- 1) **Strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej** obejmującą obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, a także obszary, na których elementy dawnego układu przestrzennego zachowały się w stanie nienaruszonym lub jedynie nieznacznie zniekształconym. Obszary uznane za szczególnie ważne jako materialne świadectwo historyczne. W strefie tej zakłada się pierwszeństwo ochrony konserwatorskiej, w tym działań odtworzeniowych i rewaloryzacyjnych
- 2) **Strefa ruralistyczna ochrony konserwatorskiej** obejmuje obszary, w których elementy dawnego układu zachowały się w stosunkowo dobrym stanie. Strefy te są równoznaczne z obszarami ewidencji zabytków. Strefy ruralistyczne wyznaczono dla wszystkich wsi na terenie gminy Kłodzko. Działania służące ochronie wartości zabytkowych w strefie ruralistycznej, zmierzają do zachowania zasadniczych elementów historycznego rozplanowania, w tym przede wszystkim zabudowy, układu dróg, podziału i sposobu zagospodarowania działek, a także do restauracji i modernizacji technicznej obiektów o wartościach kulturowych z dostosowaniem współczesnej funkcji do wartości obiektów.
- 3) **Strefa ochrony archeologicznej „W”**. Strefa „W” wyznaczona jest dla zespołów kościelnych z cmentarzami przykościelnymi, cmentarzy śródpolnych lub śródleśnych, a także zabytkowych stanowiskach archeologicznych lub zespołów stanowisk archeologicznych o zachowanej formie krajobrazowej, m.in. grodziska, cmentarzyska kurhanowe lub kurhany.

- 4) **Strefa ochrony zabytków archeologicznych „OW”**. Strefa „OW”, tożsama z obszarem ochrony ruralistycznej, obejmuje obszary o stwierdzonej lub domniemanej zawartości reliktyw archeologicznych (w sąsiedztwie nagromadzenia udokumentowanych stanowisk archeologicznych). Dotyczy to miejscowości o metryce średniowiecznej i nowożytniej oraz obszarów o zachowanych reliktach pradziejowego i historycznego osadnictwa

W *Studium* zawarto również wytyczne dotyczące ochrony zabytkowych układów zieleni – parków, cmentarzy, alei. Nie wyznaczono na terenie Gminy Kłodzko dóbr kultury współczesnej.

8.3. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (*mpzp*) jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*, a tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski konserwatorskie.

Plany będąc aktami prawa miejscowego uchwalanymi przez Radę Gminy Kłodzko, są publikowane są w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego oraz stanowią podstawę wydawania decyzji administracyjnych związanych z gospodarką przestrzenną gminy Kłodzko.

Ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego odnośnie dziedzictwa kulturowego, dotyczą również, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego, mogących mieć wpływ na kondycję środowiska kulturowego. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego określają:

- zasady ochrony i kształtowania ładu przestrzennego,
- zasady ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego,
- zasady kształtowania przestrzeni publicznych,
- kształtowanie zabudowy oraz zagospodarowanie terenu.

Zgodnie z Raportem o stanie Gminy Kłodzko pokrycie planistyczne kształtuje się na poziomie ok.70 %. Gmina Kłodzko posiada system informacji przestrzennej pod adresem internetowym: <https://sip.gison.pl/klodzkogmina> - na tej platformie znajdują się wszystkie obowiązujące na terenie Gminy Kłodzko miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Na podstawie art. 17 pkt.6 lit. b ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym projekt *mpzp* uzgadnia się z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi.

9. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego gminy

Cechą wyróżniającą Ziemię Kłodzką, w tym Gminę Kłodzko, jest jej wielokulturowość, będąca następstwem zmian politycznych i procesów migracyjnych po II wojnie światowej. Przenikanie się przez wieki kultur wielu narodów - Czechów, Austriaków, Prusaków, Niemców, Żydów, Polaków i ich religii, miało wpływ na wykształcony w długim procesie historycznym dorobek dziedzictwa kulturowego, którego spadkobiercami i depozytariuszami są obecni mieszkańcy Gminy Kłodzko. Powszechnie przyjmuje się, że największe znaczenie dla miasta, wsi czy regionu mają zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków. Do zabytków nieruchomych, zgodnie z art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami należą: krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji. Spośród najcenniejszych zabytków nieruchomych na terenie gminy najlepiej zachowane są obiekty będące własnością Kościoła i zrewitalizowane obiekty rezydencjonalne, pozostałe prezentują zróżnicowany stan zachowania, wynikający z formy własności i wykorzystania obiektu - od dobrego po wymagające prac remontowych i rewitalizacyjnych, zaś stan zachowania dziedzictwa stanowi szansę zrównoważonego rozwoju gminy, zależną od zaangażowania lokalnej społeczności w jego utrzymanie i wykorzystanie. Wśród bogatego zasobu obiektów zabytkowych cenne walory kulturowe przedstawiają:

9.1. Architektura sakralna

Nieodłącznym elementem stanowiącym dominantę architektoniczną w krajobrazie wsi, są wieże i dachy kościołów wraz z towarzyszącą im zabudową w postaci kaplic, kapliczek oraz otaczających je ogrodzeń i bram, czyniąc zapis historii przekształceń architektury, rozwiązań i konstrukcji. Obiekty sakralne na terenie gminy, powstałe od XIV do XIX w., generalnie są w dobrym stanie, w ostatnich latach poddawane remontom z wykorzystaniem dotacji, w tym gminnych. Wśród nich znajdują się kościoły należące do grupy tzw. Kościołów inkastelowanych, otoczone murami obronnymi i obejściami podcieniowymi, a wśród nich znane sanktuarium maryjne, usytuowane w miejscowościach:

Stary Wielisław

Kościół parafialny p. w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, której relikwie przywieziono tutaj z Rzymu w 1660 r. Wzniesiony w miejscu pierwotnego, spalonego przez husytów, zawierający relikty kościoła gotyckiego, już wówczas ustanowionego kościołem pielgrzymkowym. Obecnie, świątynia od 2001 r. uznana Międzynarodowym Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej. W jej otoczeniu, wokół cmentarza założonego w obrysie owalu, znajduje się wysoki, kamienny, tynkowany mur z przyporami, z obejściem podcieniowym, w XIX w. wzbogacony o drewnianą konstrukcję zadaszenia obejścia. Wokół znajdują się nakryte dwuspadowym dachem krużganki, chroniące pielgrzymów przed zmienną pogodą wsparte na profilowanych drewnianych słupach, stojących na kamiennej balustradzie tralkowej. Ciąg krużganków przerywa okazały, piętrowy budynek bramny z 1569 roku, nakryty namiotowym dachem oraz rozmieszczone regularnie kaplice wieżowe na rzucie kwadratu, w tym największa z 1700 r. dawna kostnica, przebudowana w XIX w. na kaplicę św. Barbary, nadające założeniu obronny wygląd. Obecny kościół wzniesiono w XIV w. i rozbudowano w wiekach XVI i XVIII m.in. o boczne nawy w stylu barokowym, z zachowaniem gotyckiego prezbiterium, restaurowany w XIX w. W czasie ostatniej rozbudowy jednonawowy korpus przekształcono na trójnawowy, do prezbiterium dostawiono dwie przybudówki z zakrystią. Kościół orientowany, murowany, tynkowany. Prezbiterium węższe od nawy, dwuprzęsłowe, zamknięte pięciobocznie, oszkarpowane, późnogotyckie, flankowane przez dwie przybudówki. Korpus kościoła trójnawowy, z wbudowaną wieżą nakrytą neoromańskim hełmem. Prezbiterium, nawa i przybudówki nakryte wspólnym dachem, krytym blachą.

Kaplica księcia Jana z Ziębic – w domniemanym miejscu śmierci księcia w bitwie z husytami w 1428 r., wzniesiono według projektu Ludwiga Schneidera mauzoleum w formie kaplicy, w latach 1904-1905, w formach neobarokowych. Kaplica zlokalizowana na krańcu Starego Wielisławia, w granicy Kłodzka, między rzeką Wielisławka a torami kolejowymi. Budynek na planie kwadratu, z wklęsłymi narożami, licowany płytami kamiennymi. Nakryty dachem łamanym. Elewacje z detalem architektonicznym. W osi fasady otwór wejściowy o łuku falistym w profilowanym ozdobnym obramieniu. Nad portalem z ozdobną kratą w stylu historyzmu i neobaroku, dekoracja architektoniczna i wyżej falisty, profilowany naczółek. Fasada zwieńczona pięciobocznym szczytem, w którego polu śląski orzeł w cesarskiej koronie trzymający w szponach tarcze herbowe Ziemi Kłodzkiej i Kłodzka. Poniżej inskrypcja o śmierci księcia Jana.

Krosnowice

Kościół parafialny p. w. św. Jakuba, wraz z otoczeniem: cmentarz przykościelny, mur cmentarny z obejściem, budynek bramny, kostnica, plebania oraz na terenie wsi barokowa kapliczka. Kościół pierwotny wzmiankowany w 1326 r., obecny pobudowany w XIV w., wysoko na wzniesieniu,

ponad korytem przepływającej Bystrzycy Kłodzkiej, którego naturalna obronność miejsca została w XVIII w. dodatkowo wzmocniona poprzez otoczenie świątyni owalnym, kamiennym murem z dwiema bramami, wzniesionym w miejsce starszego. Około 1560 r. kościół i cmentarz przejęte przez protestantów, a w 1623 r., oddane katolikom. Kościół orientowany, murowany, tynkowany, wzniesiony jako jednonawowy z wyodrębnionym, zamkniętym prosto prezbiterium (z zakrystią i przybudówkami), z zachodnią, czworoboczną wieżą nakrytą cebulastym hełmem. W II poł. XVII w. do prezbiterium dobudowano od południa przybudówkę z lożą patronacką. W latach 1728-1734 dostawiono do nawy, równe jej wysokości, dwie późnobarokowe kaplice z zaokrąglonymi narożnikami: Trójcy Świętej i Wszystkich Świętych, tworzących pseudotransept. Kościół zbarokizowany z zachowaniem gotyckich murów. Remontowany w latach 1968 - 1973, ponowny remont zespołu kościelnego rozpoczął się kilka lat temu i sukcesywnie remontowano m.in. krużganki, nawierzchnie otoczenia, elewacje, pokrycie dachu kościoła. Kościół otacza przykościelny cmentarz na planie owalu, z XIV w., który w XV w. otoczono kamiennym murem ze strzelnicami, dwiema bramami i furtą. W późniejszego okresie dobudowano, od strony południowej, jednokondygnacyjny, czworoboczny budynek bramny z ostrołuczny otworem i prostą attyką. Przy budynku bramnym kostnica, z II poł. XIX w., częściowo wbudowana w obejście, wzniesiona na planie prostokąta, nakryta spłaszczonym dachem namiotowym, krytym gontem. Dalej, do linii muru dobudowany dom przedpogrzebowy zwrócony elewacją frontową ku obejściu. Brama w północno- zachodnim odcinku muru pozbawiona szczytu, z otworem sklepionym półkoliście.

W końcu XVIII w. cmentarz przekształcony w cmentarz z obejściem krużgankowym, wzdłuż przebiegu muru. Drewniane krużganki, wykonane w 1794 r. przez Johanna Christopa Boese, złożone ze słupów podtrzymujących otwartą więźbę dachową obejścia oraz z ażurowej balustrady o formach barokowych. Posadzka obejścia z kamiennych płyt. W II poł. XX w. mur cmentarny i obejście remontowane. Przed 1993 r. południowa kaplica przebudowana na dom przedpogrzebowy, a w latach 1993 - 2012 przebudowana północno-zachodnia brama cmentarna i budynek bramny. Tuż za murem znajduje się pobudowana w 1870 r. plebania, piętrowa, na planie prostokąta, kryta dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką ceramiczną.

Kapliczka położona w bliskim sąsiedztwie kościoła św. Jakuba, na niewielkim wzniesieniu przy drodze, zbudowana w 1745 r., na rzucie prostokąta z apsydą w części ołtarzowej, murowana, tynkowana. Na fasadzie dwa pilastry, między którymi portal o łuku koszowym oraz ozdobny szczyt z wnęką, zwieńczony krzyżem. Nakryta dachem dwuspadowym.

Szalejów Górny

Kościół parafialny p. w. św. Jerzego, usytuowany na wzniesieniu, na inkastelowanym cmentarzu założonym na planie nieregularnego owalu, otoczonym kamiennym murem obronnym, w który wbudowane wieżowy budynek bramny i dzwonnica. Kościół zbudowany w II poł. XIV w., przebudowany w 1682 r. W latach ok. 1880 - 1900 fasada kościoła przebudowana w stylu historyzmu. Kościół orientowany, murowany z kamienia i cegły, tynkowany. Prezbiterium wyodrębnione, znacznie węższe od nawy, zamknięte prosto. Nawa prostokątna, wydłużona, z dwiema symetrycznie dobudowanymi kaplicami zamkniętymi półkoliście. Elewacja frontowa z trójkątnym szczytem. Nawa i prezbiterium nakryte jednym dachem z ośmioboczną sygnaturką z hełmem. Do prezbiterium dobudowana od południa dwukondygnacyjowa przybudówka z zakrystią. Ponadto do elewacji nawy dostawione dwie kruchty, w tym jedna do fasady, utrzymana w stylu historyzmu, z bogatym wystrojem elewacji.

Mur z kamienia łamanego, z I poł. XV w., z przyporami, pierwotnie o wysokości 3 m, z drewnianym chodnikiem na belkach założonym na poziomie ok. 1, 80 m. W XVIII lub XIX w. odcinki muru częściowo przebudowywane i obniżone. Obecnie o pierwotnej wysokości tylko północny odcinek muru o grubości ok. 90 cm. Zachowane gniazda belek pomostu i dwie klinowe strzelnice. W południowy odcinek muru obronnego włączony budynek bramny, murowany, tynkowany, na planie trapezu, dwukondygnacyjny, nakryty czterospadowym dachem. W jego przyziemiu ostrołuczne otwory bramne. Budynek flankowany skrajnie od południa, od strony ulicy dwiema kamiennymi, wysokimi przyporami, jak pierwotnie południowy odcinek muru. We wschodniej elewacji bocznej, na poziomie piętra kamienny portal z końca XVI w. poprzedzony schodami, w niszy strzelnica W ten sam odcinek muru, ale w kierunku zachodnim, wbudowana dzwonnica o funkcji głównej bramy kościelnej, pierwotnie drewniana, obecna barokowa z 1682 r., murowana, tynkowana, na planie czworoboku, czterokondygnacyjowa, nakryta jednoprześwitowym, baniastym hełmem. W jej przyziemiu przejazd bramny o łuku pełnym. We wschodnią elewację wieży wmurowana późnogotycka wimperga z Veraiconem. Do północnej elewacji dzwonnicy dobudowana dwukondygnacyjowa przybudówka z klatką schodową. Natomiast od południowo-wschodniej strony dostawiony do dzwonnicy po 1739 r., przebudowywany w XIX w., budynek zawierający kostnicę i kaplicę. Murowany, tynkowany, na planie nieregularnego czworoboku, jednokondygnacyjny, nakryty pulpitowym dachem.

Żelazno

Kościół parafialny p. w. św. Marcina oraz cmentarz przy kościele i mur z obejściem podcieniowym z budynkami bramnymi, kształtowane od XIV do XIX w. Pierwotny kościół wzmiankowany w 1327 r. Obecny wzniesiony ok. poł. XIV w. jako jednonawowy, z oszkarpowanym prezbiterium

zamkniętym poligonalnie. W XVI w. wzniesiona czworoboczna wieża i dobudowana od północy do nawy, na całej jej wysokości, dwukondygnacyjowa przybudówka z nawą boczną i emporą. Na przełomie XVII/XVIII w. kościół zbarokizowany, zachowane relikty gotyckiego kościoła - prezbiterium gotyckie z sakramentarium, dwa portale w elewacji. Kościół orientowany murowany, tynkowany, jednonawowy. Nawa asymetrycznie powiększona o przybudówkę z emporą. Prezbiterium węższe od nawy, zamknięte poligonalnie, wzmocnione przyporami. Na osi pięciokondygnacyjowa, kwadratowa wieża, nakryta barokowym hełmem z prześwitem. Dach dwuspadowy, kryty blachą.

Okalający kościół cmentarz o średniowiecznej genezie, położony wraz z kościołem na wzniesieniu, otoczony wysokim, kamiennym, otynkowanym murem wzmocnionym od wschodu przyporami. W 1758 r. wzdłuż muru cmentarnego zbudowano drewniany podcień z dwuspadowym dachem, kryty łupkiem, wsparty na drewnianych, profilowanych słupach, z ażurową balustradą o barokowych formach. Słupy i drewniana balustrada pomiędzy nimi posadowione na kamiennej podwalinie. Do podcienia dobudowana murowana kaplica, na planie półkola, otwarta ku obejściu półkolistą arkadą. W wschodnim odcinku muru wbudowany budynek bramny, murowany, tynkowany, na planie czworoboku, dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym. W jego wschodniej elewacji frontowej zwieńczonej późnobarokowym szczytem brama o łuku zaostrowym. W tylnej elewacji budynku brama o łuku pełnym. Południowy odcinek obejścia poprzedzający niewielką kaplicę, murowany w całości, mający strukturę portalu. Zbudowany jako wyodrębniony przestrzennie prostopadłościan, nieco wyższy od obejścia, nakryty dachem dwuspadowym. Charakterystycznym elementem podcienia są, wmurowywane od końca XVIII w. do poł. XX w. w wewnętrzną część muru, płyty nagrobne mieszkańców wioski.

Ponadto ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków objęto budowle sakralne w miejscowościach:

Droszków

Kościół filialny p. w. św. Barbary, powstał w 1405 r. jako kaplica grzebalna. W latach 80. XVII w. kaplica poddana radykalnej przebudowie i barokizacji z częściowym zachowaniem gotyckich murów. W końcu XIX w. przebudowane wieża oraz przybudówka przy niej. Kościół orientowany, murowany, tynkowany, jednonawowy z wyodrębnionym prezbiterium zamkniętym trójbocznie oraz z dwukondygnacyjową przybudówką przy prezbiterium. Nakryty jednym, wysokim dachem. Od zachodu czterokondygnacyjowa wieża z ostrosłupowym hełmem, a przy niej przybudówka ze schodami na chór muzyczny.

Gołogłowy

Kaplica mszalna, wzniesiona ok. 1750 r., ob. kościół filialny p. w. św. Antoniego. Zbudowana na rzucie prostokąta, na wysokiej podmurówce, murowana, tynkowana, jednonawowa, przykryta dwuspadowym dachem, z prostym szczytem, na kalenicy okazała sygnaturka z prześwitem i z baniastym hełmem.

Jaszkowa Dolna

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrzciciela. Pierwotny wzmiankowany w 1358 roku, uszkodzony po uderzeniu pioruna, rozebrany z zachowaniem prezbiterium jako kaplicy cmentarnej. Nowy wzniesiony w latach 1903-1904, wg projektu Ludwiga Schneidera. Kościół orientowany, murowany z czerwonej cegły, częściowo tynkowany, częściowo licowany cegłą, w tym glazurowaną w kolorze zielonym, z detalem architektonicznym z ceramicznych kształtek i z piaskowca. Wzniesiony na planie krzyża łacińskiego, z wyodrębnionym, jednoprzęślowym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie. Trójnawowy z płytkimi nawami bocznymi, połączonymi ostrołukowymi przejściami o zróżnicowanych wymiarach oraz z transeptem. W fasadzie czworoboczna, czterokondygnacyjna wieża z głównym portalem kościoła, nakryta ostrosłupowym hełmem. Wieża flankowana dwiema przybudówkami z uskokowymi półszczytami. Korpus nawowy nakryty wysokim dachem dwuspadowym.

Kaplica cmentarna p.w. Najświętszego Sakramentu, prezbiterium dawnego kościoła, wzniesionego w II poł. XIV, przebudowywanego w XVII w. i w 1750 r. Obecnie kaplica murowana z kamienia, tynkowana, trójbocznie zamknięta, dwuprzęsłowa. Nakryta wysokim, pięciospadowym dachem z neobarokową, ośmioboczną sygnaturką z latarnią i z baniastym hełmem.

Elewacja frontowa zwieńczona wysokim, trójkątnym szczytem. Elewacje boczne częściowo zagłębione. Od północy zachowane przy kaplicy przyziemie dawnej dwukondygnacyjnej przybudówki z lożą patronacką, nakryte dachem pulpitowym.

Jaszkowa Górna

Kościół p. w. św. Mikołaja. Pierwszy kościół powstał ok. 1380 r., obecny powstał w 1558 r., przebudowany w stylu barokowym w 1777 r. Budowla jednonawowa, murowana, zamknięta od wschodu niższą półkolistą apsydą. Od zachodu czworoboczna, trójkondygnacyjna wieża, pokryta barokowym hełmem. Po obu stronach prezbiterium umieszczono dwie kaplice, otwierające się arkadami do wnętrza świątyni. Dachy dwuspadowe, kryte dachówką ceramiczną.

Oldrzychowice Kłodzkie

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrzciciela z 1867 r. Pierwszy kościół wzmiankowany w 1384 r. Następny w 1481 r., który po pożarze powiększono i przebudowano w 1732 r. Kolejna, radykalna

przebudowa w 1867 r., nadająca obecny kształt. Kościół orientowany, murowany, tynkowany, na planie krzyża łacińskiego, z transeptem i przyporami. Trójbocznie zamknięte prezbiterium i korpus prawie tej samej wysokości, nakryte wspólnym dachem. Przed fasadą z trójkątnym szczytem czworoboczna wieża z kamiennym portalem, której górna kondygnacja ośmioboczna, nakryta ostrosłupowym hełmem.

Mauzoleum rodów von Oppersdorf i von Magnis (w polu tympanonu wykonane z brązu herby obu rodzin), zbudowane przy kościele św. Jana Chrzciciela, w 1889 r. Bryła mauzoleum w formie małego kościoła, nawiązującego do włoskiej architektury. Elewacje z bogatym detalem w formach neoklasycystycznych i neoromańskich. Budynek murowany, licowany piaskowcem. Korpus na planie prostokąta nakrytego dachem dwuspadowym, z wyodrębnionym, płytkim, zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Frontowa elewacja z portalem, zwieńczona trójkątnym szczytem, poprzedzona schodami z ozdobną balustradą, na której znacznych rozmiarów wolnostojące kandelabry i figury aniołów, odlane z brązu.

Piszkowice

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrzciciela. Pierwotny wzmiankowany w 1384 roku, po pożarach i zniszczeniach wojennych często przebudowywany (XVIII i XIX w.), swój obecny kształt uzyskał w XIX w. Kościół orientowany, murowany, tynkowany, jednonawowy z transeptem powiększonym o kaplicę, ze wschodu z dwukondygnacyjną przybudówką w formie prezbiterium, z zachodu czworoboczną, czterokondygnacyjną wieżą oraz z kruchtą od południowej strony. Szczyty transeptu i zakrystii trójkątne. Wieża zwieńczona trójkątnymi szczytami i ostrosłupowym hełmem. Dachy dwuspadowe.

Starków

Kościół filialny p. w. św. Mikołaja, z reliktnami gotyckiego kościoła, wielokrotnie przebudowywany. Kościół orientowany, murowany, tynkowany, z czterokondygnacyjną wieżą na osi. Prezbiterium wyodrębnione, zamknięte trójbocznie, niższe od nawy, z przyporami, nakryte odrębnym dachem. Do prezbiterium dobudowana od północy dwukondygnacyjna przybudówka na planie czworoboku. Nawa krótka, nakryta osobnym, wysokim dachem dwuspadowym. Zwieńczona od wschodu i zachodu trójkątnymi szczytami. Do południowej elewacji nawy dobudowana kruchta. Kościół na wzniesieniu, otoczony murem.

Szalejów Dolny

Kościół filialny p. w. św. Szymona i Tadeusza z urządzeniem najbliższego otoczenia kościoła: kamienny mur cmentarny z bramami, wzniesiony w 1564 r., przebudowany w 1757 r., o obronnym charakterze oraz wbudowany w mur budynek piętrowej plebani! z końca XVIII w. Kościół pierwotny, drewniany, został zniszczony podczas wojen husyckich. Obecny wzniesiono w latach

1489 - 1491, jako gotycki, przez mistrza budowlanego Hammera. W 1602 r. powiększono go o zakrystię i kruchtę. W latach 1702 - 1707 ponownie przebudowany przez jezuitów na barokowy, z dostawieniem drugiej kruchty i wieży. Kościół orientowany, murowany, tynkowany. Prezbiterium wyodrębnione, dwuprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, z przyporami. Nawa wyższa od prezbiterium, krótka, z wysokim dachem dwuspadowym, krytym dachówką ceramiczną. W osi wieża czterokondygnacyjowa z ozdobnym, kamiennym portalem kościoła, nakryta hełmem cebulastym z latarnią. Po obu stronach prezbiterium nieco niższe przybudówki, kryte daszkami pulpitowymi.

Kaplica p. w. św. Anny z 1732 r. i kaplica p. w. św. Marii Magdaleny z 1734 r., barokowe, pielgrzymkowe, wzniesione z inicjatywy Gotfryda Wedingera – rektora kolegium jezuickiego w Kłodzku, w centrum wsi, w zakolu rzeki, w oddaleniu od kościoła, przy głównej ulicy wiejskiej. Obie zaprojektowane przez tego samego architekta. Zwrócone ku sobie elewacjami frontowymi. Większa kaplica św. Anny - przy niej wykształcił się ośrodek pielgrzymkowy – usytuowana na wschód od kaplicy św. Marii Magdaleny. Wzniesiona na planie wydłużonego prostokąta, orientowana, murowana, tynkowana, z lekko wyodrębnionym prezbiterium zamkniętym półkoliście, nieco węższym od nawy. Prezbiterium i nawa nakryte wspólnym dachem, w kalenicy drewniana sygnaturka z baniastym hełmem z latarnią. Fasada z wklęsłymi narożami i wypukłą częścią centralną.

W jej osi kamienny portal i wyżej balkon-kazalnica, po bokach nisze z kamiennymi figuralni św. Anny i św. Joachima. Fasada zwieńczona wolutowym szczytem z trójkątnym naczółkiem. Mniejsza kaplica Marii Magdaleny, pokutna, usytuowana na zachód od kaplicy św. Anny. Murowana, tynkowana. Założona na planie ośmioboku wpisanego w owal, jednokondygnacyjowa, nakryta ośmiopołaciowym dachem z lekko załamanymi połaciami. Dach zwieńczony smukłą sygnaturką z baniastym hełmem z prześwitem.

Świątko

Kościół filialny. p. w. św. Floriana (dawna kaplica p. w. św. Floriana) wzniesiony jako kaplica modlitewna w 1794 r. w stylistyce późnego baroku, na pamiątkę pożaru, który nawiedził wieś w 1790 r. W końcu XIX w. rozbudowany o zakrystię (od północy) i kruchtę (od zachodu). Budowla orientowana, wzniesiona z kamienia i cegły, obustronnie tynkowana. Korpus nakryty dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną, w kalenicy wieloboczna sygnaturka z latarnią, zwieńczona cebulastym hełmem z iglicą, pokryta blachą miedzianą. Elewacje zwieńczone profilowanym gzymsem. Otwory okienne zamknięte odcinkowo. Wnętrze jednoprzestrzenne bez wyodrębnionego prezbiterium. W części zachodniej drewniana empora muzyczna.

Wojbórz

Kościół parafialny p.w. św. Jerzego. Wzmianki o pierwszym kościele pochodzą z 1349 r. Był to wówczas kościół drewniany, który spłonął podczas najazdu husytów. Obecny wzniesiony został w XV w., jako późnogotycki, przebudowany w stylu barokowym w 1733 r. i rozbudowany w II poł. XVIII w. W latach ok. 1920- i 1940 kruchta przed wieżą przebudowana w stylu historyzmu, wykonane ceramiczne pokrycie dachowe ze wzorem geometrycznym. Kościół orientowany, murowany, jednowieżowy, salowy z półkolistą absydą prezbiterialną, z kaplicą od północy i z przybudówką z zakrystią, kruchtą i emporą od południa. Przy wieży kruchta i przybudówka ze schodami na chór muzyczny. Nawa i prezbiterium nakryte jednym dachem, a wieża dwuprześwitowym hełmem.

Wojciechowice

Kościół parafialny p. w. św. Michała Archanioła, późnogotycki, murowany, zbudowany w II poł. XV w., uszkodzony przez pożar w 1617 r. Gruntownie przebudowany ok. 1730 r. Kolejna przebudowa przeprowadzona w IV ćw. XIX w. w stylu neogotyckim. Kościół orientowany, murowany z kamienia i cegły, tynkowany, salowy, z wydłużonym korpusem zamkniętym półkoliście. Od północy dostawiona wydłużona, jednotraktowa, dwukondygnacyjna przybudówka, z zakrystią i kruchtą w przyziemiu oraz z emporą na piętrze.

Korpus nawowy kościoła i przybudówka nakryte jednym dachem dwuspadowym, krytym blachą. Nawa wzmocniona przyporami. Zachodnia wieża o szerokości nawy, trzykondygnacyjna, nakryta namiotowym dachem z ostrosłupową iglicą.

9.2. Zespoły rezydencjonalno-parkowe i folwarczne

Zespoły rezydencjonalno-parkowe i folwarczne, w przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były majątki ziemskie, pozbawione faktycznych gospodarzy, najczęściej niszczały, opuszczone, zamienione na szkoły, biura PGR i mieszkania pracownicze.

Jedynie nieliczne przetrwały w stanie niepogorszonym. Zmiany ustrojowe częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe formy użytkowe (np. Kamieniec, Ławica, Ołdrzychowice Kłodzkie, Podzamek, Żelazno czy Piskowice), które dotyczą głównie zabudowy rezydencjonalnej, w mniejszym stopniu towarzyszącej zespołom zabudowy folwarcznej. Niektóre budynki gospodarcze na terenie założeń folwarcznych zachowały układ przestrzenny głównie XIX-wieczny, murowane z cegły, parterowe

i dwukondygnacyjne, niekiedy z dekoracyjnym detalem architektonicznym, założone na planie prostokąta, kryte dachami dwuspadowymi, poprzez upływ czasu i niedostosowanie do współczesnych wymogów technologicznych w większości nie spełniają swojej pierwotnej funkcji, (np. owczarnie, kuźnie, obory zamieniono na różnego rodzaju magazyny, wozownia jest stolarnią, spichlerz przekształcono na dom mieszkalny, a stodoła w Kamieńcu przeznaczona na obiekt gastronomiczny) bądź są nieużytkowane, wymagają prac remontowych i adaptacyjnych, czy też wprowadzono do nich współczesną zabudowę uzupełniającą, jak np. w Wojborzu. Większości obiektów architektonicznych towarzyszyły parki, które tworzyły z nimi kompozycyjnie nierozzerwalną całość. Miały one izolować mieszkańców rezydencji od wsi i zabudowań gospodarczych, ale także chronić od wiatru i być miejscem spacerów dla ich właścicieli oraz oazą zieleni i atrakcyjnym elementem krajobrazu. Zmieniały się wraz z modą i stylami kolejnych epok. Na terenie gminy znajduje się 11 parków wpisanych do rejestru zabytków, które powstały w okresie od XVIII w., głównie II poł. XIX w., do pocz. XX w. Stan zachowania parków jest zróżnicowany, od dobrego – przy zrewitalizowanych rezydencjach, po całkowicie zaniedbane, o okrojonej powierzchni i śladami dawnego układu kompozycyjnego (np. Krosnowice, Ołdrzychowice Kłodzkie) czy wręcz relikty parków – Ławica, Starków. Mimo, iż parki wymagają prac rewaloryzacyjnych, większość starodrzewu przeprowadzenia zabiegów pielęgnacyjnych i sanitarnych, a zniszczeniu uległy w większości elementy wyposażenia ruchomego, jak np. rzeźby ogrodowe, to stanowią interesujący element krajobrazu kulturowego wsi.

Do rejestru zabytków wpisano zespoły znajdujące się w miejscowościach:

Jaszkowa Górna

Dwór renesansowy, zbudowany jako wieża mieszkalna w pierwszej połowie XVI wieku, na wzniesieniu, przez Hansa Daniela von Hennigsdorf, w II poł. XVI wieku przekształcona po pożarze na dwór, który następnie przebudowano w XVIII w. - ściana wschodnia wzmocniona oszkarpowaniem i nadbudowano wolutowy szczyt, w XX w. budynek zmodernizowano. Wzniesiony na rzucie prostokąta o nieregularnym biegu ściany wschodniej, murowany z kamienia i częściowo cegły, tynkowany, trzykondygnacyjny, czworoboczny, kryty stromymi dachami dwuspadowymi - obecnie pokryte blachą miedzianą. W budynku zachowały się kamienne, renesansowe obramienia okien i drzwi. Obiekt po remoncie zabezpieczająco-modernizacyjnym z lat 80.i pocz. 90 XX w., ob. nieużytkowany, zabezpieczony. W zespole dworsko-folwarcznym do rejestru zabytków wpisano stajnię z częścią mieszkalną, krytą dachem mansardowym, kuźnię; spichlerz; owczarnię – obecnie magazyn; owczarnię – obecnie w ruinie; mur ogrodzeniowy z bramą- mur zachowany częściowo, w bardzo złym stanie. Zabudowa jednolita w stylu i skali,

z ok. 1840 r. Niskie, szerokofrontowe budynki, murowane, o tynkowanych elewacjach, nakryte głównie dwuspadowymi dachami.

Kamieniec

Pałac wzniesiony jako siedziba zarządcy folwarku w 1780 r., przebudowany w latach trzydziestych XIX w. przez Karla Eduarda Grandke. Kolejna przebudowa w 1883 r. przez następnych właścicieli, rodzinę von Seherr-Thoss, podczas której dobudowano eklektyczne skrzydło i ryzalit klatki schodowej. W wyniku przebudowy pałac uzyskał nieregularną bryłę, urozmaiconą przez piętrowy ryzalit zwieńczony trójkątnym naczółkiem z okulusem w polu, przybudówki i od strony folwarku wydany wykusz wieżowy nakryty hełmem. Budynek murowany z kamienia i cegły, tynkowany, założony na planie zbliżonym do litery „L”. Starsze skrzydło dwukondygnacyjne, podpiwniczone, nakryte dachem mansardowym z naczółkami, skrzydło nowsze trzykondygnacyjne, nakryte dachem trzypadowym. Elewacje z detalem architektonicznym w stylu historyzmu. Obiekt po generalnym remoncie, w otoczeniu zrekonstruowanego krajobrazowego ogrodu ozdobnego i uprawnego, pełni funkcje hotelarsko-gastronomiczne.

Korytów

Pałac zbudowany w 1711 r. przez Antoniego von Hartinga, jeden z najcenniejszych barokowych pałaców Ziemi Kłodzkiej ze względu na rozwiązania przestrzenno-formalne wprowadzone przez północnowłoskich budowniczych wg projektu Jacoba Carova. Na początku XIX w. do bryły pałacu dobudowano oficynę mieszkalną. Budynek murowany z cegły, tynkowany, ze zdobiacą kamieniarką o wybitnych wartościach artystycznych, na planie wydłużonego prostokąta, piętrowy, podpiwniczony, z dwiema przelotowymi sieniami, nakryty niskim dachem czterospadowym. Budynek nieużytkowany, zabezpieczony, po przerwaniu w 2014 r. remoncie. Do rezydencji przylega ok. 7 ha park krajobrazowy, w którym zachowane okazy starodrzewu – dęby, buki, platany, sosny czarne i wejmutki oraz aleja grabowa.

Krosnowice

Pałac barokowy, wzniesiony w latach 1729-1730, być może z wykorzystaniem murów średniowiecznej wieży rycerskiej von Pannwitzów. Przebudowany w 1829 r. i na początku XX w., remontowany w 1976 r. Budynek murowany z cegły, tynkowany, na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem łamanym. W fasadzie barokowy portal z półkolistym balkonem z kamienną ażurową balustradą. Na osi elewacji tylnej wydany, dwukondygnacyjny ryzalit. Pełni funkcje budynku wielorodzinnego. Wokół pałacu zachowane resztki dawnego parku krajobrazowego.

Łączna

Dwór z pierwszej połowy XVIII w., przebudowany w pierwszej połowie XIX w., do 1945 roku wykorzystywany jako siedziba zarządców majątku, w czasach obecnych przebudowany na wielorodzinny budynek mieszkalny. Dwór wzniesiony na planie litery „L”, murowany z różnego materiału: z łupanego kamienia piaskowcowego, z łupku granitowego i cegły, tynkowany, dwukondygnacyjny, nakryty dachami dwuspadowymi. Elewacje, o częściowo zmienionym układzie otworów okiennych, nie zachowały ozdobnych detali architektonicznych.

Ławica

Pałac z XVII w., przebudowany w 1886 r. na zlecenie Rudolpha Schöllera. Budynek eklektyczny, murowany z kamienia i cegły, tynkowany, założony na planie prostokąta, podpiwniczony, dwu- i trójkondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, nakryty dachem czterosпадowym z lukarnami. Na osi fasady ryzalit z głównym wejściem, zwieńczony trójkątnym naczółkiem. Na osi elewacji tylnej parterowy ganek podtrzymujący drewniany balkon, nakryty czworobocznym łamanym hełmem. W południowo-wschodnim narożniku budynku dwukondygnacyjny wykusz, a w północno-wschodnim narożniku wzniesiono pięcioboczną wieżę, nakrytą ostrosłupowym dachem. Pałac charakteryzuje się dużymi walorami architektonicznymi o cechach manieryzmu niderlandzkiego. Obiekt po remoncie generalnym, dostosowany do funkcji hotelarskich. W pobliżu rezydencji pozostałości parku, z przewagą drzewostanu liściastego.

Oldrzychowice Kłodzkie

Dwór renesansowy, którego początki sięgają XV w. – ówczesną kwadratową, trójkondygnacyjną wieżę mieszkalno-obronną rozbudowali Ullersdorfowie w 1557 r. o dodatkowe skrzydło mieszkalne od północy. Obiekt przebudowano w 1709 r. na barokowy pałac, wzniesiono wówczas nowe skrzydło zachodnie. Pałac był jeszcze wielokrotnie modernizowany w stylu neoklasycyzmu. W 1908 r. do dawnego dworu dobudowano skrzydło kuchenne. Barokowy obiekt o rozczłonkowanej bryle, murowany z kamienia i cegły, tynkowany, podpiwniczony, trzykondygnacyjny, nakryty dachami dwuspadowymi, pięciokondygnacyjna wieża dachem czterosпадowym. Obecnie obiekt niezamieszkały (od 2020 r. trwają prace przy wymianie dachu). W pobliżu pałacu założono rozległy park. Do rezydencji prowadzi barokowa brama wjazdowa z furtami; na jej słupach kartusze herbowe. Zachowana murowana oficyna, na planie prostokąta, dwukondygnacyjna, nakryta dachem mansardowym. Do oficyny i pałacu przylegają zabudowania gospodarcze, w tym barokowa obora zwieńczona dwuspadowym dachem, od południa zaakcentowana wolutowym szczytem i dom czeladny wzniesiony w latach 1730 – 1744, jako oficyna przybramna – ob. budynek gospodarczy, który zamyka wschodnie skrzydło dziedzińca folwarcznego.

Pałac Oppersdorfów (przy ul. Kłodzkiej) – barokowy dwór, zbudowany w końcu XVIII w. przez rodzinę von Oppersdorf, przekształcony w stylu klasycystycznym na pałac w XIX w. W drugiej połowie XX w. do zabytku dobudowano nowsze skrzydło. Budynek murowany z cegły, tynkowany, elewacje z zachowanym ozdobnym detalem architektonicznym. Wzniesiony na rzucie prostokąta, z addycyjnym budynkiem pomocniczym i narożną, czworoboczną wieżyczką, nakrytą dachem namiotowym. Pałac podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem czterospadowym. Na osi fasady bryły głównej czterokolumnowy portyk podtrzymujący balkon. Pałac otacza niewielki, ale zadbane park, w którym w sąsiedztwie pałacu wydzielono – wzorem pierwotnego założenia ogrodu przedpałacowego – część ogrodową z krzewami i kwietnikami oraz z sadem, z zachowanymi dwoma drewnianymi pawilonami parkowymi. W 1929 roku hrabina Oppersdorf sprzedała pałac siostrom franciszkankom szpitalnym na klasztor, który jako ich Dom Macierzysty funkcjonuje do chwili obecnej. W 2017 r. przeprowadzono remont i malowanie elewacji obiektu, w 2019 r. wykonano nowy podjazd do pałacu z kostki granitowej i założono oświetlenie terenu.

Piszkowice

Pałac barokowy z 1722 r., powstał dla Franciszka Antoniego von Haugwitz, z przebudowy wcześniejszego dworu obronnego, na wzniesieniu skalnym. Przebudowany w końcu XIX w., m.in. powiększono wówczas taras przypałacowy, po którego wschodniej stronie umieszczono budynek z tarasem widokowym. Pałac na planie prostokąta, murowany, tynkowany, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem mansardowym z lukarnami. Bryła zwarta o zaokrąglonych narożnikach. Ukształtowanie terenu sprawiło, że krótszy bok pałacu stał się elewacją frontową, w której usytuowano okazały portal główny, flankowany pilastrami o ozdobnych kapitelach, które podtrzymują balkon z kamienną balustradą. Pałac otacza niewielki obecnie park krajobrazowy, w którego zadrzewieniu dominowały dęby szypułkowe, świerki oraz buki, na południowym zboczu pałacowego wzgórza siedem stromych tarasów z relikami dawnych ogrodów, z licznymi kamiennymi schodami oraz murami oporowymi. Obiekt po remoncie kapitalnym i adaptacji na cele hotelowe. Dwór renesansowy z przełomu XVI i XVII w., przekształcony w 1720 r. Budynek murowany z kamienia i cegły, tynkowany, założony na planie prostokąta, z asymetrycznie umieszczonym wydatnym ryzalitem w elewacji północnej, dwukondygnacyjny, z poddaszem, nakryty dachem naczółkowym. Pełni obecnie funkcje mieszkalno-gospodarcze. W pobliżu dworu znajduje się trójkondygnacyjny, kryty dwuspadowym dachem spichlerz z 1839 r. i w złym stanie młyn z 1838 r.

Podtynie

Dom zarządcy w zespole folwarcznym, wzniesiony w 1870 r. jako dwór, rozbudowany w latach 20-tych XX w. Budynek murowany z cegły, tynkowany, dwukondygnacyjny, składa się z dwóch połączonych części. Jednej, starszej, na rzucie prostokąta, na krytej dachem naczółkowym i drugiej, o planie zbliżonym do kwadratu, przykrytej dachem dwuspadowym z kopułkową sygnaturką na kalenicy. Jednorodny wystrój elewacji o cechach eklektycznych. Budynek skierowany fasadą na dziedziniec gospodarczy. Park przy domu zarządcy, założony w latach 70. XIX w., przetrzebiony, zaniedbany. Wśród zabudowań zespołu folwarcznego wyróżniono jeszcze dom czeladny z pierwszej połowy XIX wieku, którego charakteryzuje zwarta bryła zamknięta wysokim, dwuspadowym dachem oraz drewniana balkonowa galeria wzdłuż ściany frontowej.

Podzamek

Pałac wzniesiony został na miejscu renesansowego dworu, powstałego w 1560 r. jako probostwo augustianów z Kłodzka. W XVIII w. budowla została przebudowana, a swą obecną, neogotycką formę uzyskała w wyniku przebudowy z lat 1895-1896, kiedy jej właścicielem był dowódca brygady kawalerii hrabia Oskar von Strachwitz. Budynek murowany z kamienia i cegły, tynkowany, trójskrzydłowy z kwadratową wieżą, dwu- i trzykondygnacyjny, nakryty głównie dachami pulpitowymi ukrytymi za attykami. Zachodnia część budynku to renesansowy dwór, w skrzydle wschodnim kaplica z trójbocznym prezbiterium widocznym w elewacji jako ryzalit. W przyziemiu ryzalitu zachowany renesansowy portal z rozetami i płycinami na węgarach zwieńczony belkowaniem, prostokątną płyciną flankowaną kolumnami i trójkątnym naczółkiem, wykonany przez kłodzkiego kamieniarza Georga Daniela. Elewacje zwieńczone fryzem arkadowym, attykami z krenelażem oraz uskokowymi szczytami. W dobrze utrzymanym pałacu mieści się obecnie Dom Pomocy Społecznej. Pałac otacza niewielki, zadbane park krajobrazowy, założony w I poł. XVIII w., w którym dojazdowa aleja kasztanowa do pałacu.

Starków

Dwór, wzniesiony jako renesansowy dwór sołtysi, potem folwark jezuitów. Przebudowany w XVIII i XIX w. Obecny dwór, o cechach klasycystycznych, pochodzi z 1 ćwierci XIX w. Budynek murowany z cegły, tynkowany, założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem dwuspadowym z naczółkami. Fasada z głównym wejściem ozdobionym czterokolumnowym portykiem. Do wschodniej elewacji bocznej dostawiono drewnianą dobudówkę. Od zachodu do dworu przylega dawna wozownia. Fasada dworu skierowana jest na dziedziniec folwarczy, wokół którego zachowała się tylko część budynków gospodarczych: stajnia, dom mieszkalno-gospodarczy. Budynki wzniesione na przełomie XVIII/XIX w. Na południe od rezydencji rozciąga się zadrzewienie resztówki zaniedbanego parku.

Stary Wielisław

Dwór z pierwszej połowy XIX w. Budynek murowany z cegły, tynkowany, założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym z powiekami. Dwór zwrócony fasadą na dziedziniec gospodarczy, usytuowany w centrum zabudowań mieszkalno-gospodarczych, z trzech stron otaczających dziedziniec. Oprócz dworu w rejestrze zabytków ujęto: oficynę, dwie obory z częścią mieszkalną, dwa spichlerze, stajnię z wozownią - z arkadowymi bramami przejazdowymi, a także aleję kasztanową na podwórzu gospodarczym, taras widokowy z balustradą (w ruinie) i ogrodzenie – kamienny cokół, ceglany filar, stalowe, dekorowane przęsła.

Szalejów Dolny

Pałac neogotycki wzniesiony w latach 1840-1844 r., fundacji rodziny von Münchhausen. Wzniesiony z wykorzystaniem murów wcześniejszego dworu renesansowego, ufundowanego przez zakon jezuitów z Kłodzka. W 1872 r. budynek przebudowano. Pałac murowany, tynkowany, złożony z dwóch prostokątnych skrzydeł połączonych pod kątem rozwartym, skrzydła częściowo podpiwniczone, dwu- i trzykondygnacyjne. Główny korpus nakryty dachem czterospadowym, ożywiony od południa dwiema narożnymi, cylindrycznymi wieżami ze stożkowymi hełmami. Człon nowszy, niższy, nakryty dachami płaskim i dwuspadowymi. Elewacje ozdobnie zwieńczone, z zachowanym neogotyckim detalem architektonicznym. Obiekt obecnie niezamieszkały, niszczeje. Otacza go park z zachowanym starodrzewem, kamienna brama obok pałacu i stawem oraz usytuowanym na niewielkim wzniesieniu, naprzeciw wejścia do pałacu mauzoleum rodziny Münchhausen - wzniesiony z kamienia podłużny, zdobiony mur z wznoszącą się ku górze częścią środkową z ostrołukowo zwieńczoną wnęką i kamiennymi tablicami z inskrypcjami w języku niemieckim po bokach.

Szalejów Górny

Pałac z XVIII w. przebudowany w 1916 r., dawna rezydencja rodziny Büttner. Był to budynek murowany z kamieni i cegły, założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny, o czym świadczą zachowane jeszcze fragmenty ścian obwodowych i resztki działowych. Obiekt praktycznie nie istnieje, w stanie kompletnej ruiny, porośniętej zielenią. Oprócz pałacu, w rejestrze zabytków ujęto dom zarządcy folwarku z k. XVIII w., przebudowany w k. XIX w., zachował barokowy szczyt z dekoracją i kamienny detal architektoniczny oraz spichlerz z częścią mieszkalną z k. XVII w., przebudowany w k. XIX w. i w XX w.

Wojbórz

Dwór renesansowo-barokowy, wzniesiony w 1668 r. na murach starszej budowli. Budynek z rudy darniowej i cegły, tynkowany, podpiwniczony w środkowej części, dwukondygnacyjny, wzmocniony przyporami z kamienia i cegły, z użytkowym poddaszem, na planie wydłużonego

prostokąta, z wydatnym, oszkarpowanym ryzalitem od północy, nakryty wysokim łamanym dachem dwuspadowym. Obecnie nieużytkowany, popada w ruinę.

Żelazno

Pałac wzniesiony w latach 1797-1798 r. przez radcę królewskiego Franza Arbogasta Hoffmanna, przebudowany w latach 1869-1871 w stylu neobarokowym - według projektu Karla Schmidta, kolejna przebudowa w 1908 r. Dostawiono wtedy dwukondygnacyjne skrzydło, prostopadłe do korpusu głównego, a fasadę ogrodową ozdobiono portykiem z czterema kolumnami podtrzymującymi balkon. Budynek murowany, tynkowany, dwuskrzydłowy, założony na planie litery „L”, dwukondygnacyjny, z użytkowym poddaszem, nakryty dachem mansardowym z lukarnami. Fasada korpusu flankowana z jednej strony okrągłą wieżą, zwieńczoną kamienną balustradą imitującą galerię, z drugiej wydatnym ryzalitem. Główne wejście umieszczone centralnie, poprzedzone gankiem kolumnowym podtrzymującym balkon. Elewacje zachowały liczne detale architektoniczne. Południowa elewacja pałacu w przyziemiu z podcieniem, powyżej przeszklona ściana oranżerii o metalowej konstrukcji szkieletowej, z trzema wykuszami, zwieńczona trójkątnym szczytem.

Wnętrza pałacu częściowo przekształcone po drugiej wojnie światowej, zachowały jednak wiele oryginalnych detali architektonicznych i elementów wyposażenia. Za rezydencją usytuowany zespół zabudowań folwarcznych: oficyna pałacowa, stajnia i spichlerz, oficyna mieszkalno-gospodarcza, kuźnia i gołębnik, niejednorodnych architektonicznie i chronologicznie, wzniesionych na przestrzeni od XVIII w. do XIX/XX w. Posiadają bogato rozwiązane szczyty, na elewacjach gzymsy wieńczące i pilastry oraz boniowanie. Gołębnik drewniany na planie oktagonu, wsparty na słupie z 4 wspornikami, w ścianach gołębnika cztery „wykusze”. Zespół pałacowo-folwarczny usytuowany w zachodniej części rozległego parku z zachowanym starodrzewem, w tym gatunki egzotyczne. Park ogrodzony, z okazałą bramą wjazdową i z zespołem wodnym.

Pałac Münchhausena wzniesiony w latach 60. XIX w. Budynek o willowym charakterze i zróżnicowanej bryle, murowany, tynkowany, dwukondygnacyjny z niską nadbudową trzeciej kondygnacji. Fasada zamknięta z jednej strony trzyosiowym pozornym ryzalitem, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem, a z drugiej narożnie usytuowaną wieżą oraz z tarasem od wschodu. Korpus główny nakryty dachem płaskim ze ściankami kolankowymi, ryzalit dwuspadowym, a ośmioboczna wieża nakryta ostrosłupowym hełmem z mocno wysuniętym okapem na ozdobnych wspornikach. Na elewacji wieży dekoracja heraldyczna z herbami barona von Münchhausena i jego żony. Obiekt po remoncie generalnym. Przed pałacem rozciąga się rozległy park ze stawem,

założony w XIX w. Obecnie zrewitalizowano część przy pałacu, wykonano z kostki brukowej nowy podjazd.

Wieża mieszkalna wzniesiona na przełomie XV/XVI w., na niewielkim wzniesieniu, przebudowywana w 1689 i 1727 r. Murowana z kamienia łamanego, nieotynkowana, zbudowana na rzucie zbliżonym do kwadratu, niepodpiwniczona, czterokondygnacyjowa, nakryta wysokim, czterospadowym dachem krytym gontem drewnianym zwieńczonym sterczynami i zrekonstruowaną hurdycją. W ścianach na pierwszym piętrze zachowane relikty wykusza latrynowego i szczelinowe strzelnice. Wieża po remoncie, nowy właściciel przywrócił pierwotny wygląd, poprzez skucie zewnętrznych tynków i rekonstrukcję drewnianej kondygnacji z obronną hurdycją.

9.3. Obiekty użyteczności publicznej

Szalejów Dolny

Dom Ludowy, dawna gospoda, znajduje się we wschodniej części wsi, przy głównej ulicy biegnącej przez centrum wsi. Obiekt wzniesiony na przełomie XIX i XX w. Budynek założony na rzucie prostokąta z dwupiętrowym ryzalitem w środkowej części, nakryty dachem dwuspadowym z okapem, wsparty na kroksztynach. W centralnej części znajduje się ryzalit zwieńczony szczytem, z dachem dwuspadowym, prostopadłym do głównej kalenicy. Budynek wzniesiony z kamienia i cegły, tynkowany, posadowiony na cokole, z częściowo użytkowym poddaszem. Elewacja zdobiona gzymsami i detalami wykonanymi w tynku. Główne wejście znajduje się w części centralnej fasady, w ryzalicie. Zamknięte schodkowa szczyty ryzalitów zakończono gzymsem i półkoliście zamkniętymi naczółkami, które wypełniają promieniście ułożone zdobienia z kulą w zwieńczeniu. Budynek użytkowany na cele kulturalne, usługowe i mieszkalne. Budynek jest własnością Gminy Kłodzko, po kapitalnym remoncie zakończonym w 2020 r.

Oldrzychowice Kłodzkie

Dworzec kolejowy usytuowany na południe od zabudowy wsi, stanowi element tzw. Kolei Białej Łądeckiej, komunikującej Krosownice i Stronie Śląskie. Dworzec w Oldrzychowicach Kłodzkich otwarto w 1897 r. W l. 20 XX w. rozbudowany w kierunku wschodnim o część magazynową. Budynek wzniesiony w konstrukcji ryglowej z tynkowanym, ceglanym wypełnieniem. Jednokondygnacyjną bryłę, z ryzalitami od północy i południa, nakrywa dach dwuspadowy z niewielkimi trójkątnymi lukarnami, nad ryzalitami dach naczółkowy. W centralnym, północnym ryzalicie znajduje się główne wejście, w zachodnim skrzydle wiata o łukowato zakomponowanych zastrzałach z kluczem. Zachowany układ wnętrza, stolarka drzwiowa i częściowo okienna. Obecnie budynek nieużytkowany, niszczeje.

Żelazno

Dworzec kolejowy zbudowany w 1907 r. przy poprowadzonej w 1897 r. linii kolejowej relacji Kłodzko Główne – Stronie Śląskie, nawiązujący formą do górskiego budownictwa z Tyrolu. Budynek jednokondygnacyjny, posadowiony na ceglany fundamencie, częściowo podpiwniczony, przykryty stromym, dwuspadowym dachem z symetrycznymi, naczółkowa krytymi szczytami, w części centralnej podparty łukową konstrukcją drewnianą. Ściany nośne konstrukcji drewnianej, ryglowej wypełnione cegłą ceramiczną, otynkowane. Elewacja frontowa symetryczna z ryzalitem wejścia. We wszystkich elewacjach dominują białe pola tynku oraz linie pionowe i poziome drewnianej konstrukcji szkieletowej. Ich rysunek wskazuje wyraźnie na wpływ secesji. Od strony wschodniej do głównego budynku dworca przylega magazyn. Obecnie budynek nieużytkowany, w złym stanie technicznym.

9.4. Architektura przemysłowa i zabytki techniki

Architektura przemysłowa ma swój początek w erze rewolucji przemysłowej przełomu wieków XVIII i XIX. Na terenie gminy do rejestru zabytków wpisano:

Krosnowice

Zespół przemysłowy dawne Zakłady Przemysłu Odzieżowego Bobo (budynek siłowni cieplnej, budynek siłowni wodnej z kanałem dopływowym). Tkalnia i przędzalnia powstały w 1835 r. Fabryka założona przez Hermanna Dietricha Lindheima, będąca od 1875 r. już tylko tkalnią, do początków XX w. korzystała wyłącznie z energii wodnej. W 1843 r. zbudowano imponujący kanał dopływowy, długości 1,6 km, doprowadzający do siłowni wodę z odległej o kilkaset metrów rzeki Biała Łądecka. W siłowni funkcjonowały dwa koła wodne posadowione pod centralną częścią budynku fabryki. Pionowy, główny wał napędowy przekazywał obroty na wały transmisyjne, biegnące poziomo na poszczególnych kondygnacjach, z których za pośrednictwem kolejnych kół cięgni pasowych realizowany był napęd zespolony (centralny) maszyn włókienniczych. Ten system energetyczny czytelny jest w układzie architektonicznym cztero- i sześciopiętrowych, murowanych budynków produkcyjnych, posadowionych na planie trójkątnej gwiazdy. W latach 1904 – 1918 zmodyfikowano siłownię wodną wprowadzając w miejsce kół wodnych turbiny Francisa, pracujące na generatory energii elektrycznej i zelektryfikowano zakład. W latach 1906 – 1910 zbudowano zakładową siłownię cieplną z dwoma zespołami prądotwórczymi, złożonymi z maszyn parowych jedno i dwutłokowych z generatorami synchronicznymi, z kołami zamachowymi oraz ze wzbudnicy generatora. Z zespołami prądotwórczymi związane jest oryginalne wyposażenie dodatkowe siłowni w postaci m.in. aparatury kontrolno – pomiarowej, tablic nastawczych, wyłączników. Silniki parowe wyłączone zostały z eksploatacji, siłownia wodna zmodernizowana, wykorzystywana jako mała elektrownia wodna.

Oldrzychowice Kłodzkie

Młyn wodny z urządzeniami. Budynek młyna wodnego, powstał ok. poł. XIX w. na murach budowli wcześniejszej (prawdopodobnie XVI w.). Zachował XIX-wieczną bryłę, elewacje, sklepienia kolebkowe w części pomieszczeń parteru. W zespole młyna zachowało się oryginalne wyposażenie techniczne z przełomu XIX/XX w.. Obiekt prezentuje typowy przykład budownictwa przemysłu rolno-spożywczego pogranicza śląsko-czeskiego. Budynek po remoncie.

Dawny zespół Przemysłu Lniarskiego Lech z lat 1907-1916. W 1822 r. wrocławski kupiec Hermann Dietrich Lindheim założył w tym miejscu pierwszą w Prusach maszynową przędzalnię bawełny, w oparciu o maszyny sprowadzone z Anglii. Do poruszania wrzecionowych maszyn i ogrzewania pomieszczeń wprowadził napęd parowy, doprowadzając wodę specjalnym kanałem z rzeki. W następnych latach fabryka rozwijała się, powstała odlewnia produkująca części do maszyn dla przędzalni, w latach 40. XIX w. uruchomiono przędzalnię lnu i konopi, dla pracowników założono przyfabryczne osiedle mieszkalne i szkołę. Na pocz. XX w. powstała nowa przędzalnia, pobudowana przez kolejnego właściciela von Lobbecke. Po II wojnie światowej w obiektach pozostałych po zakładach Lindheima utworzono Zakłady Przemysłu Lniarskiego Lech, które funkcjonowały do 1992 r. Zespół budynków położony jest w centralnej części miejscowości i graniczy z obszarami leśnymi oraz terenem zespołu pałacowego. Budynek elektrowni wodnej, produkcyjny i magazynowy oraz hala przędzalni tworzą zespół przemysłowy powiązany procesem technologicznym. Posiadają bogaty wystrój architektoniczny, a szczególnie budynek przędzalni utrzymany w konwencji modernizmu. Kompleks okazałych, głównie wielopiętrowych, zniszczonych, nieużytkowanych budynków popada w ruinę. W 2020 r. rozebrano okazały budynek poprzemysłowy zagrożony zawaleniem.

9.5. Tradycyjne budownictwo wiejskie – domy i zagrody

Gmina Kłodzko, obejmująca rozległy teren o zróżnicowanej sieci osadniczej – od zwartej po rozproszoną, lokowanej od czasów średniowiecza po nowożytność, z historycznie ukształtowanymi układami przestrzennymi, ma zachowaną zabudowę będącą przykładem tradycyjnego budownictwa wiejskiego, charakterystycznego dla Ziemi Kłodzkiej, którego cechy wyodrębniły się w II poł. XVI w., a od połowy XVIII w. do II wojny światowej wykształcił się ostatecznie regionalny charakter architektury wiejskiej tzw. sudecki drewniany dom regionalny. Najciekawsze obiekty tego typu zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków, jako część historycznego układu ruralistycznego, a ich stan zachowania jest na ogół zadowalający, ale występują też budynki wymagające prac remontowych, np. Krosnowice, Jaskowa Górna. Tradycyjne budownictwo, powstałe w harmonii z miejscowymi uwarunkowaniami przyrodniczymi i oddziaływanymi na nie czynnikami antropogenicznymi, związanymi

z działalnością zamieszkałej ten obszar ludności, ukształtowało się w wyniku wiekowych doświadczeń mieszkańców tych ziem i pod wpływem rozwiązań czeskich, z charakterystyczną bryłą i tradycyjnym, dostępnym tutaj materiałem - głównie drewno. Najpopularniejszym typem domu jest budynek parterowy, mieszczący pod jednym dachem funkcje mieszkalne i gospodarcze, ze stromym, dwuspadowym dachem, często z przesuwnicami i przełamaniem połaci dachu w 1/3, z pionowo odeskowanym szczytem i symetrycznie rozplanowana ścianą szczytową, opierzoną najczęściej deskami o pionowym układzie, które niekiedy są podzielone na dwa, trzy poziome pola, z górnym trójkątem, o układzie desek niekiedy w jodełkę, z symetrycznym układem okien doświetlających część mieszkalną na poddaszu (przykładem np. dom nr 183 Stary Wielisław). Występują również dachy naczółkowe lub mansardowe. Wśród cech charakterystycznych wyróżnia się szerokofrontowość budynków, które wznoszone są najczęściej w konstrukcji wieńcowej – część mieszkalna i mieszanej, często na podmurówce kamiennej. Ściany drewniane są stosowane w części mieszkalnej, murowane w części inwentarskiej, a lekkie szkieletowe, oszalowane deskami - w części gospodarczej. W budynkach o konstrukcji drewnianej bryłę budynku urozmaicają wysunięte okapy, znacznie wysunięte podcienia, podpierane niekiedy słupami, zwykle w ścianie kalenicowej, a także różnego typu ganki: podcieniowe z wieńcową izbą na piętrze oraz z izbą i galeryjką. Spotyka się różnego rodzaju galerie: typu balkon – wysunięte wspornikowo i podwieszone do konstrukcji dachu za pomocą ozdobnych słupów, a także wbudowane loggie na piętrze. Natomiast budynki murowane mają bryłę podobną do drewnianych, ale z łagodniejszym spadkiem połaci dachowych i mniejsze wysunięcie okapów. W zagrodach wielobudynkowych (dom mieszkalny - niekiedy piętrowy, murowany z mieszkalnym poddaszem, stodoła, obora, stajnie), ustawionych wokół często zamkniętego, kwadratowego dziedzińca, występują murowane, łukowe bramy z drewnianymi furtami. Niektóre budynki (np. w Mikowicach, Ścinawicy) zachowały cechy uproszczonej architektury barokowo-klasycystycznej (portale, opaski okienne, wnekowe szczyty i wspomniane wyżej bramy wjazdowe). Zagrody należały do zamożnych gospodarzy - kmieci, natomiast budynki mieszkalno-gospodarcze do biedniejszych chłopów.

9.6. Mała architektura sakralna – kapliczki, krzyże przydrożne, figury

Charakterystycznym elementem krajobrazu Ziemi Kłodzkiej i specyficzną formą spuścizny kulturowej po dawnych mieszkańcach tych terenów są krzyże, figury i kapliczki przydrożne, które można znaleźć na rozstajach dróg, przy starych drzewach, granicach wsi, na polach, przy mostach, w lasach, przy domostwach i kościołach lub w miejscach tragicznych zdarzeń, w miejscach ważnych dla wszystkich mieszkańców. Są one też swoistymi dokumentami pierwszych lat polskiego osadnictwa na tych obcych kulturowo ziemiach, kiedy to władze kościelne wspólnie

z państwowymi prowadziły akcję ich osławiania. W efekcie zastane i dostrzegane niemal na każdym kroku sacrum w krajobrazie zostało zaakceptowane przez przybyłą ludność i teraz jest mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, stanowiąc charakterystyczne w krajobrazie gminy wyróżniki, gdzie indziej w kraju w takiej ilości nie występujące, świadcząc nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej. Te małe obiekty kultu wykonane zostały głównie w XIX w., ale występują też starsze - z XVII i XVIII w. Jako budulca do ich wykonania używano miejscowego kamienia: przeważnie piaskowca, również zlepieńca, granitu czy gnejsu. Liczne są tutaj krzyże, figury i kolumny maryjne, mini kalwarie – grupy Ukrzyżowania, rzeźby kamienne figur świętych: św. Jana Nepomucena (tzw. Nepomuki), św. Floriana, św. Anny, św. Józefa, Piety.

Architektura kapliczek jest urozmaicona, od form prostych, pozbawionych detali po urozmaiconą, nawiązującą do wielkiej architektury sakralnej np. barokowej. Występują kapliczki domkowe, mające postać małych domków z ołtarzykami, wznoszone na planie prostokąta lub kwadratu, kapliczki słupowe, jedno-, dwu- i trzykondygnacyjne, zwieńczone różnego rodzaju daszkami, a także kapliczki niszowe w murach budynków. Stan tych obiektów jest zróżnicowany. W najlepszym stanie są odnowione obiekty w Szalejowie Dolnym, gdzie z inicjatywy Stowarzyszenia „Archanioł Michał” i dawnego mieszkańca Helmuta Goebela zinwentaryzowano i odrestaurowano ponad 30 kapliczek i krzyży przydrożnych oraz utworzono szlak turystyczny *Szlak Pomników - śladami przeszłości*, opisano go, a także wydano materiały reklamowe, również w języku niemieckim. W ostatnich latach podobne działania podejmuje nieformalna grupa młodzieży o nazwie „Detektywi Przeszłości”, która w ramach projektu „Promowanie walorów gminy i zachowanie dziedzictwa lokalnego” inwentaryzuje takie zasoby w poszczególnych miejscowościach gminy (obecnie projekt objął już większość miejscowości), projektuje trasy turystyczne i wydaje publikacje z tym związane, np. folder o Starym Wielisławiu, Szalejowie Górnym, Starkowie czy Droszkowie.

Wśród bardzo licznej ilości występujących w gminie obiektów małej architektury sakralnej można wyróżnić:

- **krzyże kamienne**, np. w miejscowościach: Krosnowice, kościół p.w. św. Jakuba Apostoła; Szalejów Dolny – dwa kamienne krzyże na szczytach kościoła, przy kaplicy św. Marii Magdaleny; Żelazno – na posesji prywatnej, za ogrodzeniem domu nr 131.
- **Krzyże Męki Pańskiej**: w Droszkowie, Jaszkowej Dolnej, Jaszkowej Górnej, Krosnowicach – z początku XIX wieku; w Ołdrzychowicach Kłodzkich – z XIX i XX wieku; w Starym Wielisławiu, Piszkowicach, Szalejowie Górnym, Żelaźnie.

- **kapliczki kamienne:** Jaskowa Dolna, na prywatnej posesji nr 21, Jaskowa Górna, z XVII w., przy posesji nr 29.
- **Grupy Rzeźbiarskie Ukrzyżowanie:**

Bierkowice, z XIX wieku, rozbudowana grupa figuralna przedstawiająca ukrzyżowanego Jezusa ze znajdującymi się po jego bokach figurami. Jedną z nich jest figura Matki Boskiej Bolesnej z sercem przebitym sztyletem; w Droszkowie – grupa figuralna z 1863 roku;

Gołogłowy – barokowa kamienna grupa figur z początku XIX wieku, przedstawiająca Jezusa na krzyżu z dwiema postaciami po jego bokach, która jest ustawiona na wysokim cokole z interesującą płaskorzeźbą św. Jana Nepomucena stojącego na balustradzie mostu;

Gorzuchów – barokowa grupa figuralna przedstawiająca Jezusa na krzyżu;

Jaskowa Dolna – grupa figuralna stoi przy kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzciciela;

Piszkowice – przed budynkiem bramnym prowadzącym na dziedziniec kościoła.

Ołdrzychowice Kłodzkie – grupa figuralna z 1934 r.;

Szalejów Dolny - na terenie cmentarza przykościelnego;

Wojbórz – grupa figuralna z XVII wieku, przedstawiająca Jezusa na krzyżu, klęczącą u jego stóp św. Marię Magdalenę oraz stojących po jego bokach Matkę Bożą i św. Jana Ewangelistę;

oraz Stary Wielisław, Starków, Wojciechowice.
- **Grupy figuralne Tron Łaski:**

Szalejów Dolny – pochodząca z XVIII wieku;

Krosnowice – przedstawiająca św. Jana Nepomucena adorującego Trójcę Świętą, z 1883 r.
- **Kolumny Maryjne:**

Gorzuchów – z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus w jednej ręce i berłem w drugiej z pocz. XIX wieku, pod rzeźbą umieszczony jest kartusz herbowy;

Jaskowa Dolna – kolumna pochodzi z 1783 roku, natomiast skradzioną figurę oryginalną zastąpiła figura współczesna;

Piszkowice – kolumna Najświętszej Maryi Panny z Dzieciątkiem;

Stary Wielisław – kamienna kolumna;

Starków – przedstawiająca Matkę Bolesną Wielisławską; w Szalejowie Górnym – kolumna z 1720 roku, z figurą Matki Boskiej Bolejącej z ciałem Jezusa Chrystusa na kolanach;

Szalejów Dolny – kolumna Matki Bożej Bolesnej, z 1833 roku;

Wojciechowice – kolumna z 1830 roku.

- **Kolumna wotywna** w Starym Wielisławiu, z 1700 roku, wystawiona jako wotum dziękczynne po zarazie dżumy. W górnej części kolumny znajduje się kwadratowa kapliczka z płaskorzeźbami, a nad nią kamienna kula z krzyżem, zaś w dolnej części kolumny na jej cokole znajdują się płaskorzeźby z postaciami św. Karola Boromeusza i św. Franciszka Ksawerego.
- **Figury świętych:**
 - Korytów – Tadeusza Judy, z 1704 roku;
 - Ołdrzychowice Kłodzkie – św. Józefa, z XIX wieku;
 - Jaszkówka – św. Franciszka, z XVIII wieku;
 - Droszków – kamienna św. Franciszka Ksawerego, dłuta Raucha, z 1878 r.;
 - Gołogłowy – ozdobna brama wjazdowa do dawnej zagrody kmiecej zwieńczona trzema barokowymi figurami przedstawiającymi śpiących apostołów oraz modlącego się Jezusa.
- **Nepomuki - figury św. Jana Nepomucena:**
 - Boguszyn, z początku XIX wieku;
 - Droszków, barokowa, z 1782 r., przy kościele,
 - Ławica – święty przedstawiony jako pielgrzym;
 - Ołdrzychowice Kłodzkie, z I połowy XVIII wieku;
 - Stary Wielisław – stojąca koło dawnej karczmy;
 - Szalejów Dolny – z 1723 roku;
 - Stary Wielisław – przed bocznym wejściem do świątyni stoją XVIII-wieczne figury św. Jana Nepomucena oraz św. Franciszka Ksawerego;
 - Wojciechowice, z 1754 roku; w Wojborzu, z 1822 roku; w Żelaźnie, z XVIII w.
- **Kapliczki domkowe:**
 - Droszków z k. XVII wieku, barokowa, murowana, wzniesiona na planie kwadratu, nakryta dachem namiotowym. Wewnątrz ołtarz z 1679 r., obrazy z XVII wieku, a także Pieta;
 - Krosnowice, z 1745 roku;
 - Marcinów, przy wjeździe do wsi - z XVIII/XIX wieku, na planie kwadratu, nakryta dachem czterospadowym z krzyżem na górze;
 - Jaszkowa Górna; w Ołdrzychowice Kłodzkie; w Rogówce.
- **Kapliczki słupowe:** w Droszkowie, Podzamku, Starym Wielisławiu, Szalejowie Dolnym, z XVIII i XIX wieku; w Starkowie; Ścinawicy – słupowa z latarnią z XVIII wieku, nakryta czterospadowym daszkiem zwieńczonym kulą na szczycie i metalowym krzyżem; w Wojciechowicach, Jaskowej Górnej, Jaskówce, Kamieńcu.

- **Kapliczki fasadowe** w Szalejowie Dolnym z 1833 roku; w Żelaźnie, z mozaiką przedstawiającą Pietę.

9.7. Miejsca pamięci, pomniki

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też miejsca pamięci i pomniki. Miejsca takie i obiekty wpisane są nie tylko w świadomość lokalnych społeczności, ale także w krajobraz kulturowy. Należą do nich m. in.:

- pomnik - rzeźba Archanioła Michała w zbroi, trzymającego w dłoniach miecz, poświęcony poległym w czasie I wojny światowej żołnierzom, mieszkańcom Szalejowa Dolnego – na bocznych tablicach wymienione nazwiska, wzniesiony w 1929 r. z piaskowca, z fundacji barona Münchhausena, autorstwa Franza Wagnera z Kłodzka;
- tablice pamięci o mieszkańcach Szalejowa Dolnego, którzy zginęli w dramatycznych okolicznościach w 1824 i 1839 r.;
- kamień pamiątkowy małoletniej Idy Strauch, zamordowanej w 1906 r., położony między Szalejowem Dolnym a Mikowicami;
- pomnik w Jaskowej Górnej upamiętniający 222 rocznicę poświęcenia miejscowego kościoła;
- pomnik w Szalejowie Górnym upamiętniający stulecie odzyskania niepodległości;
- obelisk w Krosnowicach upamiętniający kompozytora Ignaza Reimanna, mieszkającego tutaj w latach 1843-1885.

10. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

10.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta (burmistrza) gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Sposób prowadzenia gminnej ewidencji zabytków reguluje Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków

skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Gmina Kłodzko wykonała w latach 2017-2019 gminną ewidencję zabytków nieruchomych, którą tworzy zbiór kart adresowych.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony, w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomych obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe, w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomych o nowe obiekty i obszary, w tym układy ruralistyczne, po otrzymaniu zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.
- włączanie informacji o zabytkach archeologicznych (reliktach przeszłości) niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

10.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków może być realizowana m. in. poprzez:

- 1) włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę,
- 2) organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych,
- 3) prezentację najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- 4) publikację folderu prezentującego najważniejsze obiekty zabytkowe na terenie gminy czy założenie strony internetowej związanej z tą problematyką,
- 5) udostępnienie Programu opieki nad zabytkami Gminy Kłodzko na stronie internetowej Gminy,
- 6) uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- 7) ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- 8) udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- 9) współpracę z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,

- 10) udział w imprezach, festiwalach, warsztatach promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- 11) tworzenie wiosek tematycznych i zagród edukacyjnych mających na celu integrację lokalnej społeczności wokół zagadnień związanych z określonym produktem lub kulturą regionu,
- 12) popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie gminy,
- 13) współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- 14) propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków.

10.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego:

- 1) Informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- 2) Merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- 3) Aktywne zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych,
- 4) Udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością Gminy; zasady udzielania dotacji określone zostały w Uchwale Rady Gminy Kłodzko Nr 181A/I/2011 z dnia 22 grudnia 2011 r. ze zmianami wprowadzonymi Uchwałą Nr 229A/I/2012 z dnia 25 kwietnia 2012 r. W latach 2016 - 2023 wsparcie otrzymały:
 - a) Parafia Rzymskokatolicka św. Jana Chrzciciela w Piskowicach – drenaż oraz izolacja ścian fundamentowych kościoła,
 - b) Parafia Rzymskokatolicka św. Jakuba Apostoła w Krosnowicach – II etap wymiany pokrycia dachu na kościele,
 - c) Parafia Rzymskokatolicka św. Marcina w Żelaźnie – drenaż oraz kanalizacja deszczowa przy budynku kościoła,
 - d) Parafia Rzymskokatolicka św. Mikołaja w daszkowej Górnej – remont dachu kościoła fil. p. w. św. Barbary w Droszkowie,
 - e) Parafia Rzymskokatolicka św. Mikołaja w daszkowej Górnej – remont dachu kościoła fil. p. w. św. Barbary w Droszkowie,
 - f) Parafia Rzymskokatolicka św. Mikołaja w daszkowej Górnej – remont wieży kościoła fil. p. w. św. Barbary w Droszkowie,

- g) Parafia Rzymskokatolicka św. Jakuba Apostoła w Krosnowicach – III etap wymiany pokrycia dachu na kościele,
- h) Parafia Rzymskokatolicka św. Marcina w Żelaźnie – remont nawierzchni chodników oraz schodów przy budynku kościoła,
- i) Parafia Rzymskokatolicka św. Katarzyny w Starym Wielisławiu – wymiana pokrycia dachu na kościele,
- j) Parafia Rzymskokatolicka św. Marcina w Żelaźnie – remont nawierzchni chodników przy budynku kościoła,
- k) Parafia Rzymskokatolicka św. Jana Chrzciciela w Piszkwicach – malowanie ścian w kościele,
- l) Parafia św. Jana Chrzciciela w Jaskowej Dolnej – remont dachu kaplicy cmentarnej,
- m) Parafia Rzymskokatolicka św. Jana Chrzciciela w Piszkwicach – konserwacja polichromii transeptu kościoła,
- n) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Katarzyny w Starym Wielisławiu – wymiana pokrycia dachowego na kościele parafialnym w Starym Wielisławiu, III etap,
- o) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Mikołaja w Jaskowej Górnej, Kościół filialny Św. Barbary w Droszkowie – odwodnienie budynku kościoła w Droszkowie,
- p) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Jana Chrzciciela w Piszkwicach – prace restauratorsko-konserwatorskie na płótnach, 3 szt. obrazów o wymiarach 100x70 cm,
- q) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Katarzyny w Starym Wielisławiu – wymiana pokrycia dachowego na kościele parafialnym w Starym Wielisławiu, IV etap,
- r) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Mikołaja w Jaskowej Górnej Kościół filialny p. w. Św. Barbary w Droszkowie – odwodnienie budynku kościoła w Droszkowie, II etap,
- s) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Jana Chrzciciela w Piszkwicach – prace restauratorsko-konserwatorskie na płótnach 3 szt. obrazów o wymiarach 100x70 cm,
- t) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Marcina Biskupa w Żelaźnie – wykonanie nawierzchni z kostki alejki procesyjnej,
- u) Parafia Rzymsko-Katolicka Św. Jana Chrzciciela – prace restauratorskie na płótnach i obramowanie w Piszkwicach.

Ponadto w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków w 2023 roku Gmina Kłodzko uzyskała dofinansowanie na następujące zadania:

- a) Konserwacja techniczna i estetyczna ołtarza Matki Bożej Różańcowej oraz Jana Nepomucena z kościoła parafialnego Św. Jana Chrzciciela w Piszkwicach; całkowita

wartość zadania 817 900,10 zł, kwota dofinansowania Rządowy Program Odbudowy Zabytków 801 542,10 zł., wkład własny Gminy 16 358 zł.

- b) Prace konserwatorskie i restauratorskie dotyczące tryptyku Koronacja Matki Boskiej z XVI w. z kościoła św. Jakuba Ap. w Krosnowicach; całkowita wartość zadania 81 795,00 zł, kwota dofinansowania Rządowy Program Odbudowy Zabytków 73 615,50 zł, wkład własny Gminy 8 179,50 zł.
- c) Wymiana stolarki okiennej w kościele św. Katarzyny w Starym Wielisławiu; całkowita wartość zadania 351 777,30 zł, kwota dofinansowania Rządowy Program Odbudowy Zabytków 334 188,44 zł, wkład własny Gminy 17 588,86 zł.

Planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowania prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością Gminy Kłodzko.

- 5) Określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- 6) Stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. Zwolnienia z podatku od nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- 7) Zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- 8) Kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni wiejskiej (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, ławki, oświetlenie),
- 9) Zabezpieczenie przed dalszą degradacją obiektów wpisanych do rejestru zabytków na terenie dawnego zespołu Zakładów Przemysłu Lniarskiego w Ołdrzychowicach Kłodzkich,
- 10) Podejmowanie działań o dofinansowanie prac przy zabytkach będących własnością gminy z funduszy zewnętrznych,
- 11) Sporządzanie i aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a do 2026 planu ogólnego, wprowadzenie aktualnych i skutecznych zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego, w tym ochrony obiektów i obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

10.4. Określenie zasobów zabytkowych

Zasoby zabytkowe można wykorzystać dla tworzenia np. tras i szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych, ścieżek rowerowych, ciągów rowerowo-piesznych itp.

Szlaki turystyczne stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych,

nordic walking itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które szlak przebiega. Walory przyrodniczo-krajobrazowe malowniczo położonej gminy Kłodzko, ze szczególnie cennymi terenami objętymi ochroną krajobrazu, dostępność komunikacyjna, bliskość przejść granicznych z Czechami i znanych uzdrowisk, atrakcyjna turystycznie stolica gminy, różnicowany przekrój stylów architektonicznych utrwalonych w budowlach sakralnych i rezydencjonalnych, dziedzictwo industrialne, pozostałości charakterystycznej dla regionu zabudowy drewnianej, bogactwo małej architektury sakralnej, w tym „Nepomuki”, wytyczone gminne szlaki i ścieżki dydaktyczne oraz działalność nieformalnej grupy „Detektywi Przeszłości”, zajmującej się odkrywaniem nowych i katalogowaniem zachowanych zabytków kłodzkich wsi, organizowane spływy pontonowe, twórczość artystów ludowych, wioski tematyczne, Ekomuzeum Wsi Ziemi Kłodzkiej w Wojciechowicach, wydarzenia kulturalne o zasięgu ponadlokalnym, historyczne postaci, regionalne kulinaria, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy. Tutaj można przeżyć przygodę podróżnika wędrującego w głąb przeszłości i odkrywającego historyczne dziedzictwo. Gmina jest też integralnie powiązana z gminami sąsiednimi, a współpraca w ramach Lokalnej Grupy Działania „Kłodzka Wstęga Sudetów” przynosi wymierne korzyści. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gminy, co przełożyło się m.in. na powstanie niektórych szlaków turystycznych. Na terenie gminy przecinają się lokalne i ponadlokalne szlaki turystyczne, stanowiące formę związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, obejmują najciekawsze krajobrazowe tereny i obiekty zabytkowe, wymienione w poprzednich rozdziałach.

Wśród licznych różnego typu szlaków występują między innymi:

- SZLAK ŚWIĘTEGO WOJCIECHA, którego 1 etap Droga Dolnośląska obejmuje kościół w Starym Wielisławiu;
- MIĘDZYNARODOWY SZLAK CYSTERSOW (ER-8), będący częścią europejskich dróg kulturowych, jego dolnośląski przebieg obejmuje gminy powiatu kłodzkiego, w tym kościół w Starym Wielisławiu;
- KŁODZKA DROGA ŚW. JAKUBA, należąca do europejskiej trasy pielgrzymkowej, prowadzącej do Santiago de Compostela w Hiszpanii, przechodzi m.in. przez Żelazno, Krosnowice - obejmuje kościół św. Jakuba, Korytów i Piskowice;

- czerwony Szlak Spacerowy, długości 53,2 km, Dookoła Gminy Kłodzko im. Kazimierza Rzewuskiego: Kłodzko - Boguszyń - Wysoka Droga - Wojciechowice - Zajazd Dom Krawca (Schneiderbaude, wcześniej Zajazd Kukułka) – Jaskowa Dolna - Marcinów – Krosnowice – Starków – Stary Wielisław – Szalejów Dolny – Roszyce – Ruszowice – Piskowice – Bierkowice – Łączna – Kłodzko;
- szlak spacerowy, długości 51 km: Ławica, Boguszyń, Wojciechowice, Jaskowa Dolna, Marcinów, Żelazno, Krosnowice, Starków, Stary Wielisław, Szalejów Dolny, Roszyce, Piskowice, Bierkowice, Łączna, Ścinawica, Gołogłowy;
- szlak czarny im. JANA SZCZYPIŃSKIEGO, dł. 30 km: ze Złotego Stoku do Bystrzycy Kłodzkiej przez: Ptasznik, Odrzychowice Kłodzkie, Romanowo i Stary Wielisław;
- szlak zielony: Gorzuchów (stacja kolejowa) – Suszyna (wieża widokowa) – Raszków – Wambierzyce;
- żółty, 20 km: z Żelazna do Przełęczy Puchaczówka przez: Romanowo, Trzebieszowice i Bystrycę Kłodzką.

Dla wodniaków przeznaczono szlaki kajakowe rzekami Nysa Kłodzka i Biała Łądecka.

Gmina Kłodzko opracowała 4 trasy turystyczne: *W krainie pracowitej rzeki, pradawnych siedzib i handlowych szlaków; W otoczeniu kościołów obronnych (inkastelowanych) na pielgrzymim szlaku i pięknym dworze; W krainie wapienia, siedziby rycerskiej i magnackich pałaców; W długich wsiach i urokliwych zakątkach Gór Złotych i Bardzkich.* Szlak Pomników utworzono w Szalejowie Dolnym, a jego trasę wytyczono na podstawie lokalizacji 35 obiektów zabytkowych. W ramach projektu „Wieś bogata w historię – zabytki Starego Wielisławia”, na tzw. dolnej drodze w Starym Wielisławiu (równoległa do drogi powiatowej) została wytyczona ścieżka dydaktyczna *Osiem wieków Starego Wielisławia*, zaś w ramach projektu „Wielisławski włóczykij – pomniki wielokulturowego dziedzictwa w Starym Wielisławiu”, na terenie wsi został wytyczony turystyczny *Szlak pomników małej architektury sakralnej w Starym Wielisławiu*. Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków turystycznych czy ścieżek dydaktycznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki kulturowej np. szlak tematyczny, dla którego utworzenia są szczególnie atrakcyjne wszelkie produkty regionalne związane z gastronomią, zabytki techniki czy znane rody i budowle z nimi związane. Inną propozycją mogą być Szlaki etniczne dla Niemców czy Czechów - związane z miejscami pamięci, pobytu i ważnymi wydarzeniami dla ich przodków. Szlak związany z dziedzictwem techniki przemysłowej, szlak swoistych dla regionu budowli drewnianych i zagród kmiecyh. Z uwagi na charakterystyczne w krajobrazie kulturowym wyróżniki: kapliczki domkowe i słupowe, krzyże i figury przydrożne oraz liczne Nepomuki,

wskazane byłoby, wzorem Starego Wielisławia czy Szalejowa Dolnego, utworzenie np. specjalnej ścieżki dydaktycznej obejmującej wszystkie miejscowości ich występowania. Równie interesująca mogłaby być ścieżka dydaktyczna dotycząca historii konfliktów religijnych i uwzględniająca w wielu wsiach ślady współistnienia mieszkańców innych wyznań czy dotycząca działalności znanych postaci z przeszłości i czasów współczesnych.

Gmina już wykorzystuje współczesną formę odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego, jaką jest *questing*, czyli zwiedzanie z elementami gier terenowych, wyprawy odkrywców, warsztaty edukacyjne. Warto byłoby ich tematykę poszerzyć, by odkryć na nowo obiekty i miejsca mniej znane, związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, jednak z unikatową historią, co stanowi szansę wypromowania małych miejscowości, np. gratka dla miłośników militariów - funkcjonowanie lotniska polowego Luftwaffe w Szalejowie Dolnym i związanych z nim faktów, miejsc i osób. To tylko niektóre z możliwości promowania tych terenów, które pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo - krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów wypoczynkowych i turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

Agroturystyka - to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom, często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie – służą turystom. Na terenie Gminy Kłodzko agroturystyka, dla której wręcz znakomite warunki posiadają liczne gospodarstwa rolne, i której liczne przykłady znajdziemy w terenie, w tym nagrodzone w konkursie na najlepiej funkcjonujące gospodarstwo agroturystyczne 2019 powiatu kłodzkiego gospodarstwa: *Kowalowe Wzgórze* z Kamieńca i *Biała Paprotka* z Szalejowa Górnego, a *Biała Paprotka* również nagrodzona w konkursie „Najpiękniejsza Zagroda” dolnośląskiej wsi 2019 r., to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków poszczególnych zakątków gminy. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

10.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- 1) Wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego, promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. Kamieniarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. Ginącymi zawodami,
- 2) Wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych oferujących wypoczynek, rozrywkę, regionalne potrawy oparte na miejscowych tradycjach.

11. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Kłodzko wykorzystane zostaną instrumenty: prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

- 1) Instrumenty prawne:
 - programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
 - dokumenty wydane przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
 - uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).
- 2) Instrumenty finansowe:
 - środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
 - dotacje,
 - subwencje,
 - dofinansowania.
- 3) Instrumenty społeczne:
 - uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez
 - sprawną komunikację,
 - edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony

- dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
 - współpraca z organizacjami społecznymi.
- 4) Koordynacja i kontrola
- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
 - utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy w Kłodzku zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
 - wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

12. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 Ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez Radę Gminy.

Do wykonania sprawozdania wójt może utworzyć zespół, który dokona analizy i oceny realizacji oraz analizy i oceny uzyskanych efektów Programu. Do oceny realizacji Programu można przyjąć kryteria takie jak:

- procentowy poziom wydatków z budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność gminy,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

13. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawowy obowiązek utrzymania zabytku we właściwym stanie, co wiąże się m.in. z prowadzeniem i finansowaniem przy nim prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na jego posiadaczu, który dysponuje tytułem prawnym do zabytku wynikającym z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych robót jest jej zadaniem własnym.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674).

Program operacyjny DZIEDZICTWO KULTUROWE realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Witryna internetowa: www.mkidn.gov.pl

2. Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu.

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Dolnośląski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Witryna internetowa: wosoz.ibip.wroc.pl

3. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego we Wrocławiu

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego określone zostały w Uchwale Nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r. wraz ze zmianą przyjętą Uchwałą Nr XVI 11/466/16 z dnia 28 stycznia 2016 r. Witryna internetowa: www.umwd.dolnyslask.pl

4. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Witryna internetowa: www.mswia.gov.pl

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej we Wrocławiu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na:

- 1) pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów,
- 2) usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów),
- 3) przygotowaniu gruntu pod nasadzenia,
- 4) zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia,
- 5) wykonaniu trawników,

- 6) czyszczeniu lub modernizacji zbiorników wodnych i cieków,
- 7) pracach związanych z budową lub modernizacją ciągów komunikacyjnych (alejek), obiektów małej architektury (ławki, kosze na śmieci, tablice edukacyjne),

Witryna internetowa: www.fos.wroc.pl

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z planowanych na lata 2021-2027, Programu Infrastruktura i Środowisko, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Dolnośląskiego oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.